Mahmud Esad ERKAYA

Hanefî Fakihlerin Zayıf Hadisle Hüküm Verme Gerekçeleri

Hanefî fakîhler, muhaddisler tarafından zayıf olarak değerlendirilen bazı hadisleri hüküm istidlâlinde kullanmışlardır. Onlar, bu hadisleri kullanırken kimi zaman zayıf olduklarını kabul etseler de çoğu defa zayıf hükmünü kabul etmeyerek birtakım sebepler öne sürmek suretiyle o hadisleri makbul yâni istidlâl edilebilir görmüşlerdir.

Elinizdeki bu çalışma, Hanefî fakîhlerin, muhaddisler tarafından zayıf olarak değerlendirilen hadisleri hüküm istidlâlinde kullanma gerekçelerini konu edinmektedir. Başta Ebû Hanife ve talebeleri olmak üzere daha sonraki asırlarda yaşamış Hanefî fakîhlerin zayıf hadis kullanma sebeplerini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada Mergînânî'nin *el-Hidâye* isimli eserindeki hadisler temel alınmıştır.

ARAŞTIRMA YAYINLARI

125

Mahmud Esad ERKAYA • Hanefî Fakihlerin Zayıf Hadisle Hüküm Verme Gerekçeleri

araştırma

Mahmud Esad ERKAYA

Hanefî Fakihlerin Zayıf Hadisle Hüküm Verme Gerekçeleri

el-Hidâye Örneği

araştırma

Mahmud Esad ERKAYA

1985'te Ankara'da doğdu. 2002'de Sincan İmam Hatip Lisesinden, 2006'da ise Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2009'da "Hanefî Fakîhlerin Muhaddisler Tarafından Zayıf Hükmü Verilen Hadisleri Kullanma Nedenleri (el-Hidâye Örneği)" adlı teziyle yüksek lisansını tamamladı. 2007 yılında bir süre imam-hatiplik yaptıktan sonra 2012 yılına kadar Diyanet İşleri Başkanlığı Konulu Hadis Projesi kapsamında çalışmalarını sürdürdü. Halen Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde araştırma görevlisi olan yazar doktora çalışmalarına devam etmektedir. Evli ve bir çocuk babasıdır.

Araştırma Yayınları: 125

Dizgi, kapak: Ankara Dizgi Evi
Baskı, cilt, kapak baskısı: Salmat Mat. San Tic. Ltd. Şti.
Birinci basım: Haziran 2015

ISBN: 978-605-4495-73-3

Araştırma Yayınları
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/81 İskitler/Ankara
Tel/faks: (0312) 341 06 90

Hanefî Fakihlerin Zayıf Hadisle Hüküm Verme Gerekçeleri

-el-Hidâye Örneği-

Mahmud Esad ERKAYA

Araştırma Yayınları
Ankara 2015

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Sünnet, İslâm hukukunun kaynakları arasında, Kur'an'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Sünneti büyük oranda bize ulaştıran ise Hz. Peygamber'den rivâyet edilen hadislerdir. Bundan dolayı Hanefî fukaha, tıpkı diğer fakîhler gibi Hz. Peygamber'e aidiyetine inandıkları hadislere dayanarak hükümler vermiş, böylece fıkha dair telif edilen eserler, hadis bakımından zengin bir muhtevaya sahip olmuştur. Fakat fıkıh kaynaklarında yer alan bazı hadisler zaman zaman sıhhat bakımından tenkitlere uğramış, bir kısmının zayıf olduğu yönünde hükümler verilmiş, bazılarının ise hadis kaynaklarında yer almadığı ifade edilmiştir. Bu değerlendirmeler karşısında, Hanefî fıkhının muteber eserlerinden biri olması ve hükümlerin delillerine yer vermesi sebebiyle Mergînânî'nin *el-Hidâye* isimli eseri üzerine birçok tahric çalışması yapılmış, kullanılan bazı hadislerin zayıf olduğu bu çalışmalarda da belirtilmiştir.

Hanefîlerin, muhaddisler tarafından zayıf hükmü verilen hadisleri hüküm istidlâlinde kullanma gerekçelerini araştırdığımız bu çalışmamızda, ele alınan hadislerin Hanefîler tarafından zayıf görülüp görülmediği, onlar tarafından da zayıf oldukları kanaati paylaşılıyorsa, hangi sebeplerle istidlâlde kullanılmış olduğu tespit edilmeye çalışılmış, bu tespitler yapılırken *el-Hidâye*'de delil getirilmiş olan hadisler araştırma konusu olarak seçilmiştir.

Araştırma, giriş bölümü hariç iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın muhtevası, amacı, önemi, metodu, zayıf hadisin neliği, Mergînânî'nin hayatı ve eserleri, *el-Hidâye*'nin fıkıh literatüründeki yeri ve *el-Hidâye*'de kullanılan hadislerin sıhhat durumları hakkında bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde, Hanefîlerin, muhaddisler tarafından zayıf hükmü verilen hadisleri kullanma sebepleri arasında yer alan, hadislerin zayıf olduğunu kabul etmeme başka bir ifadeyle bu rivâyetleri makbul görme sebepleri üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde ise, Hanefî mezhep imamlarının zayıf olduğunu kabul ettikleri bazı hadisleri buna rağmen hangi sebeplerle kullanmış olabilecekleri konusundaki ihtimaller ele alınmıştır. Zira Hanefî mezhebi imamlarının, istidlâl ettikleri hadislerin sıhhatleri hakkında herhangi bir açıklamada bulunmamış ve bazı istisnalar dışında hadisleri kullanma sebeplerini açıklamamış olmaları, bu bölümdeki tespitlerin ihtimallere dayanmasını gerekli kılmıştır.

Çalışmanın hazırlanma sürecindeki katkılarından dolayı değerli hocalarım Prof. Dr. Orhan ÇEKER ve Prof. Dr. Bünyamin ERUL'a, ayrıca desteklerini esirgemeyen Dr. Metin ERKAYA, Hacı Ali ERKAYA ve eşim Ayşe Hümeyra ERKAYA'ya teşekkürlerimi sunuyorum.

Mahmud Esad ERKAYA

GİRİŞ
ÇALIŞMANIN MAHİYETİ, ZAYIF HADİS VE EL-HİDÂYE

I. ÇALIŞMANIN MAHİYETİ

a. Muhtevâsı

Çalışma, Hanefî fakîhlerin, birçok muhaddis tarafından zayıf hükmü verilen hadisler ile hüküm verme gerekçelerini konu edinmektedir. Çalışmada, zayıf olarak değerlendirilen hadislerin Hanefîler tarafından da zayıf görülüp görülmediği, zayıf görülmüyorsa bunun sebepleri ve zayıf olduğu Hanefî fakîhler tarafından da kabul ediliyorsa, bu hadislerin hüküm istidlâlinde kullanılma sebepleri ihtimaller doğrultusunda ele alınmıştır.

Çalışmada zayıf hadis kullanma sebepleri araştırılırken Ebû Hanîfe, onun talebeleri Ebû Yûsuf ve Muhammed Şeybânî, onlardan sonraki asırlarda yaşamış Serahsî, Semerkandî, Kâsânî ve Mergînânî gibi fakihlerin eserleri ele alınmıştır. Mezhep imamları ifadesi ile Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed kastedilmiştir.

Çalışmada incelenen hadisler ise *el-Hidâye*'de kullanılmış olan hadislerdir. Bu hadisler içerisinde muhaddisler tarafından zayıf olduklarına dair kanaat belirtilen hadisler tespit edilerek Hanefî fakîhlerin bunları kullanma sebepleri araştırılmıştır.

b. Amacı ve Önemi

Hanefî fakîhlerin hüküm istidlâlinde kullandıkları hadisler arasında muhaddislerin zayıf gördüğü birtakım rivâyetler de yer almaktadır. Çalışmada bu rivâyetlerin Hanefî fakîhler tarafından kullanılma sebeplerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda yapılan çalışmayla muhaddisler tarafından zayıf hükmü verilen birçok hadisin Hanefî fakîhlerce de zayıf görülüp görülmediği ortaya çıkarılacak,

el-Hidâye gibi asırlar boyu el kitabı olarak medreselerde okutulan ve çeşitli vesilelerle okutulmaya devam eden bir eserde kullanılmış hadislere karşı duyulan güvenin veya yöneltilen tenkitlerin haklı olup olmadığı bu çalışma doğrultusunda kısmen de olsa açığa çıkarılmış olacaktır.

c. Metodu ve Kaynakları

Çalışmada zayıf hadis kullanma sebepleri tespit edilirken, öncelikle *el-Hidâye*'de kullanılmış olan hadislerin sıhhat durumları araştırılmıştır. Bu yapılırken de *el-Hidâye*'de bulunan 1085 civarındaki hadisin her birinin sıhhati yönünde tespitlerde bulunmak çalışmanın sınırlarını aşacağı için her hadisin sıhhati konusunda ayrıca araştırma yapmak yerine *el-Hidâye* üzerine yapılmış tahrîc çalışmalarından edinilen veriler doğrultusunda çalışmanın esas konusunu teşkil eden zayıf hadis kullanma sebepleri araştırılmıştır. Çalışmada *el-Hidâye*'deki hadislerin konu edilmesinin en büyük sebebi, üzerinde muhtelif tahrîc çalışmaları yapılmış olmasıdır.

Hadislerin zayıf olduğu yönündeki hükümler, Zeylaî'nin *Nasbu'r-Râye* ve İbn Hacer'in *ed-Dirâye* isimli eserlerinde tespit edildiği kadarıyla bazı muhaddisler tarafından yapılmış değerlendirmelerdir. Bu değerlendirmeler doğrultusunda çalışmada, haklarında herhangi bir âlim tarafından sahîh veya hasen hükmü verilmiş hadisler incelenmemiş, mürsel haberlerin dışında, söz konusu tahrîc eserlerinde nakledildiği kadarıyla, hiçbir âlim tarafından zayıf olmadığı kanaati dile getirilmemiş hadisler incelenmiştir. Bu hadislerin sayısının ise 60 civarında olduğu görülmektedir. Söz konusu hadisler araştırılmak sûretiyle çalışmanın başlıkları tespit edilmiş, ilgili başlıklar altında konu işlendikten sonra, örnek olarak *el-Hidâye*'de bulunan hadisler ele alınmıştır. Tespit edilen sebepler ihtimallere dayanması sebebiyle, her hadis farklı sebeplerle kullanılmış olabileceği için başlıklar altında verilen hadislerin kullanılma sebepleri kesinlik arz etmeyip en kuvvetli ihtimal göz önünde bulundurularak ilgili başlık altına yerleştirilmiştir.

Hadislerin kullanılma sebepleri incelenirken başta Serahsî ve Pezdevî'nin *Usûl*'leri olmak üzere Hanefî usûl eserleri taranmış, ardından fürûa dair yazılan eserlere geçilmiştir. Özellikle Serahsî, Semerkandî, Kâsânî gibi Hanefî fakîhlerin furûa dair yazmış oldukları eserler taranmıştır. *el-Hidâye* Üzerine yazılan şerhler ve özellikle hadisler üzerindeki değerlendirmeleriyle dikkat çeken İbnü'l-Hümâm'ın *Fethü'l-Kadîr* isimli eseri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. İbnü'l-Hümâm'ın bu eserinde, muhaddislere karşı mezhebinin delillerini savunma niteliğinde olduğunu söyleyebileceğimiz açıklamalar vermesi açısından çalışmada sık sık atıfta bulunulmuştur. Her ne kadar yapılan açıklamaların Hanefîler açısından geçerliliği ve bağlayıcılığı tartışılabilirse de, İbnü'l-Hümâm'ın bu eseri hadislerin kullanılma sebepleri konusunda ipuçları vermesi bakımından önemlidir.

Konumuzla doğrudan ilgisi olan bir çalışmaya rastlayamamakla birlikte genel olarak zayıf hadis ile amel konusunda bazı çalışmalar yapılmıştır. Bunların en önemlisi Leknevî'nin *el-Ecvibetü'l-Fâdıla li-Es'ileti'l-Aşrati'l-Kâmile* ve *Zaferü'l-Emânî bi-Şerhi Muhtasarı's-Seyyidi'ş-Şerîf el-Cürcânî fî Mustalahi'l-Hadîs* isimli eserlerinin ilgili bölümleridir. Bu eserde birçok muhaddis ve fakîhin zayıf hadisle amel konusundaki görüşleri nakledilmiştir. Yine bu konuyla ilgili olarak Tehânevî'nin *Kavâid fî Ulûmi'l-Hadîs* isimli eserinde satır aralarında önemli mâlûmât bulunmakta, *İ'lâü's-Sünen* isimli eseri ise Hanefîlerin istidlâl etmiş oldukları hadisleri derlemesi, tahric etmesi ve muhaddislere karşı savunması bakımından önemlidir. Türkçede ise Selahattin Polat'ın *Hadis Araştırmaları* isimli eserinde yer alan "Zayıf Hadisle Amel" makalesi ve A. Esra Şahyar'ın *Zayıf Hadis Rivâyeti* isimli doktora tezi zayıf hadis konusunda yapılmış çalışmalar arasındadır.

Bu çalışmalar, genel olarak zayıf hadislerle amel konusunda birçok âlimin görüşlerine yer vermekle birlikte özellikle Hanefîlerin bu konudaki kanaatlerine çok fazla değinmemişlerdir. Bizim çalışmamızda ise Hanefîlerin kendi

kullandıkları hadislerden hareketle, kullanma sebepleri ve zayıf hadisle amel konusundaki görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

II. ZAYIF HADİS

Hanefîlerin fıkha dair yazmış oldukları eserlerde bulunan pek çok hadisin sıhhati konusundaki değerlendirmeler, muhaddisler ve fakîhler açısından farklılık arz etmektedir. Bu açıdan öncelikle zayıf hadisin ne olduğu ve fakîhler açısından değerinin ne olabileceği meselesine değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

a. Hanefî Mezhebi ve Zayıf Hadis

Hanefî fakîhlerin usûle dair yazmış oldukları eserlere bakıldığında, sünneti ele aldıkları bölümlerde *zayıf hadis* terimine yer vermedikleri görülmektedir. Çünkü zayıf hadis terimi muhaddislere ait bir terimdir. Hanefî fakîhler ise hadisleri sıhhatlerine göre sınıflandırırken böyle bir sınıfa yer vermemişlerdir. Bundan dolayı Hanefî fakîhler, eğer zayıf hadis terimini kullanmışlarsa, muhaddislerin ıstılahındaki anlamıyla kullanmış oldukları söylenebilir. Öte yandan her ne kadar Hanefî fıkıh usûlü eserlerinde zayıf hadis terimi yer almasa da, İbn Hazm'ın (456/1064) *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm* isimli eserinde Ebû Hanîfe'nin zayıf hadisi rey ve kıyasa tercih ettiğine dair bilgilere rastlanmaktadır. İbn Hazm, Ebû Hanîfe'nin şöyle söylediğini nakletmektedir:

> Ebû Hanîfe şöyle demiştir: 'Rasûlüllah'dan (sas) gelen mürsel ve zayıf haber kıyastan evlâdır. Böyle bir haber bulunduğunda kıyas yapmak caiz değildir.' Yine demiştir ki: '*Sahâbe arasında kendisine muhalefet edildiği bilinmeyen bir sahâbîden gelen rivâyet kıyastan önceliklidir.*' Yine demiştir ki: 'Keffâretler, hadler ve mukadderât hususunda kıyasla hüküm vermek caiz değildir.'[1]

1 İbn Hazm, *el-İhkâm*, VII/54. Bu rivâyeti daha sonraları, İbn Kayyim (751/1350) (*İ'lâmü'l-Muvakkıîn*, I/77.), Zerkeşî (794/1391) (*el-Bahru'l-Muhît*, IV/31; *en-Nüket*, II/319), Aliyyü'l-Kârî (1014/1605) (*Mirkât*, I/41.) gibi âlimler de eserlerinde nakletmişlerdir.

Ebû Hanîfe'nin zayıf hadisi rey ve kıyasa tercih ettiğine dair nakledilen bu rivâyet, Hanefî fıkıh kaynakları yerine bir zâhirî fakîh olan İbn Hazm'ın eserinde yer almaktadır. Bugün bize ulaşan ilk dönem Hanefî usûl eserlerinde bu konuya değinilmemiş olması, bu ifadenin Ebû Hanîfe'ye aidiyetinde şüphe olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, Hanefî fürû' kaynaklarına bakıldığında, bazı hadislerin Hanefî fakîhler tarafından kıyasa tercih edilmiş olduğu ve kıyasa tercih edildiği belirtilen hadislerin pek çoğunun birçok muhaddis tarafından zayıf görülen rivâyetler olduğu anlaşılmaktadır. Hanefî fakîhlerin bu rivâyetleri kullanırken muhaddisler gibi zayıf görmüş olabilecekleri düşünüldüğünde, zayıf hadisi kıyasa tercih etme uygulamasının İbn Hazm'ın belirttiği gibi Ebû Hanîfe'ye ait olma ihtimali kuvvet kazanmaktadır.

İbn Hazm'ın bu rivâyetinin Ebû Hanîfe'ye ait olduğunu düşündüğümüzde ise, Ebû Hanîfe'nin rivâyetleri kıyasa tercih ederken muhaddislerin anladığı şekliyle mi yoksa kendi usûlünce zayıf gördüğü rivâyetleri mi kıyasa tercih ettiği konusunda kesin bir şey söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü zayıf hadis terimi, Ebû Hanîfe'den yarım asır sonra ortaya çıkmıştır.[2]

Ebû Hanîfe'nin kullanmış olduğu öne sürülen zayıf hadis tabirinin ne anlama geldiğini anlayabilmek için, öncelikle başta zayıf hadis terimi olmak üzere hadis ıstılahlarının ilk kullanıldıkları dönemlere göz atmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz:

Hadisleri, birtakım değerlendirmelerle sahîhini sahîh olmayanından ayırarak kullanma faaliyetinin I/VII. asırdan itibaren başladığı söylenebilir.[3] Nitekim hicrî ilk asırda yaşamış âlimlerin ifadelerinden bu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Rebi' b. Huseym (65/684) hadislerin sahîhini sakîminden şu şekilde ayırdığını belirtmektedir:

2 Bkz. Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 124.
3 Yücel, *Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 157.

> Hadislerin bir kısmında gün ışığı gibi aydınlık vardır, (bununla sahîh olduğunu) anlarsın; bazılarında ise gece karanlığı gibi karanlık vardır (bu sebeple) onu tanıyamazsın.[4]

İbrâhim en-Nehaî (96/714) de hadislerin ancak alınabilecek olanlarını aldığını belirtir:

> Hadisi işitir, alınabilecek olanlarını alır, geri kalanını terk ederim.[5]

Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi daha I/VII. asırda hadislerin sahîhini sakîminden ayırma faaliyeti bulunmaktadır. Aynı şekilde II/VIII. asırda da hadisleri değerlendirmeye tabi tutarak alma faaliyeti devam etmektedir. Süfyân es-Sevrî'nin (161/778) şu açıklamaları bunun bir örneğidir:

> Hadisi üç şekilde alırım. Hadisi kimilerinden dinlerim, onu kendime dini bir ilke edinirim. Kimilerinden duyarım, onun üzerinde tevakkuf ederim. Kimilerinden de duyarım, hadisini önemsemem ama o hadisi bilmek hoşuma gider.[6]

Hicrî ilk asırda hadislerin sahîhini sakîminden ayırma yönünde birtakım faaliyetler olmakla birlikte sahîh hadislerin müstakil eserlerde cem edilmesi ve sıhhat açısından değerlendirilmesi faaliyeti en geniş biçimde III. asırda olmuştur. Bu bakımdan II. asırda, sahîh, sakîm, mevzû ve bazı zayıf hadislerle ilgili tabirler mevcut olmakla birlikte hadislerin sıhhat ve zayıflık derecesini belirten terimlerin çoğu III. asırda ortaya çıkmıştır.[7]

Sahîh hadis teriminin hadis literatüründe ilk kullanımı Yahyâ b. Saîd el-Kattân'a (198/813) ait olmasına rağmen, hadisin sahîh olabilmesi için gerekli şartları ilk defa eserinde toplayan kimsenin İmâm Şâfiî (204/819) olduğu ifade edilmektedir.[8] *Hasen* terimi, II/VIII. asırda kullanılmakla birlikte, Tirmizî'nin (279/892) yaygın bir şekilde kullandığı görülmektedir.[9] *Zayıf hadis* ise kelime anlamıyla II. asırda kullanılmak-

4 Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, II/327.
5 Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, II/347.
6 Bağdâdî, *el-Kifâye*, I/402.
7 Yücel, *Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 158.
8 Yücel, *age.*, s. 158; Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 123.
9 Tehânevî, *Kavâid*, s. 106-8. Bkz. Tirmizî, Tahâret, 1, 7, 11, 21 vd.

la birlikte terim olarak en erken III/IX. asrın ortalarında kullanılmıştır. İbn Sa'd (230/844), Ahmed b. Hanbel (241/855), Müslim (261/874), Ebû Dâvûd (275/888) ve Tirmizî zayıf terimini değişik vesilelerle kullanmaktadırlar.[10]

Muhaddislerin taksimiyle zayıf hadis çeşitlerinin ilk kullanıldığı dönemlere baktığımızda ise: Hicrî ilk üç asırda daha çok senedi muttasıl olmayan tüm haberler için kullanılan *mürsel* tabiri, terim anlamını birinci asrın sonlarında kazanmıştır.[11] İlk defa Şâfiî'nin kullandığı *munkatı* teriminin III. asırda senedi muttasıl olmayan tüm rivâyetler için kullanıldığı ifade edilmektedir.[12] Abdullah b. Ömer (73/692) tarafından kelime anlamında kullanılan *mu'dal* terimi, ilk olarak Ali b. Medînî (234/848) tarafından tarif edilmiştir.[13] II. Asırdan itibaren yaygın olarak kullanılan ve hoş karşılanmadığı ifade edilen *tedlis* kavramını, ilk defa İmâm Şâfiî tanımlamıştır. II. Asırda Şu'be b. Haccac ve Abdurrahman b. Mehdî tarafından kullanılan *şâz* tabirini ilk defa Şâfiî tanımlamıştır. *Münker* terimini ise *münkerü'l-hadîs* şeklinde ilk defa kullanan Yahyâ b. Saîd el-Kattân olmuştur.[14]

Bu bilgiler ışığında Ebû Hanîfe ve talebelerinin yaşamış oldukları dönemde uygulama olarak sahîh hadisi, sakîminden ayırma faaliyetleri olmakla birlikte, muhaddislerin ıstılahındaki anlamıyla zayıf hadis tabirinin o dönemde henüz ortaya çıkmamış olduğu, bununla birlikte sözlük anlamıyla zayıf hadis tabirinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, Hanefîlerin kullandıkları hadisleri değerlendirirken göz önünde bulundurulması gereken önemli bir ayrıntıdır.

Zayıf hadis teriminin III/IX. asırda ortaya çıktığı düşünüldüğünde, Ebû Hanîfe'ye atfedilen bu ifadedeki, zayıf hadis tabirinin terim anlamında değil de kelime anlamıyla

10 Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 124.
11 Polat, "Mürsel", *DİA*, XXXII/52.
12 Yücel, *Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 158-170.
13 Yücel, *age.*, s. 158-170.
14 Yücel, *age.*, s. 158-170.

kullanılmış olma ihtimalinin kuvvetlendiğini söyleyebiliriz. Fakat Ebû Hanîfe'nin zayıf hadis ifadesini sözlük anlamıyla kullandığını düşündüğümüzde, onun bu konudaki düşüncelerini bize aktaran bir eser olmamasından dolayı, bu tabirden neyi kastettiğini tespit etmek pek mümkün gözükmemektedir.

Hanefî fakîhlerin usûle dair yazmış oldukları eserlerde zayıf hadis terimi yer almasa da, onların da hadisleri değerlendirmede kendilerine has birtakım kriterleri esas aldıkları bilinmektedir. Onlar, râvîde aradıkları bazı şartların yanında, rivâyetleri, muhaddislerden farklı olarak ağırlıklı bir şekilde metin yönünden de ele almışlardır. Fakat muhaddislerin ıstılahındaki zayıf hadis kavramının Hanefîlerin usûlünde neye tekabül ettiğinin belirlenmesi ayrı bir çalışmada ele alınabilecek bir konudur. Bundan dolayı biz tezimizde, zayıf hadisin Hanefîlerin usûlünde neye tekabül ettiğini tespit etmek yerine, muhaddislerin genel olarak anladığı şekliyle zayıf hadis kapsamına giren, Hanefîlerin de eserlerinde kullanmış oldukları hadisleri inceleyeceğiz. Bu açıdan ilk önce muhaddislerin zayıf hadis kavramı ile neyi ifade ettikleri konusuna değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz:

Muhaddislere göre zayıf hadis, sahîh ve hasen hadisin şartlarını taşımayan hadistir.[15] Sahîh hadisin şartları şunlardır: Râvînin adalet ve zabtının tam olması, senedin muttasıl olması, hadisin şaz ve muallel olmaması. Hasen hadisin şartları ise, zabt hariç sahîh hadisin şartları ile aynıdır. Bir rivâyetin sahîh veya hasen olabilmesi için aranan bu şartlardan birinin yahut birkaçının bulunmaması durumunda o rivâyet zayıf olarak adlandırılır.

Muhaddisler, zayıf hadisi çeşitli kısımlara ayırarak incelemişlerdir. Bunlardan, tâbiînin sahâbeyi atlayarak Hz. Peygamber'den rivâyette bulunulmasına *mürsel*; senedinden bir râvî düşen veya müphem bir râvî zikredilen hadise *munka-*

15 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 25.

tı; senedinden birbiri ardınca iki râvînin düşmesine *mu'dal*; râvînin muttali olduğu şeyhten işitmeden yahut da muâsırı olmakla beraber mülâkî olmadığı şeyhten işitmiş gibi rivâyet ettiği hadislere *müdelles*; zâhiren sahîh olmakla beraber, bu sıhhati yok edebilecek gizli bir illete sahip olan hadislere *muallel*; bazen bir, bazen de birden fazla râvîden, birbirine muhalif şekillerde rivâyet edilen ve aralarında râvîlerin adalet ve zabt yönlerinden eşit derecelerde olmaları dolayısıyla herhangi bir tercih yapılamayan hadislere *muztarib*; isnâdında bir veya birkaç râvînin isim veya nesepleri yahut da metninde bazı kelimeleri, bilerek veya bilmeyerek değiştirilmiş hadislere *maklûb*; hadis rivâyetinde yalancılıkla itham olunan yahut söz ve fiillerinden fâsık olduğu anlaşılan veya vehim ve gafleti çok olan kimselerin rivâyet etmiş oldukları hadislere ise *metrûk* denilmektedir.[16]

Zayıf hadisin muhaddisler açısından ne anlama geldiği konusunun yanında, zayıf hadisin değeri ile ilgili olarak zayıf hadis rivâyeti ve zayıf hadisle amel konularında muhaddislerin görüşlerine kısaca değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

b. Zayıf Hadisin Rivâyet Edilmesi

Zayıf hadis rivâyetinin, hadisleri, mütâbî ve şâhitlerini tespit ederek desteklemek; zayıf hadislerin illet ve zayıflık sebeplerini açıklamak; sahîh tarîkleri tespit etmek; sahîh rivâyetler arasında tercihte bulunmak; farklı tarîklerin tespit edilmesi suretiyle zayıflığı gidermek için mevcut tüm rivâyetleri toplamak gibi amaçlar ile yapıldığı söylenebilir.[17]

Muhaddisler hadisleri tedvîn ederken, sünneti en ince ayrıntısına kadar tespit edebilmek için, Hz. Peygamber'e ait olma ihtimalini düşünerek, çok zayıf veya mevzû olmamak şartıyla önlerine çıkan her rivâyeti toplama gayreti içerisin-

16 Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 98-117.
17 Bkz. Şahyar, *Zayıf Hadis rivâyeti*, s. 63-104.

de olmuşlardır. Fakat zayıf gördükleri hadisleri naklederken, rivâyetin zayıf olduğunu açıklamak konusu üzerinde önemle durmuşlar, za'fı açıklamayı zayıf hadis rivâyetinin şartları arasında zikretmişlerdir. Bununla birlikte, bazı âlimler fezâil gibi ahkâm içermeyen konulara dair rivâyet ettikleri hadislerin zayıf olduğu belirtilmeksizin de rivâyet edilmesini caiz görmüşler, ahkâm konusunda ise bu tesâhülü göstermeyip yalnızca sahîh hadislerin rivâyet edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.[18] Nitekim Süfyân es-Sevrî (161/777), Abdullah b. Mübârek (181/749), Süfyân b. Uyeyne (198/813), Abdurrahman b. Mehdî (198/813), Ahmed b. Hanbel (241/855) gibi birçok âlim amellerin faziletleri konularında yapmış oldukları rivâyetlerde tesâhül gösterdiklerini, fakat ahkâm konusunda daha titiz davrandıklarını ifade etmişlerdir.[19]

Zayıf hadis rivâyetinde dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise hadislerin senedleri zikredilmeyecekse, kesinlik ifade eden cezm siygası yerine zan ifade eden temrîz siygalarının kullanılmasıdır. İbnü's-Salâh, bir zayıf rivâyet senedsiz nakledileceği zaman (قال رسول الله) "Rasûlüllah şöyle buyurdu." şeklinde kesinlik ifade eden (cezm) lafızlarla değil de (روي عن رسول الله) "Rasûlüllah'tan rivâyet edilmiştir ki..." gibi kesinlik ifade etmeyen (temrîz) lafızlarla nakledilmesinin gerektiğini ifade etmektedir.[20] Çünkü rivâyetin Hz. Peygamber'den vârid olduğu konusunda şüphe vardır ve hadis ilmi hakkında yeterli bilgisi olmayan kimselerin o hadisi sahîh addetme ihtimâli bulunmaktadır. Bundan dolayı temrîz siygaları kullanılmak suretiyle hadisin zayıf olduğu belirtilmelidir.

Muhaddisleri zayıf hadis rivâyet etmeye sevk eden sebeplere bakacak olursak, bunların başında, zayıf hadisin de Hz. Peygamber'e ait olma ihtimali gelmektedir. Mütevâtir dışındaki tüm rivâyetlerin Hz. Peygamber'den sadır olmasında şüphe olduğu düşünülecek olursa, hadis zayıf olsa bile, az da olsa

18 Bkz. Şahyar, *age.*, s. 107-115.
19 Bkz. Leknevî, *el-Ecvibe*, s. 36 vd.
20 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, I/60.

Hz. Peygamber'den gelme ihtimalinin bulunması, muhaddisleri zayıf hadis rivâyetine sevk etmiştir. Zayıf hadisin rey ve kıyasa tercih edilmesi ve fezâil konularında zayıf hadis ile amelin caiz görülmesi bu düşüncenin birer tezâhürüdür.[21]

Muhaddisleri zayıf hadis rivâyetine sevk eden bir başka sebep ise fakîhlerin ümmetin uygulamalarını birer fıkhî delil olarak görüp, bunlara uygun zayıf hadisler ile amel etmeleridir. Fakîhlerin istidlâl ettiği hadisler karşısında kayıtsız kalamayan muhaddisler de bu zayıf hadisleri rivâyet etmek mecburiyetini hissetmişler ve fakîhlerin istidlâl ettikleri hadisleri cem etme gayreti içerisinde bulunmuşlardır.[22]

Bunlardan başka; daha kuvvetli senedlere ulaşamamak, âli isnâd daha makbul olduğu için zayıf da olsa âlî isnadın olduğu rivâyetin nakledilmesi, ihtiyata daha uygun olması, tedvîn faaliyetleri içerisinde rical tertibinin esas alınması, zayıf rivâyetin ziyade içermesi gibi sebeplerle zayıf hadisler rivâyet edilmiştir.

c. Zayıf Hadis ile Amel

Zayıf hadis ile amel konusundaki yaklaşımlar, hadislerin ahkâm ve fezâil konularına dâhil olmalarına göre farklılık arz etmektedir. Bazı âlimler zayıf hadisle ameli, ahkâm konusu olsun olmasın, hiçbir şekilde caiz görmezken,[23] bazıları ise belli şartlar dâhilinde fezâil hatta ahkâm konusunda dahi zayıf hadisle amel edilebileceği kanaatindedir.[24]

Âlimlerin büyük bir bölümü zayıf hadislerle ahkâm konularında amel edilemeyeceği kanaatinde olmasına rağmen, bazı âlimler, ahkâm konularında da birtakım şartlar dâhilinde amel edilebileceğini belirtmişlerdir. Bu şartların başında zayıf rivâ-

21 Bkz. Şahyar, *Zayıf Hadis rivâyeti*, s. 10-16.
22 Şahyar, *Zayıf Hadis rivâyeti*, s. 36.
23 Zayıf hadisle ameli mutlak olarak kabul etmeyenler arasında şu isimler sayılmaktadır: Yahya b. Maîn, Müslim, Ebû Şâme (665/1267), Ebû Bekr b. Arabî (543/1148), Şihâb el-Hafâcî (1069/1658). Bkz. Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 134.
24 Bkz. Leknevî *el-Ecvibe*, 36-58.

yetin başka rivâyetlerle desteklenmesi gelmektedir. Bu, iki şekilde olur: Ya kendisi gibi zayıf rivâyetlerle desteklenir ki, bu durumda zayıf hadis, hasen seviyesine çıkar. Ya da aynı mânâyı içeren sahîh rivâyetlerle desteklenir. Ayrıca bazı âlimler, ümmetin/âlimlerin zayıf bir rivâyetin muhtevasıyla amel etmesini o zayıf rivâyet ile amel edilebilmesi için kâfî görmüşlerdir.[25]

Zayıf hadislerle ahkâm dışında özellikle amellerin faziletleri konularında amel edilebileceği kanaati birçok âlim tarafından dile getirilmiştir.[26] Daha ilk dönemlerden itibaren pek çok muhaddis tarafından fezâil konularında hadis rivâyet edilirken tesâhül gösterildiğinin belirtilmesi, bu konularda zayıf hadisle de amel edilebileceği düşüncesinin olduğu intibaını uyandırmaktadır. Nevevî (676/1277) ile birlikte ise zayıf hadislerle amel edilebileceği anlayışı yaygınlık kazanmıştır.[27]

III. el-HİDÂYE

a. *el-Hidâye*'nin Müellifi: Mergînânî

Ebü'l-Hasen Burhâneddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, 8 Receb 511'de (5 Kasım 1117)[28] Mâverâünnehir'de, Fergana bölgesine bağlı Mergînân şehrinin Riştân köyünde doğmuştur.

Hocaları arasında; Serahsî'den ders alan anne tarafından dedesi Ebû Hafs Ömer b. Ali ez-Zenderâmasî, Necmeddin

25 Bu konular tezimizin ilgili bölümlerinde daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

26 Bu âlimler arasında, Süfyân es-Sevrî (161/777), Abdullah b. Mübârek (181/749), Süfyân b. Uyeyne (198/813), Abdurrahman b. Mehdî (198/813) ve Ahmed b. Hanbel (241/855) gibi âlimler sayılabilir. Nitekim bu âlimler, zayıf hadis rivâyetinde tesahül gösterdiklerini ifade etmekte dolayısıyla bu konularda zayıf hadislerle ameli de kabul etmektedirler. Nevevî (676/1277), İbn Receb (795/1392), Irâkî (806/1403), Sehâvî (902/1496) ve Aliyyü'l-Kârî (1014/1605) gibi âlimler ise zayıf hadislerle amel edilebileceği kanaatinde olduklarını açıkça beyan etmişlerdir. Bz. Leknevî *el-Ecvibe*, 36-58.

27 Bkz. Süyûtî, *Tedrîbü'r-Râvî*, I/298.

28 Bu tarih, Leknevî'nin tespitlerine göredir. (bkz. Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/8) Ziriklî'ye göre ise 530/1135'dir. (Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, IV/266.)

Ebû Hafs Ömer en-Nesefî, Sadrüşşehîd, Alâeddin es-Semerkandî'nin öğrencisi Ziyâeddîn Muhammed b. Hüseyin el-Bendenîcî, Serahsî'nin öğrencisi Osman b. Ali el-Bîkendî, Ebû Muhammed Ziyâeddin Sâid b. Es'ad el-Mergînânî ve Kıyâmüddin Ahmed b. Abdürreşîd el-Buhârî gibi âlimler yer almaktadır.[29]

Başta Fıkıh olmak üzere Hadis, Tefsir, Arap Dili ve Edebiyatı alanlarındaki bilgisiyle tanınan Mergînânî'nin, Hanefî fakîhlerinin büyüklerinden, hafız, müfessir, muhakkik, edîb bir müctehid olduğu belirtilmektedir.[30] Taşköprîzâde, kendisini Hanefî mezhebi içerisinde ashâb-ı tercihten sayarken, Leknevî onun mezhepte müctehid kabul edilmesinin daha doğru olacağını, son dönem Osmanlı âlimlerinden Seyyid Bey ise kitaplarının meselede müctehid olduğuna şahitlik ettiğini belirtmektedir.[31]

Mergînânî'nin öğrencileri arasında oğulları Celâleddin Muhammed ve Nizâmeddin Ömer yanında Şemsüleimme el-Kerderî, Celâleddin Mahmûd b. Hüseyin el-Üsrûşenî ve *Ta'lîmü'l-Müte'allim* müellifi ez-Zernûcî gibi âlimler sayılabilir.

14 Zilhicce 593'te (28 Ekim 1197) vefat eden Mergînânî'nin kabrinin Semerkant'ta bulunduğu belirtilmektedir.[32]

Eserleri: 1. *Bidâyetü'l-Mübtedî.* El-Hidâye'nin metni olup birçok defa basılmıştır. **2.** *el-Hidâye fî Şerhi'l-Bidâye.* **3.** *Münteka'l-Furû'.* **4.** *el-Ferâ'iz.* **5.** *et-Tecnîs ve'l-Mezîd fi'l-Fetavâ.* Klasik fıkıh kitaplarının sistematiğine sahip, vâkıât türü hacimli bir eserdir. Bazı yazma nüshaları bulunmaktadır.[33] **6.** *Menâsikü'l-Hac.* **7.** *Muhtârâtü'n-Nevâzil.* Fıkha dair olan eserin ibadetlerle ilgili bölümü Mahmûd Muhammed İsmail ta-

29 Mergînânî, *el-Hidâye,* I-II/7; Koca, "Mergînânî", *DİA*, XXIX/182.
30 Ziriklî, *el-A'lâm*, IV/266.
31 Mergînânî, *el-Hidâye,* I-II/7; Koca, "Mergînânî", *DİA*, XXIX/182.
32 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II/2032; Koca, "Mergînânî", *DİA*, XXIX/182.
33 Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, no. 587; Karaçelebizâde Hüsâmeddin, no. 194; Şehid Ali Paşa, no. 913; Damad İbrahim Paşa, no. 680, 681; Lâleli, no. 832.

rafından Medine el-Câmiatü'l-İslâmiyye Külliyyetü'ş-Şerîa'da yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanmıştır.[34]

b. *el-Hidâye* ve Fıkıh Literatüründeki Yeri

el-Hidâye, Burhâneddîn Mergînânî'nin, Kudûrî'nin *el-Muhtasâr* ve Şeybânî'nin *el-Câmiu's-Sağîr*'inde mevcut meseleleri bir araya getirmek suretiyle kaleme aldığı yine kendisine ait olan *Bidâyetü'l-Mübtedî* adlı eserinin şerhidir. Mergînânî, *el-Hidâye*'yi yazmadan önce *Kifâyetü'l-Müntehî* adıyla *Bidâyetü'l-Mübtedî*'ye şerh yazmış fakat eser büyük bir hacme ulaşınca okuyucuya bıkkınlık verebileceği düşüncesiyle yeni bir şerh yazmaya karar vermiş, buna da *el-Hidâye* adını vermiştir.[35]

Mergînânî, eserinde, meseleleri ele alırken önce Ebû Hanîfe'nin, sonra da talebeleri Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan Şeybânî'nin görüşlerini vermiş, zaman zaman Züfer b. Hüzeyl'in görüşüne de atıfta bulunmuştur. Bunların delillerini verirken tercih ettiği görüşün delilini diğerlerine cevap olması için en sona bırakmıştır. Genellikle Ebû Hanîfe'nin görüşüne meyletmekle birlikte zaman zaman Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin görüşlerini tercih ettiği de olmuştur. Ayrıca, Hasan b. Ziyâd el-Lü'lüî, İbn Semâa, Tahâvî, Kerhî, Cessâs ve Serahsî gibi Hanefî âlimlerinin görüşlerine de yer veren Mergînânî, zaman zaman Şâfiî ve Mâlik'in görüşlerine de değinmiş, fakat Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine yer vermemiştir.[36] Onun, Hanefî mezhebi fakîhlerinin görüşlerinin yanında diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermesi, *el-Hidâye*'yi, gerek mezhep içi görüşler arasında gerekse mezhepler arasında mukayese yapması sebebiyle fıkıh literatüründe ayrı bir yere sahip kılmıştır.

Hanefî fıkhının en tanınmış ve muteber eserlerinden biri olan *el-Hidâye*, yıllarca medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Ayrıca Mergînânî'nin Arap Dili ve Edebiyatı'na olan

34 Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, IV/266; Kallek, "el-Hidâye", *DİA*, XVII/471.
35 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II/2032; Kallek, "el-Hidâye", *DİA*, XVII/471.
36 Kallek, "el-Hidâye", *DİA*, XVII/471.

vukûfu sayesinde Buhârî'den sonra en fasih eserin *el-Hidâye* olduğu[37] ve Kur'an gibi kendisinden önceki kitapların hükmünü neshettiği yorumlarının yapılmasına sebep olmuştur.[38]

el-Hidâye'nin nüshalarının ve üzerine yapılan şerh, haşiye ve ta'lik gibi çalışmaların çokluğu ona verilen önemin başka bir göstergesi olup bu kadar rağbet görmesinin sebebi, güvenilirliği, muhtevasının dolgunluğu ve üslûbunun güzelliği olduğu söylenebilir.[39]

***el-Hidâye* Üzerine Yapılan Çalışmalar:** *el-Hidâye* üzerine altmış civarında şerh ve haşiye yazılmış olup bunların en meşhurları şunlardır: **1.** *el-Kifâye fî Şerhi'l-Hidâye*. Habbâzî'nin (691/1292) şerhi olup değişik isimler altında çok sayıda yazması bulunmaktadır. **2.** *en-Nihâye*. Siğnâkî tarafından 700/1301 yılında tamamlanan bu şerh üzerine Cemâleddin el-Konevî'nin *Hulâsatü'n-Nihâye* adlı bir muhtasarı vardır. **3.** *Nihâyetü'1-Kifâye li-Dirâyeti'1-Hidâye*. Tâcüşşerîa Ömer b. Ahmed b. Ubeydullah'a ait olup bir nüshasında yeminle ilgili bölümünün Şaban 673'te (Şubat 1275) tamamlandığına dair bir kayıt bulunduğu zikredilmektedir. **4.** *Mi'râcü'd-Dirâye ilâ Şerhi'l-Hidâye*. Kıvâmüddin el-Kâkî'nin 21 Muharrem 745 (4 Haziran 1344) tarihinde tamamladığı eserde diğer üç Mezhep İmamının görüşlerine de yer verilmiştir. **5.** *Ğâyetü'l-Beyân ve Nâdiretü'1-Akrân fî Âhiri'z-Zamân*. Emîr Kâtib el-İtkânî'nin yazdığı bu şerh yirmi altı yıllık bir çalışmadan sonra 747/1346'da tamamlanmıştır. **6.** *el-Kifâye fî şerhi'1-Hidâye*. Celâleddin el-Kurlânî'ye (767/1366) ait olup Alâeddin İbnü't-Türkmânî'ye (750/1349) nisbet edilen *el-Kifâye* adlı *el-Hidâye* muhtasarıyla karıştırılmamalıdır. **7.** *el-İnâye*. Bâbertî tarafından yazılan bu eser Anadolu'da çok meşhur olmuştur. **8.** *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*. Bedreddin el-Aynî'nin 817-850/1414-1446 yılları arasında kaleme aldığı eser *el-Hidâye*'deki kapalı ifadeleri açması, fıkhî konuları derli toplu bir

37 Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/14.
38 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II/2032.
39 Kallek, "el-Hidâye", *DİA*, XVII/471.

şekilde ele alması ve hadisleri incelemesi bakımından önemlidir.[40] **9.** *Fethü'l-Kadîr.* İbnü'l-Hümâm'a (861/1457) ait olup daha çok hadisleri değerlendirmesi ve hükümleri istidlâl tarzı bakımından dikkat çeker. Telifine 829/1426 yılında başlanan ve müellifin vefatıyla eksik kalan eser "Kitâbü'l-Vekâle"den itibaren Kadızâde Ahmed Şemseddin tarafından *Netâicü'l-Efkâr fî Keşfi'r-Rumûz ve'l-Esrâr* adlı eserle tamamlanmıştır.[41]

Bazı âlimlerin *el-Hidâye*'de zayıf hadislerle istidlâl edildiğini ileri sürmeleri üzerine eserdeki hadislerin tahrîci için muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi, Cemâleddin ez-Zeylaî'nin (762/1360) *Nasbu'r-Râye fî Ehâdîsi'l-Hidâye*'sidir. Bu eserde, *el-Hidâye*'nin tertibine uyularak her babda geçen hadisler kaynakları zikredilip sıhhat dereceleri bakımından değerlendirilmekte, kaynağı bulunamayanlar ise ayrıca belirtilmektedir. İbn Hacer el-Askalânî (852/1448) bu eseri, *ed-Dirâye fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye* adıyla ihtisar etmiştir. Ayrıca *el-Hidâye* üzerine yapılan tahric çalışmalarından biri de Alâeddin İbnü't-Türkmânî'nin (750/1349) *Tahrîcü Ehâdîsi'l-Hidâye* isimli eseridir.[42] Bunlardan başka, Muhyiddin Abdulkadir b. Muhammed el-Kureşî'nin (775/1373) *el-İnâye bi Ma'rifeti Ehâdîsi'l-Hidâye* isimli eseri ve Alâuddin Ali b. Osman el-Mardînî'nin *el-Kifâye fî Ma'rifeti Ehâdîsi'l-Hidâye* isimli eseri *el-Hidâye* üzerine yapılmış tahric çalışmaları arasında zikredilmektedir.[43]

a. *el-Hidâye*'de Hadis Kullanımı

1. Hadislerin Sevk Ediliş Biçimi

el-Hidâye fıkhî hükümlerin delillerini zikretmesi bakımından fıkıh literatüründe önemli bir yere sahiptir. *Bidâyetü'l-Mübtedî*'de özet olarak aktarılan fıkhî konuların delilleri *el-Hidâye*'de tek tek zikredilmiş, yer yer diğer mezheplerin

40 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II/2032-9. Kallek, "el-Hidâye", *DİA*, XVII/471.
41 Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II/2034; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/11.
42 Kallek, "el-Hidâye", *DİA*, XVII/471.
43 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II/2035.

delillerine de değinilmek sûretiyle hadis açısından zengin bir muhtevaya sahip olmuştur. Fakat bu hadisler sevk edilirken muhaddislerden farklı bir üslûb uygulanarak senedler zikredilmemiş ve bazı rivâyetler mânâ ile nakledilmiş, bazı rivâyetlere ise sadece atıfta bulunulmuştur. Bu açıdan hadislerin sened itibariyle değerlendirilmesi konusuda bazı sıkıntılar ortaya çıkmıştır.

el-Hidâye ve diğer birçok fıkıh kitabında kullanılan hadisler, senedleri zikredilmeksizin nakledilmiştir. Fakîhler için hadisin senediyle birlikte rivâyetinden çok hadislerden çıkarılan hükümlerin önemli olması, başka bir deyişle pratikte onlara yarayan kısmı nakletmeyi yeterli görmeleri, bu şekilde hareket etmelerinin en önemli sebebi olduğu söylenebilir.

Fakîhlerin, hadisleri senedsiz nakletmiş olmaları, onlar için bir sorun teşkil etmese de, muhaddisler açısından düşünüldüğünde durum bundan farklıdır. Çünkü muhaddisler hadisleri değerlendirirken, daha çok senede önem vermişlerdir. Bu açıdan muhaddislerin usûlüyle rivâyetleri değerlendirebilmek ancak hadislerin senedlerinin tespit edilmesi ile mümkün olabilir.

el-Hidâye'de bulunan hadislerin kaynaklarını tespit için Zeylaî (762/1360) ve İbn Hacer (852/1448) gibi âlimlerin yaptıkları muhtelif tahric çalışmalarında her ne kadar bazı senedler tespit edilmiş olsa da, Hanefî fıkıh kaynaklarında yer alan hadislerin bu tarîklerden elde edildiklerini kesin olarak söylemek pek mümkün gözükmemekle birlikte, bu tespitler, en azından fakîhlerin kullanmış oldukları bu rivâyetlere muhaddislerin de bir şekilde ulaştıklarını göstermesi bakımından önemlidir.

el-Hidâye'de bulunan, muhaddisler tarafından zayıf hükmü verilen bazı rivâyetlere, aslında Hanefî imamların sahîh bir tarîkle ulaşmış olması muhtemeldir. Aynı şekilde, muhaddislerin sahîh tarîklerle elde etmiş oldukları rivâyetlere, Hanefî imamlar zayıf tarîklerle ulaşmış da olabilirler. O halde,

tespit edilmiş bu senedler üzerinden rivâyetleri değerlendirmek her zaman bizi doğru neticelere ulaştırmayabilir. Hanefîlerin kullandıkları bazı rivâyetlerin zayıf olduğu söylenirken bu hususun da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

el-Hidâye'de yer alan hadisler senedsiz nakledilmiş olmakla birlikte, bazı rivâyetlerin hangi sahâbeden nakledildiği belirtilmiş, bazı rivâyetlerde ise kesinlik ifade etmeyen (روي) " rivâyet edildi." (يروى) " rivâyet olunur." gibi meçhul siygalar kullanılmıştır. Fakat Mergînânî'nin meçhul siygaları, muhaddislerin ıstılâhındaki temrîz siygası mukabilinde kullanıp kullanmadığı çok net bir şekilde anlaşılamamaktadır. Nitekim meçhul siygalarının kullanıldığı bu rivâyetler incelendiğinde, kimisinin sahîh, kimisinin zayıf tarîklerle bize ulaştığı görülmektedir. Örneğin;

رُوِيَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ انَّهُ نَهَى عَنْ بَيْعِ النَّخْلِ حتى يزهر، وَعَنْ بَيْعِ السُّنْبُلِ حَتَّى يَبْيَضَّ، وَتَأْمَنَ الْعَاهَةَ.

"Peygamber'den (sas) rivâyet olunduğuna göre, o, olgunlaşıncaya kadar hurmayı, beyazlaşıncaya ve afetten emin oluncaya kadar başağı satmaktan nehyetti."[44] şeklinde geçen rivâyetin sahîh;

رُوِيَ انَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْتَعَانَ بِالْيَهُودِ عَلَى الْيَهُودِ، وَلَمْ يُعْطِهِمْ مِنْ الْغَنِيمَةِ شَيْئًا يَعْنِي لَمْ يُسْهِمْ لَهُمْ.

"Rivâyet olunur ki: Peygamber (sas), Yahudilere karşı başka Yahudilerden yardım talebinde bulunduğu zaman ganimetten hiç bir şeyi onlara vermedi yâni onlara pay ayırmadı."[45]

44 Bkz. Buhârî, Selem, 3, no. 2246, 2247, 2248, 2249, 2250; Müslim, Büyû', 50, no. 3864, 3873; Ebû Dâvûd, Büyû', 22, no. 3368, 3369 vd.

45 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/439. Hadisi, Beyhakî şu şekilde rivâyet etmiştir: *İbn Abbâs → Miksam → el-Hakem → el-Hasan b. İmâre → Ebû Yûsuf → eş-Şâfiî → er-Rebî' → Ebû'l-Abbâs → Abdullah ve Ebû Saîd → Beyhakî.* (استعان رسول الله صلى الله عليه وسلم بيهود قينقاع فرضخ لهم ، ولم يسهم لهم) "Rasûlüllah (sas) Kaynuka Yahudilerinden yardım istediği zaman onlara bir miktar mal verdi fakat onlara (ganimetten) pay vermedi." Beyhakî, Hasan b. İmâre'nin teferrüt ettiğini ve metrûk olduğunu ifade etmiştir. (Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX/93, no. 18476.)

şeklinde geçen rivâyetin ise zayıf olduğu bazı muhaddisler tarafından ifade edilmektedir.

Mergînânî'nin bazı hadisleri naklederken meçhul siygaları kullanması, eğer hadisin sıhhatine yönelik bir imada bulunuyorsa, kullandığı hadisleri muhaddislerden farklı bir metotla değerlendirdiği anlamına gelir. Şu durumda muhaddislerin sahîh gördüğü bazı rivâyetler ona göre zayıftır. Fakat Mergînânî'nin, meçhul siygaları kullanırken rivâyetlerin sıhhatine yönelik bir îmâda bulunmamış olması da muhtemeldir.

el-Hidâye'de yer alan hadisler, hadis kaynaklarında bulunan rivâyetler ile karşılaştırıldığında, Mergînânî'nin bu hadislerin bir kısmını mânâ ile naklettiği görülmektedir. Zira Zeylaî ve İbn Hacer'in eserlerine bakıldığında rivâyetlerin birçoğunun aynı lafızlarla kaynaklarda bulunmadığının belirtildiği görülmektedir. Zeylaî, yaklaşık 1085 civarındaki hadisin[46] 237 tanesinin aynı şekilde hadis koleksiyonlarında bulunmadığını belirtmiştir. Bunu, hadislerin 164 tanesi hakkında (غَرِيبٌ), 63 tanesi hakkında (غَرِيبٌ بِهَذَا اللَّفْظِ), 16 tanesi hakkında ise (غَرِيبٌ جِدًّا) ifadesini kullanarak belirtmiştir. Aynı şekilde İbn Hacer de, 239 hadis hakkında (لم اجِدهُ), 23 hadis hakkında (لم اجِدهُ بِهَذَا اللَّفْظ) 54 hadis hakkında (لم اجِدهُ هَكَذَا) 15 hadis hakkında ise (لم اجِدهُ مَرْفُوعا) ifadesini kullanarak el-Hidâye'de bulunan hadislerin, hadis kaynaklarındaki rivayetlere lafız itibariyle yakınlığına göre sınıflandırmıştır.

Zeylaî ve İbn Hacer'in tespitlerinden de anlaşıldığı gibi *el-Hidâye*'de kullanılan hadislerin yaklaşık dörtte biri lafızlara çok bağlı kalınmadan nakledilmiştir. Bundan dolayı rivâyetlerin kaynaklarda bulunması, daha güç bir hal almıştır. *el-Hidâye*'de kullanılan hadisler, aynı mânâyı içeren rivâyetlerin senedleri üzerinden değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bundan dolayı sıhhatleri konusundaki değerlendirmeler kesinlik arz etmemektedir.

46 Bu sayı, Askalânî, *ed-Dirâye*'deki numaralandırmaya göredir.

2. Kullanılan Hadislerin Sübût Durumu

el-Hidâye'de bulunan hadislerin sıhhati üzerindeki değerlendirmelerin muhaddisler ve fakîhler açısından farklılık arz edeceği muhakkaktır. Fakat biz burada hadislerin subutu derken, muhaddisler ve hadis kaynakları açısından bir değerlendirme yapacağız.

Öncelikle şunu belirtmemiz gerekir ki *el-Hidâye*'de bulunan hadislerin bir kısmı hadis kaynaklarında bulunmamaktadır. Zeylaî, 16 hadis hakkında (غَرِيبٌ جِدًّا) ifadesini kullanarak bunu belirtmiş,[47] İbn Hacer de aynı hadisler hakkında (لم اجِدهُ) ifadesini kullanarak rivâyeti bulamadığını vurgulamıştır.

Zeylaî ve İbn Hacer'in hadis kaynaklarında bulamadıklarını ifade ettikleri bu rivâyetler, muhtemelen *el-Hidâye*'de mânâ ile nakledildikleri için hadis kaynaklarında bulunamamaktadır. Fakat bu rivâyetler ayrıntılı bir şekilde araştırıldığında mânâ itibariyle benzer hadislerin tespit edilmesi muhtemeldir.

Hadis kaynaklarında bulunamayan bu hadisler genel olarak birçok Hanefî fıkıh kaynağında yer almaktadır. Bu hadislerin fıkıh kaynaklarında yer alması, muhaddisler için olmasa da, fakîhler için bir değer taşımaktadır.[48]

Nasbu'r-Râye ve *ed-Dirâye*'deki tespitlerden anladığımız kadarıyla *el-Hidâye*'de bulunan 1085 civarındaki hadisin, sahîh tarîklerle rivâyet edilenler dışında, bir kısmı hem zayıf hem de sahîh tarîklerden rivâyet edilmiş, bir kısmı ise sadece zayıf tarîklerden rivâyet edilmiştir.

el-Hidâye'de nakledilen 132 hadis, İbn Hacer'in tespit ettiği kadarıyla hem zayıf, hem de sahîh olduğu belirtilen tarîk-

47 Zeylaî'nin kaynaklarda bulamadığı rivâyetler için bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/388, I/204, II/162, II/440, III/51, III/60, III/83, III/99, III/228, III/339, III/408, III/475, IV/56, IV/166, IV/201, IV/227.

48 Bkz. Leknevî, *Zaferü'l-Emânî*, s. 342-3.

lerden nakledilmiştir.[49] Sadece zayıf tarîklerden rivâyet edilen hadis ise 60 civarındadır. Bunlardan başka bir de mürsel rivâyetler bulunmaktadır. Bunların sayısı ise 300 civarındadır. Bu 300 hadis içerisinde sadece mürsel tarîkten nakledilmiş hadisler olduğu gibi, hem mürsel hem muttasıl senedlerle geldiği tespit edilen hadisler de bulunmaktadır.

Zayıf hükmü verilen hadislere baktığımızda; hem sahîh hem de zayıf tarîklerden gelen 132 hadisin 75 tanesi *İbadetler*, 57 tanesi ise diğer konularda; sadece zayıf tarîklerden gelen 60 rivâyetin ise 35 tanesi İbadetler, 25 tanesi diğer konularda kullanılmıştır.

Hadislerin zayıf olduğu yönündeki kanaatler, genellikle İbn Adî (365/975), Dârekutnî (385/995) ve Beyhakî (458/1065) gibi şâfiî muhaddislere aittir. Bu hadislerin büyük bir bölümü ile İmâm Şâfiî'nin istidlâl etmemiş olması da ayrıca dikkat çekmektedir. Ebû Hanîfe'nin birtakım şâfiî muhaddisler tarafından cerh edildiği[50] göz önünde bulundurulduğunda, Hanefî fakîhlerin kullanmış oldukları bazı hadislerin zayıf olduğuna yönelik değerlendirmelere mezhep mensubiyetinin etkisinin olup olmadığı hususu da ayrıca düşünülmelidir.[51]

49 Hem zayıf, hem de sahîh tarîklerden nakledildiği ifade edilen bazı hadisler için bkz. Askalânî, *ed-Dirâye*, no. 9, 36, 38, 42, 47, 48, 56, 59, 63, 72, 73, 76, 78, 103, 116, 118, 124, 136, 145, 149, 151, 154, 171, 186, 192, 196, 204, 207, 214, 215, 221, 237, 239, 244, 245, 250, 257, 258, 275, 279, 282, 300, 304, 306, 308, 309, 310, 317, 325, 327, 339, 344, 365, 370, 373, 385, 390, 398, 402, 413, 427, 458, 471, 472 vd.

50 Bkz. Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s. 219-64; Nu'mânî, *İmâm-ı Â'zam Ebû Hanîfe'nin Hadis İlmindeki Yeri*, 121-31.

51 Bkz. Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s. 264.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZAYIF HÜKMÜ VERİLEN BAZI HADİSLERİN HANEFÎLER TARAFINDAN MAKBUL GÖRÜLME SEBEPLERİ

Hanefî fakîhlerin zayıf hükmü verilen hadisler ile istidlâl etme sebeplerinin ilki ve belki de en önemlisinin hadisi zayıf görmeme yahut zayıf olsa da birtakım karineler ile o hadisleri makbul/istidlâle uygun görme olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim hadislerin zayıf olduğu yönündeki değerlendirmeler muhaddislere aittir. Hanefî fakîhler ise bu hadislerin birçoğunu zayıf görmeyerek istidlâlde kullanmak konusunda herhangi bir tereddüt duymamışlardır. Bundan dolayı tezimizin ilk bölümünde muhaddislerin zayıf gördükleri bazı hadisleri, Hanefî fakîhlerin makbul/istidlâle uygun görme sebeplerinden bahsedeceğiz.

I. RİVAYETİN SIHHATİNE YÖNELİK DEĞERLENDİRMELERİN İCTİHÂDÎ OLMASI

Hadislerin sıhhatine yönelik yapılan değerlendirmeler muhaddislere ve fakîhlere göre farklılık arz etmekte olduğu gibi, muhaddislerin kendi aralarında da hangi hadisin zayıf olduğu veya hangi hadisin sahîh olduğu konusunda hemfikir oldukları her hadis için söylenemez. Çünkü muhaddislerin hadisler üzerindeki değerlendirmeleri genel olarak sened itibariyledir. Senedde bulunan rical hakkındaki değerlendirmeler ise içtihada dayalı yargılardır. Bu açıdan hadislerin sıhhatleri konusunda herkesin kabul ettiği genel geçer şartların olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu anlamda hadislerin sıhhatlerine karar vermek içtihâdî bir meseledir. Bununla birlikte zayıflığı veya sıhhati üzerinde ittifak edilen hadislerin olduğu da göz ardı edilmemelidir. Fakat tezimizin konusu itibariyle incelediğimiz Hanefîlerin kullandıkları hadisler göz önünde bulundurulduğunda, bu hadislerin birçoğunun sıhhati konusunda tartışmaların olduğu görülmektedir.

Hadislerin sıhhatleri konusunda yapılan değerlendirmelerin içtihâdî olduğu meselesi birçok âlim tarafından ifade edilmiştir. Örneğin, İbn Teymiyye (728/1328) imamların hadislere asla muhalefet etmeyeceklerini, muhalefet ediyorlarsa

bunun mutlaka hadisin sıhhati konusundaki şüphelerinden kaynaklandığını belirtmiştir. Çünkü hadisin sıhhati konusundaki değerlendirmeler içtihadîdir. Dolayısıyla her müctehidin rivâyetler konusundaki kanaatlerinin farklı farklı olması doğaldır. İbn Teymiyye, hadislerin sıhhatleri konusundaki ihtilafların ricâlin sıhhati konusundaki kanaatlerin farklılığından kaynaklanmasının yanında bir de müctehidlerin kendilerine özgü birtakım şartlarının olmasından kaynaklandığını da ifade etmektedir. Örneğin İbn Teymiyye, Kitab ve meşhur sünnete arz etme, aslî prensiplere muhalefet etmeme, râvînin fakîh olması gibi şartların müctehidlere göre değişiklik arz ettiğini belirtmektedir.[1]

İbn Hacer (852/1448) ise, imamların hadislerin ta'lîli konusundaki değerlendirmelerinin zann-ı gâlibe dayandığını, "Filanca şu hadiste hata etmiştir." dediklerinde, hakikatte hata yaptıkları anlamına gelmeyeceğini, bunun ancak ihtimallerden birinin tercihi sonucunda verilmiş bir hüküm olduğunu belirtir.[2]

İbnü'l-Hümâm (861/1457) da eserinde, hadislerin sıhhatleri konusundaki değerlendirmelerin içtihâdîliği üzerinde durur. Ona göre râvîler üzerindeki değerlendirmeler ve hadisin sıhhati için öne sürülen şartlar içtihadîdir. Nitekim bir âlimin öne sürdüğü şartı diğer bir âlim reddebileceği gibi, birinin sika dediği râvîye diğer bir âlim zayıf diyebilir. Bundan dolayı müctehid olmayan kimseler çoğunluğun ittifak ettiği değerlendirmeleri esas alarak hadislerin sıhhati konusunda bilgi sahibi olabilirler. Fakat müctehidlere gelince durum farklıdır. Onlar, hadisin sıhhati konusunda kendi şartları doğrultusunda hareket ederek ictihadlarıyla hadisin sıhhatini belirlerler.[3]

el-Hidâye'deki hadisler incelendiğinde, muhaddislerin zayıf gördüğü birçok hadisin fakîhler tarafından zayıf olarak al-

1 İbn Teymiyye, *Ref'u'l-Melâm*, s. 19-22.
2 Askalânî, *Fethü'l-Bârî*, I/585.
3 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/445-6.

gılanmadığı veya muhaddisler zayıf deseler bile bu hadislerin, birtakım karinelerle istidlâle müsait hale geldiği anlaşılmakta, bu husus özellikle İbnü'l-Hümâm tarafından sık sık vurgulanmaktadır. İbnü'l-Hümâm hadisleri savunurken genellikle muhaddislerin yöntemlerini kullanmış, onların usûlüyle onlara cevap vererek zayıf hükmü verilen hadislerin aslında zayıf olmadığını kanıtlamaya çalışmıştır. *el-Hidâye*'de bulunan şu hadisler bunun örneklerinden birkaçıdır:

1. Hadis

Mergînânî, kanı akıcı olmayan bir hayvanın içine düştüğü bir sıvıyı anlatırken, Peygamber Efendimiz'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

هَذَا هُوَ الْحَلالُ اكْلُهُ وَشُرْبُهُ وَالْوُضُوءُ مِنْهُ.

"*Yenilmesi, içilmesi ve onunla abdest alınması helaldir.*"[4]

Bu hadis, Dârekutnî ve Beyhakî'nin *Sünen*'lerinde şu şekilde geçmektedir:

يَا سَلْمَانُ كُلُّ طَعَامٍ وَشَرَابٍ وَقَعَتْ فِيهِ دَابَّةٌ لَيْسَ لَهَا دَمٌ فَمَاتَتْ فِيهِ فَهُوَ حَلالٌ اكْلُهُ وَشُرْبُهُ وَوُضُوؤُهُ.

Peygamber (sas), Selmân'a: "*Ey Selmân! Kanı olmayan bir canlının içine düşüp öldüğü her yiyecek ve içeceğin yenmesi, içilmesi ve onunla abdest alınması helâldir.*" buyurdu.[5] Dârekutnî ve Beyhakî, hadisi Bakiyye'den başkasının merfû olarak rivâyet etmediğini ve ondan rivâyet eden Saîd b. Ebî Saîd ez-Zübeydî'nin zayıf olduğunu nakletmişlerdir. İbn Adî

4 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/24.

5 *Peygamber (sas) → Selmân → Saîd b. Müseyyib → Ali b. Zeyd → Bişr b. Mansûr → Saîd b. Ebî Saîd ez-Zübeydî → Bakiyye b. el-Velîd → Yahyâ b. Osman b. Saîd el-Hımsî → Ebû Hâşim Abdulğaffâr b. Selâme el-Hımsî → Dârekutnî.*
Peygamber (sas) → Selmân → Saîd b. Müseyyib → Ali b. Zeyd b. Cüd'ân → Bişr b. Mansûr → Saîd b. Ebî Saîd → Bakiyye → Babası → Ahmed b. Ebî el-Ahyel el-Hımsî → Muhammed b. Humeyd b. Süheyl → Dârekutnî.
Bkz. Dârekutnî, *Sünen*, I/36, (no. 80). Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I/347, (no. 1239)

de Saîd'in rivâyetlerinin az ve yeterince güvenilir olmadığını söyleyerek Saîd'in mârûf olmadığını ifade etmiştir.[6]

Serahsî'nin de[7] aynı şekilde eserinde yer verdiği bu hadisi İbnü'l-Hümâm değerlendirirken Dârekutnî'nin ve İbn Adî'nin hadisin sıhhati hakkında yapmış olduğu yorumları nakleder ve Saîd b. Ebî Saîd ez-Zübeydî'nin zayıf olmadığına dair açıklamalarda bulunur. İbnü'l-Hümâm, Dârekutnî ve İbn Adî'ye cevaben şunları söyler:

> Bakiyye isimli râvî aslında İbnü'l-Velîd'dir ve ondan el-Hammâdeyn, İbnü'l-Mübârek, Yezîd b. Hârûn, İbn Uyeyne, Vekî', el-Evzâî, İshâk b. Raheveyh ve ihtiyatla karşılasa da Şu'be gibi imamlar rivâyette bulunmuşlardır. Yahyâ'nın söylediğine göre: Şu'be Bağdat'a geldiğinde Bakiyye'yi övmüştür. Buhârî dışında birçok kimse ondan rivâyette bulunmuştur. Saîd b. Ebî Saîd'e gelince Hatîb-i Bâğdâdî onun hakkında şunları söyler: 'Babasının adı Abdulcabbâr'dır. Sâid ise sika bir râvîdir.' Böylece Saîd hakkında iddia edilen cehalet ortadan kalkmıştır.[8]

İbnü'l-Hümâm'ın bu açıklamalarından, rivâyetin zayıf olmadığı kanaatine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Aslında onun bu ifadeleri, muhaddislerin usûlüyle kendi mezhebinin hadislerini savunma gayretinin açık bir göstergesidir. İbnü'l-Hümâm'ın buradaki değerlendirmesi Dârekutnî'nin rivâyeti üzerindendir. Ne var ki, Hanefî Mezhep imamlarının bu hadisi kimden rivâyet ettiği bilinmemektedir. Bununla birlikte her ne kadar Hanefîlerin dayandıkları sened tam olarak bilinmese de bu rivâyete yönelik eleştirilere İbnü'l-Hümâm cevap vermiş ve rivâyetin zayıf olmadığı kanaatine varmıştır. Ayrıca, Hanefîlerin hadisleri daha çok metin itibariyle değerlendirdikleri ve mezhep imamlarının daha kuvvetli bir tarîkle ulaşmış olabileceği düşünüldüğünde, onların bu hadisin sıhhati konusunda bir şüphe içerisinde olmadıkları da düşünülebilir.

6 İbn Adî, *el-Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl*, III/405.
7 Serahsî, *el-Mebsût*, I/51.
8 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/83.

2. Hadis

خُذْ مِنْ كُلِّ مِائَتَيْ دِرْهَمٍ خَمْسَةَ دَرَاهِمَ، وَمِنْ كُلِّ عِشْرِينَ مِثْقَالًا مِنْ الذَّهَبِ نِصْفَ مِثْقَالٍ.

Peygamber (sas) Muâz İbn-i Cebel'i Yemen'e gönderirken ona; "*Her iki yüz dirhem (gümüş)ten beş dirhem ve her yirmi miskal (altın)dan yarım miskal al.*" diye yazmıştır.[9]

Hadisi Dârekutnî şöyle rivâyet etmiştir:

انَّهُ أمر مُعَاذَ بْنَ جَبَلٍ حِينَ بَعَثَهُ إِلَى الْيَمَنِ انْ يَأْخُذَ مِنْ كُلِّ ارْبَعِينَ دِينَارًا دِينَارًا وَمِنْ كُلِّ مِائَتَىْ دِرْهَمٍ خَمْسَةَ دَرَاهِمَ وَلَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسَةِ اوْسُقٍ صَدَقَةٌ وَلا فِيمَا دُونَ خَمْسِ ذَوْدٍ صَدَقَةٌ وَلَيْسَ فِى الْخَضْرَاوَاتِ صَدَقَةٌ.

"Peygamber (sas) Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderdiğinde ona, her kırk dinara bir dinar, her iki yüz dirheme beş dirhem almasını ve beş evsaktan aşağısına, beş zevdden aşağısına ve sebzelere zekât gerekmediğini emretmiştir."[10] İbn Hibbân, rivâyetin senedinde yer alan Abdullah b. Şebîb'in haberleri değiştirdiği ve çaldığı için onunla ihticac edilemeyeceğini söylemiştir.[11]

İbnü'l-Hümâm ise, Abdullah b. Şebîb hakkındaki iddiaların hadisin sıhhatine zarar vermeyeceğini belirtmekte ve rivâyetin zayıf olduğunu kabul etmemektedir.[12] Dolayısıyla bu hadisin de Hanefîlerce makbul görülerek kullanılmış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

3. Hadis

انه عليه الصلاة والسلام كَانَ يَتَوَضَّأُ بِالْمُدِّ: رِطْلَيْنِ، وَيَغْسِلُ بِالصَّاعِ: ثَمَانِيَةِ ارْطَالٍ.

"Peygamber (sas) iki rıtıl miktarı olan bir müd su ile abdest alır, sekiz rıtıl miktarı olan bir sa' su ile de guslederdi."[13]

9 Mergînânî, *el-Hidâye, I-II*/125.

10 *Peygamber (sas) → Muhammed b. Abdillah b. Cahş → Ebû Kesîr (İbn Cahş'ın Mevlâsı) → Muhammed b. Ebî Yahyâ → Hâtim b. İsmâil → Abdulcebbâr b. Saîd → Abdullah b. Şebîb → el-Hüseyin b. İsmâil → Dârekutnî.* Bkz. Dârekutnî, *Sünen*, II/94, no. 1886.

11 İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II/47, no. 581.

12 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, II/209.

13 Mergînânî, *el-Hidâye,* I-II/141.

Hadisi, Dârekutnî, Enes b. Mâlik'ten şöyle rivâyet etmiştir:

كَانَ يَتَوَضَّأُ بِرِطْلَيْنِ وَيَغْتَسِلُ بِالصَّاعِ ثَمَانِية ارْطَالٍ.

"Peygamber (sas) iki rıtıl (su) ile abdest alır, sekiz rıtıl miktarı olan bir sa' (su) ile guslederdi." Dârekutnî, bu rivâyette teferrüd eden Mûsâ b. Nasr'ın zaîfü'l-hadîs olduğunu belirtmektedir.[14]

İbnü'l-Hümâm bu rivâyetin senedi zayıf olsa da tamamen bir kenara bırakılamayacağı kanaatindedir. Bunu şöyle açıklar:

> Hadisin senedinde zayıflık varsa da, -zâhirdeki (senedeki) zayıflık dışında- ravinin zayıf olması, asıl itibariyle ondan faydalanmamayı (onu kullanmamayı) gerektirmez. Çünkü zayıf bir râvînin rivâyet ettiği her haber yanlış değildir.[15]

İbnü'l-Hümâm'ın bu ifadeleri, hadisin sıhhatinin sadece sened ile değil aynı zamanda metin ile de tespit edilmesi gerektiği, sadece senede bakılarak yapılan değerlendirmelerin her zaman için doğru sonuçlara ulaştırmayacağı kanaatinde olduğunu göstermektedir.

II. HADİSLERİN SENEDLERİ İLE İLGİLİ SEBEPLER

a. Mürsel Haberin Hanefîler Nezdindeki Değeri

Muhaddislere göre; en genel anlamda mürsel hadis, tâbiînin bir hadisi "Peygamber şöyle buyurdu." diyerek sahâbeyi zikretmeksizin nakletmesidir.[16] Mürsel kavramı, hicrî ilk üç asırda, isnâda alternatif olarak râvînin senedsiz bir şekilde Hz. Peygamber'den naklettiği haber için kullanılırken daha sonraki asırlarda tabiînin Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği haber olarak algılanmaya başlamıştır.[17] Hadisleri senedleriyle

14 *Peygamber (sas) → Enes b. Mâlik → Cerîr b. Yezîd → İsmâil b. Ebî Halid → Abde b. Süleyman → Ebû Asım Mûsâ b. Nasr el-Hanefî → Muhammed b. Ğâlib → Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd ve Ali b. el-Hasan es-Sevvâk → Dârekutnî.* Dârekutnî, *Sünen*, I/93, no. 309; II/152, no. 2113.

15 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, II/298.

16 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, I/31. Ayrıca bkz. Polat, *Mürsel Hadis*, 51.

17 Bkz. Polat, *Mürsel Hadis*, 63; Ünal, *Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s. 173-4.

rivâyet etme faaliyetinin henüz tam olarak yerleşmediği bu ilk asırlarda, hadislerin aracısız bir şekilde Hz. Peygamber'den rivâyet edilmesinin çok doğal olduğu takdir edilecektir.

İlk dönem fakîhlere göre de mürsel haber, senedinin neresinde olursa olsun inkıta bulunan, yâni senedinde peş peşe veya ayrı ayrı bir veya birden fazla râvinin atlanmış olduğu haberdir.[18] Bu anlamda muhaddislerin kategorisindeki munkatı, mudal, müdelles ve muallâk gibi ıstılahlar, fakîhlere göre mürsel kapsamına girmektedir.[19] Serahsî ve Pezdevî'nin usûllerinde de mürsel haberin yalnızca tabiîne hasredilmediği, II/VIII., III/IX. ve hatta tüm asırları kapsadığı görülmektedir.[20] Her asırdaki âdil kimselerin mürsellerinden[21] bahsedilmesi, mürselin muallâk hadis ile aynı mânâda kullanıldığını göstermektedir.

Mürsel hadis, delil olma açısından muhaddisler ve fakîhler tarafından farklı değerlendirilmiştir. Mürsel hadisi, bazı âlimler mutlak olarak delil sayarken[22] bazı âlimler ise hiçbir şekilde delil kabul etmemişlerdir.[23] Üçüncü bir sınıf âlimler ise belli şartları taşıyan mürsel haberlerle istidlâl etmişlerdir.

Hadis âlimlerinin tamamına yakınına, fıkıh ve fıkıh usûlü âlimlerinin bir kısmına göre mürsel hadis hükmen zayıftır. Bundan dolayı dini meselelerde huccet sayılmazlar. Bu âlimler, mürsel haberin zayıf olduğunu söylerken, hadisin sene-

18 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, I/31.
19 Bkz. Polat, *Mürsel Hadis*, 51.
20 Bkz. Pezdevî, *Usûl*, I/173; Serahsî, *Usûl*, I/360.
21 Pezdevî, *Usûl*, I/173; Serahsî, *Usûl*, I/360-3.
22 Selahattin Polat, mürsel hadisi mutlak olarak delil kabul edenler arasında şu âlimleri saymıştır: Ebû Hanîfe (150/767), Süfyân es-Sevrî (161/777), Evzaî (157/773), Mâlik b. Enes (179/795), Ebû Hâşim (?), İbn Kayyim (751/1350), İbn Kesîr (774/1372), Taberî (310/922), Cessâs (370/980), Tahâvî (321/933), Amidî (631/1233). Bkz. Polat, *Mürsel Hadis*, s. 100.
23 Selahattin Polat, mürsel haberin hiçbir şekilde delil olarak kabul edilemeyeceğini söyleyenler arasında şu isimleri saymıştır: İbn Abbâs (68/687), Saîd b. Müseyyib (94/712), Yahya b. Saîd el-Kattân (198/813), Yahya b. Maîn (233/847), Ebû Hayseme Züheyr b. Harb (234/848), Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (235/849), Ahmed b. Hanbel (241/855), el-Buhârî (256/870), Müslim (261/874) vd. Bkz. Polat, *Mürsel Hadis*, s. 110.

dinde zikredilmeyen râvîler arasında adalet ve zabt yönlerinden kusurlu bir râvînin olma ihtimaline dayanırlar.[24]

Hanefîler ise, mürsel haberin makbul olduğu kanaatindedirler. Onlar, hadiste ınkıtâyı zâhirî ve bâtınî olarak ikiye ayırırlar ve mürsel hadisi de, zâhirî inkıta kapsamında ele alırlar. Ayrıca mürsel haberi; sahâbe mürseli, ikinci ve üçüncü asırdaki mürsel, her asırdaki âdil kimselerin mürselleri ve bir yönden mürsel, diğer bir yönden muttasıl olan mürsel olmak üzere dört kısımda incelerler.[25]

Bu mürsel haberlerden, sahâbe mürselinin makbul olduğu konusunda icmâ olduğu belirtilmektedir. İkinci ve üçüncü asırlardaki mürseller, Hanefîler nezdinde huccettir. İsâ b. Ebân (220/835) gibi bazı Hanefîlere göre ise bu guruptaki mürsel haber müsnedden üstün görülmektedir. Diğer asırlardaki âdil kimselerin mürsellerine gelince, onların mürselleri hakkında Hanefîler arasında fikir birliği yoktur. Bazı Hanefîler her âdil kimsenin mürselini kabul ederken, bazıları kabul etmemiş, bunun sebebini de zamanın bozulması olarak göstermişlerdir.[26]

İsâ b. Ebân üç neslin dışındaki râvîlerde ilim ehli olma şartını ararken, Ebû'l-Hasan el-Kerhî (340/952) müsned olarak rivâyeti kabul edilen her râvînin irsalini de kabul etmiştir.[27]

Cessâs (370/981) râvînin âdil ve sika olmayan kimselerden yaptığı rivâyetlerle tanınmış bir kimse olmaması şartıyla ilk üç asrın mürselinin huccet olduğunu; sonraki asırlarda ise ancak âdil ve sika kimselerden rivâyet almakla meşhur olmuş râvîlerin mürsellerinin kabul edileceğini ifade etmiştir. Serahsî de en sağlam görüş olduğunu belirterek bu görüşü kabul etmiştir.[28]

24 Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 304.
25 Pezdevî, *Usûl*, I/171.
26 Pezdevî, *Usûl*, I/173; Serahsî, *Usûl*, I/360-3.
27 Serahsî, *Usûl*, I/363.
28 Serahsî, *Usûl*, I/363.

Kerhî, İsâ b. Ebân, Cessâs, Serahsî (483/1090), Pezdevî (482/1089) gibi fıkıh usûlü yazarlarının ifade ettiği, her asırdaki âdil kimselerin mürsellerinin makbul olduğu anlayışı, hanefî fıkhına dair eser telif etmiş tüm fakîhlerin hanefîler nezdinde âdil kimseler olduğu düşünüldüğünde, fıkıh kitaplarında yer alan hadislerin tamamının bu kapsamda ele alınabileceği ve böylece Hanefîler için sözkonusu eserlerde kullanılmış tüm hadislerin huccet olduğu anlaşılacaktır.

Bu anlayışa göre, sened olmaksızın âdil olduğu kabul edilen bir kimsenin naklettiği tüm rivâyetler makbuldür ve bu rivâyetlerle istidlâl câizdir. Bu anlayış, muhtemelen daha sonraki Hanefî fakîhler tarafından da kabul edilmiş olmalı ki fıkıh kitaplarındaki hadis birikimini büyük oranda aynı rivâyetlerin oluşturmuş olması vakıanın böyle olduğuna dair bize ipuçları vermektedir. Mergînânî'nin bu anlayışı kabul ettiği düşünüldüğünde, Serahsî'ye olan güveninden dolayı *el-Mebsût*'da yer alan hadislerin tamamını istidlâle uygun gördüğü anlaşılacaktır. Nitekim *el-Hidâye*'de yer alan hadislerin tamamına yakınının *el-Mebsût*'da da yer alması muhtemelen bu anlayışın bir ürünüdür. Fakat Mergînânî gibi daha sonraki dönem fakîhlerin kullanmış oldukları hadisleri bu bakış açısı ile değil de, kendilerinden önceki fakîhlere yahut da mezhep imamlarına olan güvenlerinden dolayı bu hadisleri kullanmış olmaları da muhtemeldir.[29]

Son grup mürseller, yâni bir yönden mürsel diğer bir yönden muttasıl olan rivâyetlerin ise, muttasıl bir tarîkten gelmesi sebebiyle mürselliklerinin ortadan kalkacağı bazı muhaddisler tarafından da ifade edilmektedir.[30]

Mürsel haber, muhaddisler tarafından zayıf addedildiği için[31] fıkıh kitaplarında yer alan birçok mürsel hadis, muhaddisler tarafından zayıf kapsamına sokulmuştur. Fakat

29 Bkz. Leknevî, *Zaferü'l-Emânî*, s. 342-3.
30 Pezdevî, *Usûl*, I/173; Serahsî, *Usûl*, I/363.
31 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, I/31.

Hanefîler mürsel hadisleri zayıf görmedikleri için hüküm istidlâlinde sık sık kullanmışlar, hatta kendi şeyhlerinden aldıkları mürsel rivâyetleri muttasıl rivâyetlerden daha makbul görmüşlerdir.

el-Hidâye'de de kullanılan birçok hadisin, gerek hadis kaynaklarında, gerekse Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin *el-Âsâr* isimli eserlerinde mürsel olarak yer aldığı görülmektedir. Muhaddislerin *el-Hidâye*'de bulunan ve zayıf olduğunu ileri sürdükleri birçok rivâyetin zayıflığı mürsel olmasından kaynaklanmaktadır. Bu eserdeki mürsel hadisler yaklaşık olarak 300 civarındadır. Bunlara örnek olarak şunları verebiliriz:

1. Hadis

الوُضُوءُ مِنْ كُلِّ دَمٍ سَائِلٍ.

"*Her akıcı kandan dolayı abdest gerekir.*"[32]

Hadis, Temîm ed-Dârî ve Zeyd b. Sâbit'ten müsned olarak, Hasan-ı Basrî ve Şa'bî'den mürsel olarak rivâyet edilmiştir.[33] Mürsel rivâyetler, Şeybânî'nin *el-Hucce*'sinde şu şekillerde geçmektedir:

الوُضُوءُ واجب مِنْ كُلِّ دَمٍ سَائِلٍ.

"*Abdest, her akıcı kandan dolayı vaciptir.*"[34]

الوُضُوءُ مِنْ كُلِّ دَمٍ قاطر.

"*Abdest, her damla kandan dolayı gereklidir.*"[35]

Dârekutnî ise hadisi şöyle rivâyet etmiştir:

الوُضُوءُ مِنْ كُلِّ دَمٍ سَائِلٍ.

32 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/17. Serahsî, *el-Mebsût*, I/74; Kudûrî, *el-Lübâb*, I/9; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, I/24.

33 Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/37; Askalânî, *ed-Dirâye*, I/30.

34 *Hasan-ı Basrî → Hişâm b. Hasan → İsmâil b. Ayyâş → Şeybânî.* Şeybânî, *el-Hucce*, I/69.

35 *eş-Şa'bî → Abdülazîz b. Ubeydullah → İsmâil b. Ayyâş → Şeybânî.* Şeybânî, *el-Hucce*, I/69.

"*Her akıcı kandan dolayı abdest gerekir.*"[36] Dârekutnî, Yezid b. Halid ve Yezid b. Muhammed'in meçhul olduğunu ve Ömer b. Abdülazîz'in Temim ed-Dârî'den böyle bir rivâyet işitmediğini ifade etmektedir.[37] Ayrıca, İbn Hacer de senedde zayıflık ve inkıtâ olduğunu belirtmektedir.[38]

Tehanevî bu rivâyetin zayıf olmadığı kanaatindedir. O, Ömer b. Abdülazîz'in Temim ed-Dârî'den hadis işitmemesinin bir za'f olmadığını ifade eder. Çünkü Hanefîlere göre ikinci ve üçüncü asırlarda isnaddaki kopukluk hadisin sıhhatini etkileyecek bir kusur değildir. Özellikle Ömer b. Abdülazîz misâli şahsiyetlerin yaptığı mürsel rivâyetler kusur olarak kabul edilemez. Ayrıca Tehânevî, isnadda kopukluk olsa dahi başka rivâyetlerle desteklendiği için bu rivâyetin hasen seviyesine ulaştığı kanaatine varmıştır.[39]

İbn Adî ise hadisi, Zeyd b. Sâbit'ten rivâyet etmiş ve hadisin zayıf olduğunu belirtmiştir. Rivâyet şöyledir:

الوُضُوءُ مِنْ كُلِّ دَمٍ سَائِلٍ.

"*Her akıcı kandan dolayı abdest gerekir.*"[40]

Leknevî de rivâyetin zayıf olduğunu belirtmektedir.[41] Fakat Tehânevî, rivâyetin zayıf olduğu kanaatine katılmamakta, aksine râvîlerin sika olduğunu öne sürerek hadisin hasen olduğunu ifade etmektedir.[42]

36 *Peygamber (sas) → Temîm ed-Dârî → Ömer b. Abdülazîz → Yezîd b. Muhammed → Yezîd b. Hâlid → Bakiyye → Babası → Mûsâ b. İsâ b. el-Münzir → Muhammed b. İsmâil el-Fârisî → Dârekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, I, 156, (no. 570)
37 Askalânî, *ed-Dirâye*, I/30.
38 Askalânî, *ed-Dirâye*, I/30.
39 Tehânevî, *İ'lâu's-Sünen*, I/156.
40 *Peygamber (sas) → Zeyd b. Sâbit → Abdurrahman b. Ebân → Muhammed b. Süleyman b. Asım → Şu'be → Bakiyye → Ahmed b. el-Ferec → Abdullah b. Ebî Süfyân el-Mevsılî → İbn Adî.*
İbn Adî, *el-Kâmil, I/190.*
41 Leknevî, *el-Câmiu's-Sağîr ve Şerhuhû Nâfiı'l-Kebîr*, I/73.
42 Tehânevî, *İlâu's-Sünen*, I/156.

İbnü'l-Hümâm hadisin zayıf olduğu hakkındaki görüşleri nakletmiş, buna cevap olarak da aynı konuyu içeren sahîh rivâyetleri delil getirmiştir.[43] Hanefîlerin bu rivâyeti hangi sebeple kullandığı tam olarak ifade edilmese de, mürsel hadisi makbul görmelerinden dolayı kullanmış olmaları muhtemeldir.

2. Hadis

قَالَ عليه السلام فِي امْرَاةِ ثَابِتِ بْنِ قَيْسِ بْنِ شَمَّاسٍ: امَّا الزِّيَادَةُ فَلا.

Peygamber (sas) Sâbit b. Kays b. Şemmâs'ın muhâlaa yoluyla boşanma durumunda kalan hanımı ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "*Ziyadesine gelince, hayır, almasın.*"[44]

Hadisi, Dârekutnî, Atâ[45] ve Ebû Zübeyr[46]'den rivâyet etmiştir. Ayrıca Ebû Hanîfe'nin rivâyetlerinden derlenen *Avâlî*'de Eyyûb es-Sıhtiyânî'den rivâyet edilmiştir.[47] Hanefîler bu hadisi de muhtemelen mürsel olmasını bir eksiklik olarak görmekdikleri için makbul görüp kullanmışlardır.

3. Hadis

لا تُحْصِنُ الْمُسْلِمَ الْيَهُودِيَّةُ وَلا النَّصْرَانِيَّةُ وَلا الْحُرَّ الْامَةُ وَلا الْحُرَّةَ الْعَبْدُ.

43 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/39. Örneğin şu rivâyet onun vermiş olduğu sahîh hadislerden biridir:

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ جَاءَتْ فَاطِمَةُ ابْنَةُ أَبِى حُبَيْشٍ إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّى امْرَأَةٌ أُسْتَحَاضُ فَلاَ أَطْهُرُ ، أَفَأَدَعُ الصَّلاَةَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم لاَ ، إِنَّمَا ذَلِكِ عِرْقٌ ، وَلَيْسَ بِحَيْضٍ ، فَإِذَا أَقْبَلَتْ حَيْضَتُكِ فَدَعِى الصَّلاَةَ ، وَإِذَا أَدْبَرَتْ فَاغْسِلِى عَنْكِ الدَّمَ ثُمَّ صَلِّى . قَالَ وَقَالَ أَبِى ثُمَّ تَوَضَّئِى لِكُلِّ صَلاَةٍ ، حَتَّى يَجِىءَ ذَلِكَ الْوَقْتُ.

"Fâtıma bt. Ebû Hubeyş Peygamber'in (sas) yanına geldi ve: 'Yâ Rasûlallah! Ben kanamaları hiç kesilmeyen bir kadınım, temiz olamıyorum. Namazı terk mi edeyim?' diye sordu. Rasûlüllah (sas): '*Hayır, bu damar(dan gelen bir kan)dır, hayız değil. Senin asıl hayzın (başlama zamanı) geldiği vakit namazı bırak. Hayzın (kesilme zamanı) gelince üzerindeki kanı temizle, sonra namaz kıl.*' buyurdu. Hişâm dedi ki: Ve babam (Urve b. Zübeyr) şöyle dedi: 'Ondan sonra yine o vakit gelinceye kadar her bir namaz için abdest al.'" (Buhârî, Vudu, 63, no. 228.)

44 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/301.

45 Dârekutnî, *Sünen*, III/320, no. 3810.

46 Dârekutnî, *Sünen*, III/254, no. 3573.

47 İbn Halîl, *Avâlî*, I/20.

"*Müslüman bir erkeği, ne Yahudi bir kadın ne de Hıristiyan bir kadın muhsan*[48] *kılabilir. Yine kadın bir köle, hür bir erkeği; erkek bir köle ise hür bir kadını muhsan kılamaz.*"[49]

Serahsî'nin de aynı şekilde eserine aldığı[50] bu rivâyet, hadis kaynaklarında aynı lafızlarla bulunmamaktadır. Anlam bakımından en yakın rivâyet İbn Ebî Şeybe, Taberânî, Dârekutnî ve Beyhakî'nin nakletmiş olduğu şu rivâyettir:

انَّهُ ارَادَ انْ يَتَزَوَّجَ يَهُودِيَّةً، اوْ نَصْرَانِيَّةً، فَسَالَ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم عَن ذَلِكَ؟ فَنَهَاهُ عَنْهَا، وَقَال: إِنَّهَا لا تُحْصِنُك.

"Ka'b, Yahudi veya Hıristiyan bir kadınla evlenmek istedi. Bu konuyu Peygamber'e (sas) sordu. Rasûlüllah onu bundan nehy ederek şöyle buyurdu: "*Şüphesiz o seni muhsan kılamaz.*"[51]

Dârekutnî, rivâyetin senedinde bulunan Ebû Bekr b. Ebî Meryem'in zayıf olduğunu söylemekte ve Ali b. Ebî Talha'nın ise Ka'ba ulaşmadığını belirtmektedir.[52]

Beyhakî, hadisin aynı şekilde şu senedle de geldiğini nakleder: *Ka'b → Ali b. Ebî Talha → Ebû Sebee Utbe b. Temîm → Bakiyye ibnü'l-Velîd.* Beyhakî, bu senedi verdikten sonra aynı şekilde bunun da munkatı olduğunu belirtir.[53]

48 Zina suçunda recm, zina iftirasında had cezasının uygulanabilmesi için ilgili tarafta aranan niteliği ifade eden ihsan kavramı, bir kimsenin fiilen veya hükmen zinaya karşı tam bir koruma altında olması ve bunu sağlayacak belli bir konuma sahip bulunması demektir. İhsan kavramının gerek örfte gerekse Kur'an'da ve Sünnet'te hür, evli, hatta müslüman anlamında da kullanılmış olması sebebiyle recm ihsanında suç fâilinin iffetli olması değil öyle olmasına objektif bir imkân sağlayan hukukî statüsü önem taşımış ve bunlar arasında da onun hür, müslüman ve evli bulunması şartları üzerinde durulmuştur. Bkz. Dağcı, "İhsan", *DİA*, XXI/546, 547.

49 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/387.

50 Serahsî, *el-Mebsût*, V/131.

51 *Ka'b → Ali b. Ebî Talha → Ebû Bekr b. Abdillah b. Ebî Meryem → İsa b. Yunus → İbn Ebî Şeybe.*
İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X/67, no. 29347. Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XIX/103.

52 Dârekutnî, *Sünen*, III/147, no. 3254. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII/353, no. 17415.

53 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII/353, no. 17415.

İbnü'l-Hümâm, fakîhlere göre râvîler âdil olduktan sonra hadisteki inkıtâın, mürsel kapsamına girmekte olduğunu belirtmektedir.[54] Mürsel kapsamında değerlendirildiğinde ise Hanefîlerin bu hadis ile istidlâl etmesi için usulleri açısından bir sakınca kalmamaktadır.

b. İmamlarının Kendi Şeyhlerinin Rivâyetlerini Daha Makbul Görmeleri

Ebû Hanîfe ve talebelerinin rivâyet ettikleri hadislerin senedleri incelendiğinde, hadisleri daha çok kendilerinden fıkıh öğrendikleri şeyhlerinden rivâyet etmiş oldukları görülmektedir. Kendi şeyhlerine karşı duydukları güven, onların rivâyetlerini başka kimselerin rivâyetlerine tercih etmelerini sağlamıştır. Burada Ebû Hanîfe'nin şeyhlerinin kimler olduğunu anlayabilmek için öncelikle ilim silsilesine göz atacak olursak Hz. Peygamber'den Ebû Hanîfe'ye doğru şu şekilde sıralayabiliriz:

Hz. Peygamber → Ömer b. Hattâb (23/643) / Abdullah b. Mesud (32/653) / Ali b. Ebî Talib (41/661) / İbn Abbâs (68/687) → Esved b. Yezîd en-Nehaî (75/694) → Mesrûk b. Ecdâ' en-Nehaî (62/682) → İbrâhim en-Nehaî (96/715) → Hammâd b. Ebî Süleyman (120/738) → Ebû Hanîfe (150/767).[55]

Ebû Hanîfe'nin hadis rivâyetlerinin birçoğunun yer aldığı Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed Şeybânî'nin *el-Âsâr* isimli

54 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, V/239.

55 Bağdâdî, *Târîhu'l-Bağdâd*, s. XIII/334. Ayrıca, Ebû Hanîfe'nin hadis rivâyet ettiği şeyhleri arasında şu isimler zikredilmektedir: Abdülazîz b. Refî, Abdülkerîm Ebû Ümeyye, Abdülmelik b. Ümeyr, Alkame b. Mersed, Asım b. Behdele, Asım b. Küleyb, Atâ b. Ebî Rebâh, Atâ b. es-Sâib, Atıyye el-Avfî, Avn b. Abdullah b. Utbe, Cebele b. Dînâr, Ebû Ca'fer el-Bâkır, Ebû Hasan el-Esedî, Ebû İshak es-Sebiî, Ebû Süfyan Talha b. Nâfi, Ebû'z-Zübeyr, Enes b. Mâlik, Heysem b. Habîb es-Savvâf, Hişam b. Urve, İbn Şihâb Zührî, Kâsım b. Ali b. el-Akmer, Katâde, Kays b. Müslim, Mansur b. el-Mu'temir, Muhammed b. el-Münkedir, Muhârib b. Disar, Müslim b. el-Batîn, Nâfi' (İbn Ömer'in kölesi), Nâsıh el-Muhallemî, Saîd b. Mesrûk, Seleme b. Küheyl, Simak b. Harb, Şa'bî, Şeyban en-Nahvî, Tâvûs, Yezîd el-Fakr, Ziyâd b. Alâka, Mâlik b. Enes. Bkz. Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s. 19, 20, 54.

eserleri incelendiğinde rivâyetlerin daha çok şu tarîkle geldiği görülecektir:

İbrâhim → Hammâd → Ebû Hanîfe.

Ebû Yûsuf,[56] Ebû Hanîfe'den naklettiği 1024 rivâyetinin 628'ini bu tarîkle nakletmiştir. Şeybânî[57] ise eserindeki Ebû Hanîfe'den naklettiği 260 rivâyetin 150'sini bu tarîkle rivâyet etmiştir. *el-Âsâr*'larda yer alan hadislerin senedleri bakımından tablo halinde inceleyecek olursak:

el-Âsâr'larda Ebû Hanîfe'nin Hadis Aldığı Şeyhleri		
Hadis Aldığı Şeyhleri	*Ebû Yusuf'un el-Âsâr'ında*	*Şeybânî'nin el-Âsâr'ında*
İbrâhim → Hammâd	628	150
Heysem	69	4
Atâ b. Rebâh	10	2
Ebû İshâk	10	1
Nâfi'	7	-
Diğer şeyhler	300	103
Toplam hadis	1024	260

Bu tabloya göre, Ebû Hanîfe'nin Heysem'den rivâyet ettiği hadis sayısı, Ebû Yûsuf'ta 69, Şeybânî'de ise 4; Atâ b. Ebî Rebâh'dan Ebû Yûsuf'ta 10, Şeybânî'de 2; Ebû İshâk'tan, Ebû Yûsuf'ta 10, Şeybânî'de 1, Nâfi'den Ebû Yûsuf'ta 7'dir. Ebû Hanîfe'nin bunların dışında hadis aldığı şeylerinin rivâyetleri ise bu eserlerde üçü geçmemektedir.

Ayrıca aradaki râvîler değişmekle birlikte Mesrûk'un bulunduğu rivâyet sayısı, Ebû Yûsuf'ta 10, Şeybânî'de ise 2; Esved'in bulunduğu rivâyet sayısı ise Ebû Yûsuf'ta 13, Şeybânî'de ise 6'dır. Mesrûk ve Esved'den nakledilen rivâyetlerin az olmasında, rivâyetlerin çoğunun mürsel olmasının etkisi büyüktür.

Sahâbe tabakasına baktığımızda ise Ebû Hanîfe'nin Abdullah b. Mes'ûd'dan naklettiği rivâyet sayısı Ebû Yûsuf'ta

56 Ebû Yûsuf'un eserine aldığı toplam rivâyet sayısı 1059'dur.
57 Şeybânî'nin eserine aldığı toplam rivâyet sayısı 266'dır.

116, Şeybânî'de 25; Ali b. Ebî Tâlib'den naklettiği rivâyet sayısı ise Ebû Yûsuf'ta 37, Şeybânî'de 7'dir.

el-Âsâr isimli iki eserde yer alan Ebû Hanîfe'nin hadis aldığı râvîlerden de anlaşıldığı gibi, Ebû Hanîfe, nakletmiş olduğu rivâyetleri genelde fıkıh öğrendiği kendi şeyhlerinden almıştır. En çok rivâyette bulunduğu şeyhi ise Hammâd olmuştur. O halde Ebû Hanîfe'nin rivâyetlerinin daha çok Hammâd'dan nakledildiği görülmektedir. Aynı konuda başka rivâyetler olsa dahi o, kendi şeyhinden gelen rivâyeti nakletmeyi daha uygun bulmuştur.

Ebû Zehra, Ebû Hanîfe ve Evzaî'nin arasında geçen, birbirlerine karşı hadisleri aldıkları şeyhlerini övmeleri ile ilgili bir münazarayı naklettikten sonra şunları söylemektedir:

> Her fakîh, kedilerinden ilim aldığı ve rivâyet ettiği muhaddisten yana olmakta, onun tarafını tutmaktadır. Bu ise muhît taassubunun menşeidir. Daha ince bir tabirle: Her muhîtin, oraya gelen sahâbeden aldıkları ve rivâyet ettikleri hadisleri tutmaya başlamaları demektir.[58]

Ebû Zehra'nın da ifalerinden anlaşıldığı gibi, kendilerinden ilim ve hadis alınan şeyhler, diğer râvîlere nazaran daha makbul görülmüştür. Ebû Hanîfe'nin de kendi şeyhlerinden naklettiği rivâyetleri karşılaşmış olduğu diğer haberlerden daha makbul gördüğü düşünülebilir. Ne var ki Hanefîlerin kendi şeyhlerinin rivâyeti olması hasebiyle sahîh gördükleri birçok rivâyet, muhaddisler tarafından zayıf görülmüştür. Dolayısıyla fakîhler, muhaddisler tarafından zayıf hadis kullanmakla itham edilmiştir.

c. Zayıf Hükmü Verilen Birçok Hadisin Hasen Derecesinde Olduğu Kanaati

Hanefî fıkıh kaynaklarında yer alan hadislerin zayıf olduğu yolundaki muhaddislerden gelen tepkiler karşısında, Mezhep imamlarına isnad edilen delilleri savunmak isteyen fıkıh

58 Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, s. 297.

âlimleri, birtakım gerekçeler öne sürerek, zayıf hükmü verilen hadislerin, aslında hasen mertebesinde olduğunu iddia etmişlerdir. Bu iddianın temelinde İbn Kayyım'ın ilk dönem fakîhlerin zayıf gördükleri rivâyetlerin aslında hasen seviyesinde olduğu kanaati ve birçok tarîkten gelen zayıf hadisin hasen seviyesine çıkacağına dair muhaddislerin usûl kaidesi yer almaktadır.

İbn Kayyım, hasen tabirinin Mezhep imamlarından sonraki dönemlerde ortaya çıktığı ve Bundan dolayı da onların kıyasa takdim ettiklerini söyledikleri zayıf hadislerin aslında hasen derecesinde olduğunu ifade ederek şunları söyler:

> Selefin ıstılahındaki 'zayıf' ifadesinden kasıt, müteahhirûnun ıstılahındaki 'zayıf' değildir. Aksine müteahhirûnun hasen diye adlandırdığını mütekaddimûn 'zayıf' diye isimlendirmişlerdir.[59]

İbn Kayyım'ın bu ifadeleri, hocası İbn Teymiyye'nin hasen tabirinin ancak Tirmizî ile terim olarak kullanılmaya başladığı düşüncesine dayanmaktadır. İbn Teymiyye, hasen tabirinin Tirmizî'ye has bir ıstılah olduğunu belirtir. Tirmizî'den öncekiler için hadisler ya sahîhtir ya da zayıftır. Bundan dolayı Tirmizî'den öncekilerin zayıf dediği birçok rivâyet aslında hasen mertebesindedir.[60] Onlarla aynı kanaati paylaşan Tehânevî de, İbn Kayyım'ın zayıf hadislere verdiği örneklerin[61] hepsinin ya hasen li-zâtihi ya da hasen li-gayrihî kapsamına girdiğini belirtmekte ve *İ'lâü's-Sünen*'in incelenmesi durumunda bunun açıkça görüleceğini ifade etmektedir.[62]

İbn Kayyım ve Tehânevî'nin bu görüşlerine katılmayan Muhammed Avvâme, hasen tabirinin onların iddia ettikleri gibi Tirmizî ile başlamadığını, Tirmizî'den çok önce de yaygın bir şekilde kullanıldığını, hasen tabirinin delâlet ettiği mânânın pek çok âlim tarafından bilindiğini ifade etmekte ve Tir-

59 İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-Muvakkıîn*, I/77.
60 Sehâvî, *Fethü'l-Muğîs*, I/15; Tehânevî, *Kavâid*, 100-1; Leknevî, *Zaferü'l-Emânî*, s. 145-6.
61 Bkz. s. 124.
62 Tehânevî, *Kavâid*, s. 109.

mizî'den önce kullananlar arasında şu isimleri saymaktadır: İmâm Mâlik (179/795), Şâfiî (204/819), Ebû'l-Velîd Hişâm b. Abdillah el-Bâhilî et-Tayâlisî (227/841), Muhammed b. Abdillah b. Numeyr (234/848), Ahmed b. Hanbel (241/885), Buhârî (256/869), Ebû'l-Hasen el-İclî (261/874), Yakub b. Şeybe es-Sedûsî (262/875), Ebû Zür'a er-Râzî (264/877), Ebû Hâtim er-Râzî (277/890).[63]

Muhammed Avvâme, hasen tabirinin Tirmizî ile ortaya çıkmadığını, ancak *Câmi'*inde de görüldüğü gibi onun hasen tabirinin kullanımını mübâlağalı bir dereceye götürmüş olduğunu ifade etmektedir.[64] Avvâme, ayrıca hasen tabirinin zayıfa eşitlenince ortaya çıkabilecek sorunlardan bahsederken şunları söylemektedir:

> Zayıfı hasen olarak anlayacak olursak, Ahmed b. Hanbel'in 'hasen reye mukaddemdir.' demesinin ne anlamı kalır? Halbuki bu, sabit, mukarrer bir iştir ve hasen hadis de her çeşit ihticâcda huccettir. Mütekaddimînin -Ebû Hâtim, İbn Arabî ve onun şeyhinden gelen rivâyetler hariç- hiç birinden hasenle ihticâcın nefyine dair rivâyet gelmemiştir.[65]

Avvâme, bu sözleriyle, zayıf hadis hasene eşitlendiğinde fakîhlerin "zayıf hadis kıyas ve reyden evlâdır" sözünün bir anlam ifade etmeyeceğini çünkü hasen hadisin zaten huccet olduğunu ifade etmiş oluyor.

Fakîhlerin kullandığı zayıf hadislerin aslında hesen derecesinde olduğu iddiası, hasen teriminin o dönemde ortaya çıkmamış olduğu iddiasının yanında, fakîhlerin kullanmış oldukları zayıf rivâyetlerin birçok tarîkten gelmesi sebebiyle, hasen li-gayrihî kapsamına gireceği kanaatine dayanmaktadır.[66]

Muhaddisler adalet şartlarını taşımakla beraber zabt yönünden sahîh hadis râvîlerinin derecesine ulaşamayan kim-

63 Tehânevî, *Kavâid*, s. 106-8.
64 Bkz. Tehânevî, *Kavâid*, s. 106.
65 Tehânevî, *Kavâid*, s. 107.
66 Bkz. Leknevî, *Zaferü'l-Emânî*, s. 171-2.

selerin, muttasıl bir isnadla rivâyet ettikleri şâz ve illetten ârî hadisler için hasen tabirini kullanmakta[67] ve bu terimi *hasen li-zâtihi* ve *hasen li-gayrihî* olarak iki kısımda ele almaktadırlar.

Hasen li-zâtihi, râvînin zabtındaki kusur hariç sahîh hadisin tüm şartlarını taşıyan hadistir. Sahîh hadisin diğer şartları ise şunlardır: Adaletin tam olması, senedin muttasıl olması, hadisin şaz ve muallel olmaması.[68]

Hasen li-gayrihî ise, isnadı mestûr yâni râvîlerinin ehliyetleri tam olarak tespit edilmemiş, bununla beraber rivâyet ettikleri hadiste fazla hata yapmayan ve kizb ile itham edilmeyen kimselerin rivâyet ettikleri hadistir ki, birkaç şekilde rivâyet edilmesi halinde şâz ve münker olmaktan çıkar ve *hasen li-gayrihî* adını alır.[69]

Muhaddislere göre, aslında zayıf olan bu hadisler, onları takviye eden bir hususun ortaya çıkması ile hasen mertebesine yükselir. Bu hususun bulunmaması halinde za'fiyet devam eder ve istidlâlde kullanılmaları mümkün olmaz.[70] Hasen li-gayrihî aslında zayıf olmakla birlikte zayıflık sebebi muhtelif yollarla giderilen, böylece başka rivâyetlerin desteğiyle hasen derecesine yükselen hadistir. Eğer zafiyeti giderilebilecek hadislerden ise, bu, bazı râvîlerin doğru ve güvenilir olmalarına rağmen hafıza yönünden zayıflıkları sebebiyledir. Eğer bunların rivâyet ettikleri hadis bir başka yönden de rivâyet edilecek olursa, doğru rivâyet ettikleri anlaşılır ve böylece önceden zayıf olduğu bilinen hadis hasen mertebesine yükselir, ancak bu mertebe hasenin li-gayrihî mertebesidir.[71]

67 Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 94.

68 İbnü's-Salâh'ın tanımı şu şekildedir: Râvîsi sıdk (doğruluk) ve emanet (güven) yönünden meşhur olan, fakat hıfz ve itkan yönünden kusurları sebebiyle sahîh hadis ricalinin derecesine ulaşamayan, bununla beraber rivâyet ettiği hadiste tek kalan ve bu sebepten dolayı hadisi münker olan kimselerden üstün derecede bulunan, hadisi de şaz, münker ve muallel olmayan kimsenin rivâyetidir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, I/19; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 132.

69 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, I/19.

70 Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 133.

71 Aydınlı, *Hadis Istılahları*, s. 130.

İbnü's-Salâh, zayıf hükmü verilmiş hadislerin birçok senedden rivâyet edilmesi durumunda hasen seviyesine çıkacağını belirtir. Buna örnek olarak (الأذنان من الرأس) "Kulaklar baştandır." hadisini verir, fakat bununla birlikte birçok şekilde rivâyet edilen her zayıf hadisin hasen seviyesine çıkamayacağını da vurgular. Ona göre, zayıf bir hadisin hasen derecesine yükselebilmesi için; hadise zayıf hükmünün verilme sebebi, ehl-i sıdk ve ehl-i diyânet olan bir râvînin hıfzındaki za'f olması ve bu hadisi destekleyici başka vecihlerden gelen rivâyetlerin de bulunması gerekir. Böylece râvînin hıfzındaki zayıflığın bu rivâyet için geçerli olmadığı anlaşılarak söz konusu râvînin zayıf hükmü verilen bu rivâyeti hasen seviyesine çıkar. Aynı şekilde râvînin za'fı, irsal yapmasından kaynaklanıyorsa, o da destekleyici başka rivâyetler sebebiyle za'ftan kurtulur. Hafız bir imam tarafından irsâl edilen bir mürsel hadis de bu şekilde hasen mertebesine çıkar. Çünkü bu hadislerde de bir başka vecihle gelen rivâyet ile izâle olabilecek az bir za'f mevcuttur. İbnü's-Salâh'a göre, za'fın kuvvetli olması, zayıflatıcı vasfın mukavim ve mücbir bulunması durumunda za'f ortadan kalkmaz. Örneğin râvînin müttehem bi'l-kizb ve şâz olması, hadisin za'fının ortadan kaldırılamamasını gerektirir.[72]

Hanefî fakîhler, zayıf hükmü verilen hadisleri muhaddislere karşı savunurken bu kaideyi sık sık zikretmişlerdir. Bu tür savunmalara en çok İbnü'l-Hümâm'ın *Fethü'l-Kadîr*'inde rastlanmaktadır. İbnü'l-Hümâm eserinin pek çok yerinde bu kaideyi zikrederek hadislerin istidlâle müsait olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır.[73] Aynı şeklide Tehânevî de *İ'lâü's-Sünen*'de bu kaideyi sık sık hatırlatmaktadır.

Birçok tarîkten gelen zayıf rivâyetlerin hasen mertebesine çıkacağı böylece sıhhat bulacağı anlayışı, hadisleri kullanma sebepleri olmasa da, kullanılan hadisleri muhaddislere karşı savunma mahiyetinde öne sürülen cevaplardır. Böyle bir sa-

72 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, I/20.
73 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/162, 306, II/329, III/141, 236, 296, IV/138, V/308, 513, VI/59.

vunmada bulunulması, Mezhep İmamını taklit eden fakîhlerin Mezhep İmamının kullanmış olduğu rivâyetlerin istidlâli hususunda, tereddüt duymadıklarını göstermesi açısından önemlidir.

el-Hidâye'de bulunan pek çok hadisin de birçok tarîkten gelmesi sebebiyle hasen seviyesine çıktığı hem fakîhler tarafından hem de muhaddisler tarafından zaman zaman belirtilmiştir. Bunlardan bazılarını şöylece sıralayabiliriz:

1. Hadis

الأُذُنَانِ مِنَ الرَّأْسِ.

"*Kulaklar baştandır.*"[74]

el-Hidâye'de istidlâl edilen bu hadis; Ebû Ümâme, İbn Abbâs, Abdullah b. Zeyd, Ebû Hüreyre, Ebû Mûsâ, Enes, İbn Ömer ve Hz. Âişe'den rivâyet edilmiştir. Bu rivâyetlerin hepsinin zayıf olduğuna dair değerlendirmeler bulunmaktadır.[75] Biz burada örnek olması açısından Hanefîlerin kendi kaynaklarından Ebû Yûsuf ve Tahâvî'nin de eserine aldığı İbn Ömer'den gelen rivâyet ve yine Tahâvî'nin naklettiği Ebû Ümâme'den gelen rivâyetleri inceleyeceğiz.

Hadisi, Ebû Yûsuf, İbn Ömer'den gelen senedle ve aynı lafızlarla nakletmiştir.[76] Tahâvî'nin eserine aldığı rivâyetlerin ilki aynı lafızlarla İbn Ömer'den gelmiş,[77] diğeri ise ziyadesiyle şu şekilde naklolunmuştur:

الْأُذُنَانِ مِنْ الرَّأْسِ فَامْسَحُوهُمَا.

74 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/14. Tirmizî, Tahâret, 29, no. 37; Ebû Dâvûd, Tahâret, 51, no. 134; Dârekutnî, *Sünen*, 1/103, no. 356; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I/112, no. 315. Ayrıca bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/18; Askalânî, *ed-Dirâye*, I/20.

75 Bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/18.

76 *Peygamber (sas) → İbn Ömer → bir adam → Abdülkerîm b. Ebi'l-Muhârik → Ebû Hanîfe → Ebû Yûsuf.*
Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, I/7, no. 32.

77 *Peygamber (sas) → İbn Ömer → Ğaylân b. Abdillah → Hişâm → Yahya b. Yahya → Ali b. Şeybe → Tahâvî.*
Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I/ 41, no. 146.

“*Kulaklar baştandır, onları da meshedin.*”[78]

Bu rivâyeti, İbn Ömer’den, Darekutnî de rivâyet eder ve merfûluğunda vehim olduğunu ifade ederek rivâyetin mevkuf halinin daha doğru olduğunu söyler.[79]

Tahâvî’nin, Ebû Ümâme’den naklettiği rivâyet ise şöyledir:

انَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَوَضَّا فَمَسَحَ أُذُنَيْهِ مَعَ الرَّأْسِ وَقَالَ الْأُذُنَانِ مِنْ الرَّأْسِ.

“Rasûlüllah (sas) abdest aldı, kulaklarını başı ile birlikte mesh etti ve şöyle söyledi: ‘*Kulaklar baştandır.*’”[80] Rivâyetin hasen olduğunu belirten Tirmizî,[81] senedinin tartışmalı olduğu kanaatindedir. Tirmizî ile aynı kanaati paylaşan Beyhakî[82] ve Dârekutnî[83] ise, râvîlerden Şehr b. Havşeb’in zayıf olduğunu belirtmektedir.

Bu rivâyete yöneltilen tenkidlerden birisi de rivâyetin Hz. Peygamber’e ulaşmasında şüphe olmasıdır. Tirmizî[84] ve Ebû Dâvûd’un[85] eserlerinde naklettikleri rivâyetlere göre Süleyman b. Harb (الأُذُنَانِ مِنَ الرَّأْس) “*Kulaklar baştandır.*” ifadesinin Hz. Peygamber’e ait olmadığını, Ebû Ümâme’nin kendi sözü olduğunu iddia etmiştir. Dârekutnî[86] ve Beyhakî[87] de bu iddiaya “Bunun tersini iddia eden hata etmiştir.” ziyadesiyle yer vermişlerdir. Ayrıca yukarıdaki senedde bulunan râvîlerden

78 *Peygamber (sas) → İbn Ömer → Nâfi’ → İbn İshak → Babası → Yakub b. İbrahim → Ali b. Ma’bed → Tahâvî.*
Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-Âsâr*, I/ 41, no. 145.

79 Bkz. Darekutnî, *Sünen*, I/370-380, no. 330-340.

80 *Peygamber (sas) → Ebû Ümâme → Şehr b. Havşeb → Rebîa → Sinan → Hammâd b. Zeyd → Yahya b. Hasan → Nasr b. Merzûk → Tahâvî.*
Tahâvî, *Şerhu Meani’l-Âsâr*, I/39, no. 135.

81 Tirmizî, Tahâret, 29 (no. 37).

82 Beyhakî, eserinde bu senedle vermiş olduğu rivâyette Şehr b. Havşeb’in zayıf olduğundan bahsetmez. Fakat bu rivâyetin farklı senedlerine yöneltmiş olduğu tenkidlerde Şehr b. Havşeb’in sika olmadığını nakleder. Bkz. Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, I/111 (no. 313).

83 Dârekutnî, *Sünen*, 1/103 (no. 356).

84 Tirmizî, Tahâret, 29 (no. 37).

85 Ebû Dâvûd, Tahâret, 51 (no. 134).

86 Dârekutnî, *Sünen*, 1/103 (no. 356).

87 Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, I/112 (no. 314).

Kuteybe, Hammâd'ın rivâyetin Hz. Peygamber'e mi yoksa Ebû Ümâme'ye mi ait olduğunu idrak edemediğini belirtmiştir.[88]

İbn Hacer de bu hadisi incelerken, rivâyet hakkında ileri sürülen çeşitli değerlendirilmelere yer vermiş ve sonuç olarak şunları söylemiştir:

> İnsaf sahibi bir kimse bir rivâyetin tarîklerinin tümüne bakınca, o hadisin bir asla dayandığını ve atılmaması gerektiğini anlar. Zira (alimler) bu rivâyet dışında birçok hadisi tarîklerinin çokluğuna bakarak 'hasen' kabul etmişlerdir. Allah en iyisini bilendir.[89]

el-Hidâye'de de görüldüğü gibi Hanefî fukahâ birçok âlimin zayıf olarak nitelendirdiği bu hadisle ihticac etmiştir. Hanefî fıkıh kaynaklarına baktığımızda bu hadisi delil olarak alma sebepleri hakkında bazı ipuçlarını yakalayabiliriz. Örneğin, Tahâvî "Kulaklar baştandır." ve "Peygamber (sas) kulaklarının içine ve dışına meshederek abdest aldı."[90] şeklindeki rivâyetlerin çeşitli tarîklerini[91] verdikten sonra;

> Kulakların ön ve arka taraflarıyla, başa dâhil olduğuna dair hükmü içeren rivâyetler tevatür derecesine ulaşmıştır. Aksini ifade eden rivâyetler ise mütevâtir değildir.[92]

demek suretiyle incelemiş olduğumuz bu rivâyeti çeşitli varyantlarıyla destekleyerek tevatür seviyesine çıktığını belirtmiştir.

Tahâvî'nin burada belirtmiş olduğu tevatür derecesi, ilm-i yakîn ifade eden mütevâtir habere karşılık geldiği söylenilemez. Muhtemelen Tahâvî tevatür ifadesini çok yaygın ve şöhret bulmuş haber anlamında kullanmıştır ve Debûsî'nin kavram olarak ortaya koyduğu meşhur habere karşılık gelmektedir. Mütevâtir haberin fakîhler arasındaki kullanımı-

88 Tirmizî, Tahâret, 29 (no. 37); Ebû Dâvûd, Tahâret, 51 (no. 134); Dârekutnî, *Sünen*, I/103 (no. 356); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I/112 (no.315).
89 Askalânî, *en-Nüket alâ Kitâbi İbnü's-Salâh*, I/415.
90 Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I/39, no. 140.
91 Tahâvî, *age.*, I/39, no. 135-141.
92 Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I/40.

na bakıldığında, Debûsî'den önce mütevâtir haber kavramının, meşhur haberi de kapsadığı görülecektir.[93] Bundan dolayı burada Tahâvî'nin tevatürden kastı toplumda yaygınlaşmış, herkes tarafından bilinen ve sonuç olarak da tevatür gibi amel edilmesi gereken bir rivâyet olduğudur. Ayrıca Cessâs'ın âhâd yoldan gelmiş haberlerin ümmet tarafından kabul görmesi durumunda mütevâtir gibi amel edileceğini söylemesi[94] de Tahâvî'nin bu rivâyet gibi meşhur haberleri makbul addedip kaynak olarak kullandığı fikrini doğrulamaktadır.

İ'lâü's-Sünen müellifi Tehânevî, burada Tahâvî'nin mütevâtirden kastının mütevâtir bir hadisin var olduğu değil, konuyla ilgili çeşitli tarîklerle bize ulaşan rivâyetlerin hepsi birlikte düşünüldüğünde bu bilginin tevatür seviyesine çıkacağı olduğunu ifade etmektedir.[95]

Tahâvî'nin tevatür seviyesinde gördüğü bu bilgi kulakların da başın hükmüne dâhil olduğu ve kulakların baş ile birlikte mesh edilmesidir. Tahâvî, bu hadisten kulakları mesh etmenin de başı mesh etmek gibi farz olduğunu yahut da kulağı mesh etmenin başı mesh etmek yerine geçeceğini anlamamıştır. Tahâvî, bu rivâyeti açıklarken başın mesh edildiği gibi kulakların da mesh edilmesi gerektiğini, bu mesh esnasında da baş için ıslatılmış olan el ile kulakların da mesh edilmesinin yeterli olacağını ifade etmiştir. Çünkü kulaklar yüze değil, başa dâhildir ve yüzü yıkarken kulakların da yıkanması gerekli değildir.[96] Tahâvî'nin bu konuya yönelik yaptığı açıklamalardan onun, kulakların da baş gibi meshedilmesi gerektiği bilgisinin mütevâtir olduğunu kastettiği anlaşılmaktadır. Nitekim kulakların da baş ile birlikte mesh edilmesi hususunda icmâ olduğu görüşü de öne sürülmektedir.[97]

93 Örneğin bkz. Cessâs, *Fusûl*, I/48.
94 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II/120.
95 Tehânevî, *İlâü's-Sünen*, I/88.
96 Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I/40.
97 Ebû Abdullah, *Rahmetü'l-Ümme*, s. 15.

İbn Hacer "*Kulaklar baştandır.*" rivâyetinin muhaddisler indinde zayıf ve meşhur haberin örneklerinden olduğunu belirtmektedir.[98] Leknevî de, rivâyetin bazı tarîkleri zayıf olmakla beraber tarîklerinin çok olmasının hadisin za'fını ortadan kaldıracağını belirtmektedir.[99]

Kâsânî ise bir haber-i vâhid olan "*Kulaklar baştandır.*" hadisinin "baş yerine kulaklar mesh edilebilir" anlamına gelebileceğini düşünmüş olsa gerek ki baş yerine kulakların mesh edilmesinin mümkün olamayacağını vurgulamıştır. Çünkü kulakları mesh etme hadisinin âhâd haber olduğunu ve âhâd haberin ameli gerektirse de ilim ifade etmeyeceğini, dolayısıyla kat'î bir delil ile sâbit olan başın meshinin yerine geçemeyeceğini ifade etmektedir.[100] *el-Hidâye* şârihlerinden, *el-İnâye* müellifi Bâbertî de haber-i vâhidin Kur'ân'ı nesh edemeyeceğini vurgulayarak Kâsânî ile aynı kanaati paylaşmaktadır.[101]

Bu rivâyeti ayrıntılı bir şekilde ele alan İbnü'l-Hümâm ise Beyhakî'nin yöneltmiş olduğu tenkitleri naklederek ona cevaplar vermek suretiyle hadisin zayıf olmadığı yönündeki kanaatini ispatlamaya çalışır. Beyhakî'nin hadisin mevkuf olduğuna[102] dair delilleri öne sürmesine karşın İbnü'l-Hümâm, Ebû Rebî'in hadisi merfû olarak rivâyet ettiğini belirtir. Ayrıca sika râvînin ziyadesinin makbul olduğuna dair Usûl-i Hadis kaidesini[103] öne sürerek şunları söyler:

> Eğer sika bir râvî bir defasında hadisi merfû olarak rivâyet eder ve diğer bir sefer de bu hadisi mevkuf olarak rivâyet ederse veya bu hadisi sika olmayan başka bir şahıs rivâyet ederse merfû olan rivâyet tercih edilir. Çünkü bu rivâyette bir ziyâde vardır ve sika râvîlerin ziyadesi makbuldür.[104]

98 Süyûtî, *Tedrîbü'r-Râvî*, II/174.
99 Şeybânî, *el-Câmiu's-Sagîr*, I/111.
100 Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, I/23.
101 Bâbertî, *el-İnâye*, I/29.
102 Darekutnî de aynı şeklide hadis hakkında, mevkuf olan tarîkin daha doğru olduğunu belirtmektedir. Bkz. Dârekutnî, *İlel*, XII/263.
103 Bkz. Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, I/424.
104 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/28.

İbnü'l-Hümâm incelemiş olduğu rivâyetin bu kaideye uyduğunu göstermek için Şehr b. Havşeb'in zayıf olduğu iddiasına da cevap verir. İbnü'l-Hümâm'a göre Şehr b. Havşeb zayıf değil bilakis güvenilir (sika) bir râvîdir. Çünkü Ebû Zür'a, Ahmed, Yahyâ, el-Iclî, Yakub b. Şeybe ve Sinan b. Rebîa onun güvenilir olduğunu söylemişlerdir.[105]

2. Hadis

انَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَسْجُدُ عَلَى كَوْرِ عِمَامَتِهِ.

"Peygamber (sas) (alnına sarkan) sarığının katları üzerine secde ederdi."[106]

Hadisi Ebû Hüreyre, İbn Abbâs, Abdullah b. Ebî Evfâ, Câbir, Mekhûl ve İbn Ömer rivâyet etmiştir.[107] Abdurrezzâk aynı lafızlarla Ebû Hüreyre ve Mekhûl'dan nakletmiştir.[108] İbn Ebî Hâtim râvîlerden İbn Muharrer hakkında *zayıfü'l-hadîs* ifadesini kullanır.[109] Ayrıca hadisi İbn Ebî Şeybe ve Taberânî, Ebû Evfâ'dan nakleder. İbn Ebî Şeybe'nin rivâyeti şöyledir:

رَايْتُ ابْنَ ابِي اوْفَى يَسْجُدُ على كَوْرِ عِمَامَتِهِ.

"İbn Ebî Evfâ'yı sarığının katları üzerine secde ederken gördüm."[110]

Taberânî'nin rivâyeti ise şu şekildedir:

رأيت رسول الله صلى الله عليه و سلم سجد عَلَى كَوْرِ عِمَامَتِهِ.

105 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/28.
106 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/62.
107 Bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/384; Askalânî, *ed-Dirâye*, I/145.
108 *Peygamber (sas) → Ebû Hüreyre → Yezîd b. el-Esam → Abdullah b. Muharrer → Abdurrezzâk.*
Peygamber (sas) → Mekhûl → Süleyman b. Mûsâ → Abdullah b. Muharrer → Abdurrezzâk.
Abdurrezzâk, *Musannef*, I/400, no. 1564.
109 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V/176.
110 *Ebû Evfâ → Ebû Verkâ' → Mervân b. Muâviye → İbn Ebî Şeybe.*
İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I/267, no. 2768.

"Peygamber'i (sas) (alnına sarkan) sarığının katları üzerine secde ederken gördüm."[111]

İbn Hacer ise senedlerinin zayıf olduğunu söylemektedir.[112] İbn Adî, Câbir b. Abdillah'tan naklettiği rivâyet ise şu şekildedir:

رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يَسْجُدُ عَلَى كَوْرِ عِمَامَتِهِ.

"Peygamber'i (sas) (alnına sarkan) sarığının katları üzerine secde ederken gördüm."[113]

Daha başka tarîkleri de bulunan bu hadisin tüm tarîklerinin zayıf olduğu belirtilmektedir.[114] Burada sadece örnek olması açısından bu tarîkleri vermekle yetinerek Hanefîlerin bu hadis hakkındaki görüşlerine geçmek istiyoruz.

İbnü'l-Hümâm bu hadisin çeşitli zayıf tarîklerini ve bu rivâyeti destekleyecek sened bakımından daha kuvvetli benzer rivâyetleri naklettikten sonra hadisin zayıf olsa bile çeşitli tarîklerden gelmesi hasebiyle hasen seviyesine çıkacağını belirtir. Ayrıca bu rivâyeti Hasan-ı Basrî'nin Hz. Peygamber'in ashabından rivâyet etmesinin merfû rivâyetlerin sıhhati üzerinde oluşan zannı ortadan kaldıracağını ifade eder.[115]

İbnü'l-Hümâm aslında zayıf hadisin "batıl hadis" demek olmadığını düşünür ve şunları söyler:

> Hakîkatte (*fî nefsi'l-emr*) zayıf, bâtıl anlamına gelmez. Bilakis hakikatte sahîh olması mümkün olmakla birlikte, muhaddisler tarafından öngörülen (sıhhat) şartları yerine gelmemiş demektir.[116]

111 *Peygamber (sas) → Abdullah b. Ebî'l-Evfâ → Fâid Ebû'l-Verkâ' → Saîd b. Anbese → Ma'mer b. Sehl → Muhammed b. Mahmeveyh → Taberânî.*
Taberânî, *el-Mucemü'l-Evsat*, VII/170, no. 1784.

112 Askalânî, *ed-Dirâye*, I/145.

113 *Peygamber (sas) → Câbir b. Abdillah → Abdurrahman b. Sâbit → Câbir el-Ca'fî → Amr b. Şemir → Esîd b. Zeyd → Ahmed b. Yahyâ es-Sûfî → Es-Sâcî → İbn Adî.*
İbn Adî, *el-Kâmil*, V/130.

114 Bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/384; Askalânî, *ed-Dirâye*, I/145.

115 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/306.

116 *İbnü'l-Hümâm, Fethü'l-Kadîr*, I/306.

İbnü'l-Hümâm bunun sebebini ise şöyle açıklar:

> Çünkü senedi itibariyle zayıf bir rivâyetin sahîh olmasını sağlayacak bir takım karînelerin olması mümkündür. Diğer yandan zayıf bir râvî, rivâyet ettiği metinler içinden belirli/muayyen bazı metinleri güzel bir şekilde rivâyet etmiş ve onunla hüküm vermiş olabilir. Bu durumda isnadı zayıf olan rivâyet aslında sahîh olmuş olur.[117]

İbnü'l-Hümâm burada fakîhlerin zayıf hadise bakışını açık bir şekilde sergilemektedir. Fakîhler, muhaddislerin zayıf gördüğü rivâyetleri bir anda silip atmaz. Rivâyet muhaddislere göre zayıf olsa bile, fakîhlere göre bazı karîneler sebebiyle istidlâle uygun hale gelebilir.

3. Hadis

صلّوا خَلْفَ كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ.

"*İyi olsun kötü olsun herkesin arkasında namaz kılın.*"[118]

Dârekutnî ve Beyhakî'nin Ebû Hüreyre'den naklettikleri rivâyetler şu şekildedir:

صَلُّوا خَلْفَ كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ وَصَلُّوا عَلَى كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ وَجَاهِدُوا مَعَ كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ.

"*İyi olsun kötü olsun herkesin arkasında namaz kılın. İyi olsun kötü olsun herkesin namazını kılın. İyi olsun kötü olsun her (emirle) beraber cihad edin.*" Dârekutnî, Mekhûl'ün Ebû Hüreyreden hadis işitmediğini fakat diğer râvîlerin sika olduğunu belirtmektedir.[119]

صَلُّوا خَلْفَ كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ وَصَلُّوا عَلَى كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ وَجَاهِدُوا مَعَ كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ.

"*İyi olsun kötü olsun herkesin arkasında namaz kılın. İyi olsun kötü olsun herkesin namazını kılın. İyi kötü her (emirle) beraber cihad edin.*" Beyhakî, Mekhûl'ün Ebû Hüreyre'den

117 *İbnü'l-Hümâm, Fethü'l-Kadîr*, I/306.
118 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/69.
119 *Peygamber (sas) → Ebû Hüreyre → Mekhûl → el-Alâ' ibnü'l-Haris → Muâviye b. Sâlih → İbn Vehb → Bahr b. Nasr → Ebû Revk el-Hizzânî Ahmed b. Muhammed b. Bekr (Basra'dan) → Dârekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, II/ 56, no. 1744.

hadis işitmediğini, diğer râvîlerin ise sika olduğunu belirtmiş ve bu rivâyet hariç konuyla ilgili diğer tüm rivâyetlerin zayıf olduğunu ifade etmiştir.[120]

Dârekutnî'nin Hz. Ali'den naklettiği rivâyet ise şu şekildedir:

مِنْ اصْلِ الدِّينِ الصَّلاةُ خَلْفَ كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ وَالْجِهَادُ مَعَ كُلِّ امِيرٍ وَلَكَ اجْرُكَ وَالصَّلاةُ عَلَى كُلِّ مَنْ مَاتَ مِنْ اهْلِ الْقِبْلَةِ.

"*İyi olsun kötü olsun herkesin arkasında namaz kılmak, her emir ile beraber cihad etmek, ecri sana aittir ve ehl-i kıbleden ölen herkese namaz kılmak dinin asıllarındandır.*"[121] İbnü'l-Hümâm Dârekutnî'nin bu rivâyetini zikrettikten sonra fukaha indinde mürsel haberin makbul olduğunu ifade eder ve bu mânâdaki diğer zayıf rivâyetlerin de çok sayıda olması hasebiyle hasen seviyesine çıkacağını belirtir.[122]

4. Hadis

الا لا تُزَوِّجُ النِّسَاءَ إلا الْاوْلِيَاءُ، وَلا يُزَوَّجْنَ إلا مِنْ الْاكْفَاءِ.

"*Dikkat edin, kadınları velilerinden başkası evlendirmesin ve ancak denkleriyle evlensinler.*"[123]

لا مَهْرَ اقَلُّ مِنْ عَشَرَةِ دَرَاهِمَ.

"*On dirhemden aşağı mehir yoktur.*"[124]

Dârekutnî, *el-Hidâye*'nin farklı yerlerinde bulunan bu iki rivâyeti şu şekilde birlikte rivâyet etmiştir:

120 *Peygamber (sas) → Ebû Hüreyre → Mekhûl → el-Alâ' ibnü'l-Haris → Muâviye b. Sâlih → İbn Vehb → Bahr b. Nasr → Ebû Revk Ahmed b. Muhammed b. Bekr (Basra'dan) → Ali b. Ömer el-Hafız → Ebû Bekir ibnü'l-Haris el-Fakîh el-İsbehani → Beyhakî.*
Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV/26, no. 6932.

121 *Peygamber (sas) → Ali → Hâris → Muhammed b. Ulvân → Fürât b. Selmân → Ebû İshak el-Kanserî → Bakiyye → Muhammed b. Amr b. Hanân → Ahmed b. Muhammed b. Ebî Şeybe → Dârekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, II/ 56, 1741.

122 *İbnü'l-Hümâm, Fethü'l-Kadîr*, I/351.

123 Mergînânî, e*l-Hidâye*, I-II/235.

124 Mergînânî, e*l-Hidâye*, I-II/238. Mehrin alt miktarı hakkındaki görüşler için bkz. Çeker, *İslâm Hukunda Akidler*, s. 242.

لا تُنْكِحُوا النِّسَاءَ إِلا الاكْفَاءَ وَلا يُزَوِّجُهُنَّ إِلا الاوْلِيَاءُ وَلا مَهْرَ دُونَ عَشْرَةِ دَرَاهِمَ.

"*Kadınları ancak denkleriyle nikâhlayın ve onları ancak velileri evlendirsin. Mehir ise on dirhemden aşağı olamaz.*" Dârekutnî, Mübeşşir b. Ubeyd hakkında *metrûkü'l-hadîs ehâdîsühû lâ yutâbeu aleyhâ* demiştir.[125]

İbnü'l-Hümâm, bu rivâyetin Âişe, Enes ve Ömer'den gelen çeşitli tarîklerini zikrettikten sonra, bu hadisin tarîklerinin çokluğu itibariyle, Hz. Peygamber'den sadır olduğunun kesinliği, mânâsının sıhhati ve huccet olması bakımından hasen seviyesine yükseldiğini ifade eder. Ayrıca bu hadisin Burhaneddin el-Halebî'nin *Şerhü'l-Buhârî* isimli eserinde mevcut olduğu ve Bağavî'nin bu rivâyeti hasen addettiğini belirtir. İbnü'l-Hümâm'ın naklettiğine göre İbn Ebî Hâtim de hadisi rivâyet etmiş ve İbn Hacer, rivâyetin hasen olduğunu söylemiştir.[126]

5. Hadis

ارْبَعَةٌ لا لِعَانَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ ازْوَاجِهِمْ: الْيَهُودِيَّةُ وَالنَّصْرَانِيَّة تَحْتَ الْمُسْلِمِ، وَالْمَمْلُوكَةُ تَحْتَ الْحُرِّ، وَالْحُرَّةُ تَحْتَ الْمَمْلُوكِ.

"*Dört kadın vardır ki, onlarla kocaları arasında liân yoktur: Müslümanın nikâhında olan Yahudi ve Hristiyan, hür bir kimsenin nikâhı altında bulunan cariye, kölenin nikâhı altında bulunan hür kadın.*"[127]

Hadisi İbn Mâce, Dârekutnî ve Beyhakî rivâyet etmiştir. İbn Mâce'nin rivâyeti şu şekildedir:

ارْبَعٌ مِنَ النِّسَاءِ لا مُلاعَنَةَ بَيْنَهُنَّ النَّصْرَانِيَّةُ تَحْتَ الْمُسْلِمِ وَالْيَهُودِيَّةُ تَحْتَ الْمُسْلِمِ وَالْحُرَّةُ تَحْتَ الْمَمْلُوكِ وَالْمَمْلُوكَةُ تَحْتَ الْحُرِّ

125 *Peygamber (sas) → Câbir b. Abdillah → Amr b. Dînâr → Atâ → el-Haccâc b. Ertâ → Mübeşşir b. Ubeyd → Ebû'l-Muğîre Abdülkuddûs b. el-Haccâc → Zekeriyyâ b. el-Hakem er-Res'anî → Ahmed b. İsa b. Es-Sükeyn el-Beledî → Dârekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, III/243, no. 3545. Ayrıca bkz. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, I/6, no. 3.

126 *İbnü'l-Hümâm, Fethü'l-Kadîr*, III/292. Ayrıca bkz. Leknevî, *Zaferü'l-Emânî*, s. 172-3.

127 Mergînânî, el-*Hidâye*, I-II/311.

"*Kadınlardan dört (sınıf) vardır ki onlar (ile kocaları) arasında liân yoktur: Müslüman erkeğin nikâhı altındaki Hristiyan kadın; Müslüman erkeğin nikâhı altında bulunan Yahudi kadın; kölenin nikâhı altındaki hür kadın; hür erkeğin nikâhı altındaki câriye.*"[128]

Hadisi, aynı şekilde Dârektunî ve Beyhakî de rivâyet etmekte ve Dârekutnî, Osman b. Atâ el-Horasânî hakkında *daîfü'l-hadîs cidden* demekte ve onun mütâbîi olan Yezid b. Bezî' er-Remlî'nin de zayıf olduğunu ifade etmektedir.[129] Beyhakî de aynı şekilde râvîlerin zayıf olduğunu belirtmektedir.[130]

Dârekutnî'nin bu konudaki ikinci rivâyeti ise şu şekildedir:

ارْبَعَةٌ لَيْسَ بَيْنَهُمْ لِعَانٌ لَيْسَ بَيْنَ الْحُرِّ وَالامَةِ لِعَانٌ وَلَيْسَ بَيْنَ الْحُرَّةِ وَالْعَبْدِ لِعَانٌ وَلَيْسَ بَيْنَ الْمُسْلِمِ وَالْيَهُودِيَّةِ لِعَانٌ وَلَيْسَ بَيْنَ الْمُسْلِمِ وَالنَّصْرَانِيَّةِ لِعَانٌ.

Dört (sınıf) vardır ki onlar arasında liân yoktur: Hür erkek" *ile câriye arasında; hür kadın ile erkek köle arasında; Müslüman ile Yahudi arasında; Müslüman ile Hıristiyan arasında.*" Dârekutnî, Osman b. Abdurrahman el-Vakkâsî'nin *metrûkü'l-*[131]*.hadîs* olduğunu belirtmektedir

İbnü'l-Hümâm yukarıda zikrettiğimiz rivâyetlerle birlikte bu konudaki mevkuf rivâyetleri de naklettikten sonra, rivâyetlerin zayıf olmasına rağmen birçok tarîkten gelmeleri sebebiyle fukaha indinde huccet olduğunu belirtmektedir.[132]

128 *Peygamber (sas) → Dedesi → Babası → Amr b. Şuayb → Babası → İbn Atâ → Damre b. Rebîa → Hayve b. Şurayh el-Hadramî → Muhamed b. Yahyâ → İbn Mâce.*
İbn Mâce, Talâk, 27, no. 2071.

129 Dârekutnî, *Sünen*, III/162, no. 3293.

130 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII/625, no. 15696

131 *Peygamber (sas) → Dedesi Abdullah b. Amr → Babası → Amr b. Şuayb → Osman b. Abdurrahman Zührî → Abdurrahman b. Süleymân → Muhammed ibnü'l-Haccâc b. Nüzeyr Ebû'l-Fadl → Ebû Sâlih Abdurrahman b. Saîd b. Hârûn → Dârekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, III/161, no. 3292. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII/626, no. 15698

132 *İbnü'l-Hümâm, Fethü'l-Kadîr*, IV/284.

6. Hadis

إنْ وَجَدْتَهُ قَبْلَ الْقِسْمَةِ فَهُوَ لَك بِغَيْرِ شَيْءٍ، وَإِنْ وَجَدْتَهُ بَعْدَ الْقِسْمَةِ فَهُوَ لَك بِالْقِيمَةِ.

"*Eğer onu taksim edilmeden önce bulursan, karşılığında bir şey vermeksizin senindir. Eğer taksimden sonra bulursan, kıymetini vermek suretiyle senindir.*"[133]

Hadisi, Ebû Yûsuf, İbrâhim'den rivâyeti etmiştir:

انه قَالَ فِي العَبدِ يحرزه العَدُو فظَهَر عَلَيه الْمُسْلِمُونَ ان وَجَدَهُ صَاحِبُهُ قَبْلَ انْ يُقْسَمَ فَهُوَ احَقُّ له يأخُذه وَإِنْ وَجَدَهُ قَدْ اِقتَسَم اخذه بالثمن وكَذلِكَ المتَاع.

İbrâhim, düşmanın ele geçirdiği bir köle ile ilgili şöyle demiştir: "Eğer o düşman Müslümanlar tarafından yenilgiye uğratılır ve bu köleyi (ilk) sahibi, Müslümanların ganimeti taksiminden önce bulursa bu durumda köle ona aittir, bundan dolayı onu alır. Ama eğer onu ganimet taksiminden sonra bulursa köleyi parasını vererek alır. Mallarda da aynı durum geçerlidir."[134]

فِيمَا احْرَزَ الْعَدُوُّ فَاسْتَنْقَذَهُ الْمُسْلِمُونَ مِنْهُمْ إِنْ وَجَدَهُ صَاحِبُهُ قَبْلَ انْ يُقْسَمَ فَهُوَ احَقُّ بِهِ وَإِنْ وَجَدَهُ قَدْ قُسِمَ فَإِنْ شَاءَ اخَذَهُ بِالثَّمَنِ.

"*Düşmanın ele geçirdiği (bir köle), Müslümanlar tarafından kurtarılır ve bu köleyi (ilk) sahibi Müslümanların ganimeti taksiminden önce bulursa, bu durumda onu almaya en müstehak odur. Ama eğer onu ganimet taksiminden sonra bulursa, isterse köleyi parasını vererek alır.*" Dârekutnî, Hasan b. Ümâre'nin metrûk olduğunu söylemektedir.[135]

İbnü'l-Hümâm, hadisin çeşitli varyantlarını zikrettikten sonra, birçok şekilde bize ulaşması sebebiyle bu rivâyetin makbul seviyesine çıkacağı ve böylece amel edilebilecek hale geleceğini söylemektedir. Ayrıca birçok âlimin bu rivâyetin

133 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/446.

134 *İbrâhim → Hammâd → Ebû Hanîfe → Ebû Yûsuf → Yûsuf.*
Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, I/195, no. 881

135 *Peygamber (sas) → İbn Abbâs → Tâvus → Abdülmelik → el-Hasan b. Ümâre → Yezîd b. Harun → Ahmed b. Sinân → Ali b. Abdillah b. Mübeşşir → Dârekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, IV/113, no. 4127.

yalan olduğunu söylememesi de rivâyetle amel edilebileceğini göstermektedir. İbnü'l-Hümâm, zayıf râvîlerin, tüm rivâyetlerine zayıf denilemeyeceğini ve eğer rivâyet birçok tarîkten gelmiş ise, zayıf râvînin *ceyyid* (makbul) olacağını ifade eder. Bu konuda mürsel hadis de olduğunu ifade eden İbnü'l-Hümâm, mürselin fakîhler indinde huccet olduğunu ifade etmektedir.[136]

Bu hadiste İbnü'l-Hümâm'ın mürsel hadisin fakîhler için huccet olduğunu söylemekle yetinmeyip ayrıca hadisin hasen derecesinde olduğunu kanıtlamaya çalışması, onun muhaddislere karşı hadisleri savunma gayretini bir kez daha göstermektedir.

III. HADİSLERİN MUHTEVASI İLE İLGİLİ SEBEPLER

a. Hadisleri Daha Çok Metin İtibariyle Değerlendirmeleri

Muhaddisler, hadisleri umûmiyetle senedleri üzerinden değerlendirmişler; râvîlerde bazı sıhhat şartları aramışlar, onların durumlarına göre hadisin sıhhati hususunda hüküm vermişlerdir. Fakat hadislerin sıhhatleri yönündeki değerlendirmeler daha çok senedlere göre olduğu için, aynı metne, senedine göre, zayıf veya sahîh hükmü verebilmişlerdir.

Tedrîbü'r-Râvî'de, hadislerin senedleri üzerinden değerlendirildiği hususu şöyle açıklanmaktadır:

> Zayıf senedli bir hadis gördüğün zaman, sana düşen: 'Bu hadis şu senedle zayıftır.' demektir, 'Metni zayıftır.' deme. O zayıf değildir. Sen ona ait bu seneddeki za'fa binâen zayıf dersin. Halbuki onun bundan başka sahîh bir senedi de olabilir. Ancak bir imam: 'O sahîh bir vecihle rivâyet edilmemiştir.' veya 'Ona sübût sağlayacak bir isnadı yoktur.' veya 'Bu hadis, za'fı açıklanmış zayıf bir hadistir.' diyebilir. Eğer sebebi beyan edilmeden mutlak bir şekilde zayıf olduğu söylenmişse, bu durumda hadis tartışmaya açıktır.[137]

136 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, VI/4.
137 Süyûtî, *Tedrîbü'r-Râvî*, I/296-7.

Değerlendirmeler sened üzerinden yapıldığı için rivâyetin mânâsı dinin temel esaslarına muvafık olsa dahi râvîsi sıhhat şartlarını taşımıyorsa rivâyete zayıf denilebilmiştir. Fakat Hanefîlerin hadisleri değerlendirme esaslarına bakıldığında ise, hadislerin sıhhatini belirlerken senedden çok metne önem verdikleri görülecektir.

Hanefîler, genel olarak haberleri sıhhatlerine göre, *mütevâtir,*[138] *meşhur*[139] ve *âhâd haber* (*haber-i vâhid*)[140] olmak üzere üçe ayırmışlardır. Mütevâtir haberler, sıhhati konusunda şüphe duyulmayan rivâyetlerdir.[141] Meşhur haberler, ilk tabakalarda âhâd olmakla birlikte ümmetin uygulaya geldiği konular olmaları sebepiyle mütevâtir gibi istidlâl edilebilen rivâyetlerdir.[142] Bundan dolayı, Hanefîler mütevâtir ve meşhur haberin ilim ifade ettiğini belirterek onlar ile istidlâlde şüphe duymazlar. Onların istidlâl hususunda tartıştıkları haberler, âhâd haberlerdir.

Âhâd haberlerin belli şartlar dâhilinde kabul edileceği usûl kitaplarında ele alınmıştır. Serahsî ve Pezdevî, usûlle-

138 Hanefîlere göre *mütevâtir haber*: Hz. Peygamber'den, şüphe bulunmayan bir ittisalle, aynen onu görüp işitenin aldığı şekliyle; sayılamayacak kadar çok ve bunun yanında adalet sahibi olmaları, farklı bölgelerde bulunmaları dolayısıyla bir araya gelemedikleri için yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan kimseler tarafından rivâyet edilen ve her dönemde bu özellikleri taşıyan gruplar tarafından nakledilen haberlerdir. Kur'an-ı Kerîm'in nakli, beş vakit namaz, rekatların sayıları, zekat miktarları, diyetler ve bunun gibi meseleler mütevâtir haberlere örnektir. Mütevâtir haber ilm-i yakîn ifade eder ve gözle görülerek sabit olan bilgi gibi ilm-i zarûrîyi gerektirir. (Serahsî, *Usûl*, I/282; Pezdevî *Usûl*, I/150.)

139 Hanefîlere göre *meşhur haber*; asıl itibariyle haber-i vâhid olup, daha sonra yayılıp tâbiîn döneminde tevatür derecesine ulaşan haberdir. (Serahsî, *Usûl*, I/292; Pezdevî *Usûl*, I/152.)

140 Genel olarak muhaddisler ve fakîhler tarafından, "İki veya daha çok ravinin rivâyet ettiği, fakat meşhur ve mütevâtir mertebesine ulaşamayan haber" (Pezdevî, *Usûl*, I/152.) olarak tarif edilen âhâd haber, mezhep imamlarının yaşadıkları dönemde bilinen bir tanım değildir. Bu sebeple Hanefî usulcüler ile Hanefî mezhep imamlarının haber-i vâhidden kasıtlarının aynı olmaması gerekir. O halde Ebû Hanîfe ve talebelerine göre haber-i vâhid, ilk asırlarda anlaşıldığı şekliyle, tek kişinin rivâyet ettiği haberdir. (Bkz. Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 22.)

141 Bkz. Pezdevî, *Usûl*, s. 191.

142 Bkz. Cessâs, *el-Fusûl*, I/174; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II/83; Serahsî, *Usûl*, I/292.

rinde, bu konuyu inkıtâ başlığı altında incelemişlerdir. Onlar, hadiste inkıtâyı maddi (zâhir) ve mânevî (bâtın) olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Onlara göre, maddi inkıtâ kapsamına mürsel haberler girmektedir.[143] İlk dönem fakîhlerin, mürsel haberi, senedinin neresinde olursa olsun inkıtâ bulunan, yâni senedinde peş peşe veya ayrı ayrı bir veya birden fazla râvinin ismi atlanmış olan haber anlamında kullandıkları belirtilmektedir.[144] Bu anlamda muhaddislerin kategorisindeki munkatı, mudal, müdelles ve muallâk gibi ıstılahlar, fakîhlere göre mürsel kapsamına girmektedir.[145] Serahsî ve Pezdevî'nin usûllerinde de mürsel haberin yalnızca tabiîne hasredilmediği, II/VIII., III/IX. ve hatta tüm asırları kapsadığı görülmektedir.[146] Muhaddislerin zayıf hadis kategorisi içerisinde ele aldıkları mürsel ve munkatı haberler[147] Hanefîlerin usûlünde makbul haberlerden sayılmaktadır.

Haberlerde inkıtâın ikinci çeşidi olan mânevî inkıtâ ise, iki kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi, muârızlık yâni haberin kendisinden daha kuvvetli bir delil ile çatışması, ikincisi ise râvi (nâkil)deki kusur ve noksanlıktır.[148]

Manevî inkıtâın birinci çeşidi yâni haberin kendisinden daha kuvvetli bir delil ile çatışması da dört kısımda incelenmektedir:

1. Kitab'a muhalefet.
2. Mârûf sünnete muhalefet.
3. Umum-ı belvâda varid olmasına rağmen şaz olarak nakledilerek çoğunluğa muhalif olması.
4. Sahâbenin ileri gelenlerine muhalif olması[149]

143 Pezdevî, *Usûl*, I/171; Serahsî, *Usûl*, I/359.
144 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, I/31.
145 Bkz. Polat, *Mürsel Hadis*, 51.
146 Bkz. Pezdevî, *Usûl*, I/173; Serahsî, *Usûl*, I/360.
147 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, I/31.
148 Bkz. Pezdevî, *Usûl*, I/173; Serahsî, *Usûl*, I/360. Ayrıca bkz. Apaydın, *Hanefî Hukukçuların Hadis Karşısındaki Tavırlarının Bir Göstergesi Olarak Manevi Inkıta' Anlayışı*, s. 159-193.
149 Pezdevî, *Usûl*, I/173.

Manevî inkıtâın ikinci çeşidi olan râvîdeki kusur ve noksanlık olarak Hanefîler şunları sayar:

1. Mestûrun haberi.[150]
2. Fâsığın haberi.[151]
3. Akıllı çocuk, mâtuh (bunak), muğaffel (aşırı derecede gâfil) ve müsâhil (gelişigüzel davranan)ın haberleri.
4. Hevâ sahibinin haberi.[152]

Serahsî ve Pezdevî'nin manevi inkıtâ olarak tabir ettikleri, hadislerin reddine sebep olan bu şartları, daha sonraki âlimler daha da genişleterek Ebû Hanîfe'nin âhâd haberleri kabul veya red şartları olarak ele almışlardır.

Ebû Hanîfe'nin hadisleri değerlendirmede öne sürdüğü şartların tespiti hususuna, X/XVII. Asır Şâfiî âlimlerinden Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî de *Ukudu'l-Cumân* isimli eserinde yer vermiş, bu şartları onbir madde halinde sıralamıştır.[153] Yine Kevserî, *Te'nîbü'l-Hatîb* isimli eserinde Ebû Hanîfe'ye isnad edilen haber-i vâhidlerin kabulünde öne sürdüğü şartları ondört madde halinde sıralamıştır:

1. Haber-i vâhid, şeriatın kaynaklarından elde edilmiş usûllere muhalifse, o zaman muhalif olan haberi şaz kabul ederek, daha kuvvetli delili tercih ederdi.
2. Haber-i vâhid, şayet Kitab'ın umûm ve zâhirine aykırı ise Kitab'a uygun olanı alarak muhalif haberi reddederdi.
3. Haber-i vâhid, kavlî veya fiilî meşhur bir sünnete muhalif olursa, onunla emel etmezdi.
4. Haber-i vâhidin kendi değerinde başka bir habere muârız olması halinde, râvînin fıkhı gibi bazı unsurları göz önünde bulundurarak tercihte bulunurdu.

150 Bâtınen adâleti bilinmese de zâhiren âdil olan kimse.
151 Yalanı doğrusundan fazla olan kimse. Bkz. Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s.171.
152 Pezdevî, *Usûl*, I/177-8. Ünal, *age.* s. 171.
153 Ünal, *age.* s. 171.

5. Râvînin, rivâyet ettiği habere aykırı davranması halinde o rivâyeti terk ederdi.
6. Metninde veya senedinde noksanlık olan haberi, ihtiyaten, fazlalık olana tercih ederdi.
7. Umumî belvâ olan konudaki haber-i vâhidi reddederdi.
8. Sahâbe arasında ihtilaflı bir hükümle ilgili hadisi, ihtilaf edenlerden birinin delil almayarak terk etmesi halinde, o da terk ederdi.
9. Seleften birinin, bir konudaki haber-i vâhide itirazda bulunması halinde, o rivâyeti terk ederdi.
10. İhtiyatlı davranarak, hadler ve cezalar hakkında gelen muhtelif haberlerin en hafifini tercih ederdi.
11. Râvînin, haberi duyduğu andan rivâyet ettiği ana kadar hiç değiştirmeden hafızasında tutmasını şart koşardı.
12. Râvînin, rivâyet ettiği haberi hatırlamadığı takdirde yazıya güvenmesini yeterli görmezdi.
13. İhtilaflı bir meselede iki taraftan hangisi için haber çoksa onu tercih ederdi.
14. Haberin, hangi memleket olursa olsun, sahâbe ve tâbiîn arasında tevâtüren uygulana gelen amele muhalif olmamasına dikkat ederdi.[154]

Ukûdü'l-Cümân müellifi bunlardan ayrı olarak şunları zikreder:

15. Râvîsi fakîh olmayan haber-i vâhidi terk ederdi.
16. Açık kıyasa (kıyas-ı celî) muhalif olan rivâyeti almazdı.
17. Kıyasın teyid ettiği sabit bir hadise muârız olan haberle amel etmezdi.[155]

154 Kevserî, *Te'nibü'l-Hatîb*, 153-154; Sâlihî, *Ukûdü'l-Cümân*, 397-401; Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s. 171.
155 Sâlihî, *Ukûdü'l-Cümân*, 398, 400, 401. Bkz. Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s.171.

Ebû Hanîfe'ye isnad edilen, hadisleri değerlendirirken göz önünde bulundurduğu bu şartlardan da anlaşıldığı üzere, Hanefîler, hadisleri değerlendirirken hem metne hem de senedi incelemeye tabi tutmuşlar, bununla birlikte metin üzerinde daha çok durmuşlardır. Muhaddislerin munkatı ve mürsel olarak adlandırdıkları[156] hadislerin onların indinde huccet olduğunu belirtmeleri, seneddeki kopukluktan kaynaklanan kusurların hadislerin istidlâlinde çok büyük bir problem teşkil etmediğini göstermektedir.

Hanefîler, hadisleri değerlendirirken, haberlerin, İslâm Hukuku'nun kaynaklarının incelenmesinden elde ettikleri ve herkesçe kabul edilen genel esaslara uygun olmasına dikkat etmişler, bu esaslarla çatıştığı takdirde söz konusu haberi şâz saymışlardır.[157]

Hanefî Mezhebi İmamlarından daha sonraki asırlarda yaşamış Hanefî fakîhleri, istidlâl ettikleri hadislerin zayıf olduğu yönündeki kanaatler karşısında, muhaddislerin usûllerini kullanarak (*Fethü'l-Kadîr* örneğinde olduğu gibi) onlara cevap vermek suretiyle, kullandıkları hadislerin zayıf olmadığını is-

156 Hanefîler mürselin huccet olduğunu söylerler ve onlar senedinde kopukluk olan her türlü haberi mürsel olarak adlandırırlar. Bkz. Pezdevî, *Usûl*, I/171; Serahsî, *Usûl*, I/359; Polat, *Mürsel Hadis*, s. 51-2.

157 İbn Abdilber, *el-İntikâ*, I/121, 149; Kevserî, *Hanefî Fıkhının Esasları*, s. 25, 89. Hanefîler birçok hadis ile Kur'an ve sünnetle sabit olan esaslara aykırı olduğu için ihticac etmemişlerdir. Örneğin; "Satılık deve ve davarların sütlerini sağmamak suretiyle sütlerini memelerinde biriktirip (sütlü gibi) göstermeyin. Kim (böyle bir hayvanı) satın alırsa, bu alışverişin arkasından hayvanı sağdıktan sonra muhayyerdir. (Hayvandan) razı olursa alıkoyar, değilse geri verir. Hem de sağdığı süt mukabilinde bir sa' hurma verir." (Buhârî, Büyû', 64 no. 2148) hadisi ile Kitap ve Sünnetle sabit olan tazmîn esaslarına muhalif bularak amel etmemişlerdir. Çünkü tazmin ya kendi cinsinden bir mal ile ya da kıymetini ödemekle olur. Hurma ne süt cinsindendir, ne de kıymettir. Kıymet, malın parasıdır. Sütün karşılığı olarak ya süt ya da parası alınmalıydı. Yâni süt misli bir mal olduğu için süt olarak tazmin edilmemeliydi. Ancak sağılan sütün miktarı bilinmediği için faiz olmasın diye ona karşılık süt ödenmemiş, yerine hurma ödenmiştir. İşte tazmîn esaslarına göre burada hurma değil, para ödenmesi gerekiyordu. İşte Hanefîlerin itirazı bu noktaya dayanmaktadır. Bkz. Çeker, *Fıkıh Dersleri*, s. 79-80. Musarrât hadisi ile ilgili bkz. Güler, Münâkaşalar ve İhtilâf Sebepleri, s. 154-159. Ayrıca Hanefîlerin istidlâl etmedikleri hadislere dair başka örnekler için, bkz. *age*. s. 129, 159.

patlama çabası içerisinde olmuşlardır. İbnü'l-Hümâm, eserinin pek çok yerinde hadislerin metin itibariyle zayıf, fakat mânâ itibariyle sahîh hükmünde olduklarını belirtmektedir. Onun bazı ifadeleri şu şekildedir:

> Hasen, sahîh ve zayıf vasıfları zannî olarak sened itibariyledir. Gerçekte ise sahîhin galatı (hatalı/zayıf olması), zayıfın ise sahîh olması mümkündür.[158]

Başka bir yerde ise şöyle söylemektedir:

> Bir rivâyetin zayıf ya da sahîh olduğuna hükmetmek ancak zâhiri (senedi) itibariyledir. Oysa, zâhiri (senedi) bakımından zayıflığına hükmedilen bir rivâyetin, hakikatte sahîh olması caizdir.[159]

Muhaddisler tarafından zayıf hükmü verilen fakat mânâsı doğru görüldüğü için Hanefîlerin kullandıkları pekçok rivâyete *el-Hidâye*'de rastlamaktayız. Örnek olarak burada şu hadisleri inceleyebiliriz:

1. Hadis

وَعِنْدَ فَقْدِهِ يُعَالِجُ بِالْأُصْبُعِ لِانَّهُ عَلَيْهِ الصَّلاةُ وَالسَّلامُ فَعَلَ كَذَلِكَ.

"Misvağın bulunmaması durumunda parmaklar dişlere sürülür. Çünkü Peygamber (sas) bu şekilde yapmıştır."[160]

Mergînânî'nin eserinde yer verdiği Hz. Peygamber'in bu uygulaması İbnü'l-Hümâm'ın da *Fethü'l-Kadîr*'de[161] belirttiği gibi iki rivâyete dayandırılmış olabilir. Bunlardan birincisi Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sında yer alan, (تَجْزِئ\تَجْزى مِنَ السِّوَاكِ الاصَابِع) "Misvak yerine parmaklar yeterli olur." şeklindeki Enes'ten nakledilen rivâyetlerdir. Beyhakî bu konudaki rivâyetlerin tamamının zayıf olduğunu söylemektedir.[162] Örneğin bu konuda yer vermiş olduğu rivâyetlerden biri şu şekildedir:

158 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/446.
159 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/109.
160 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/14.
161 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/29.
162 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I/76.

تَجْزِى مِنَ السِّوَاكِ الاصَابِعُ.

"*Misvak yerine parmaklar yeterli olur.*"[163] Kaynaklarda, rivâyetin senedinde bulunan Abdülhakem el-Kasmelî hakkında *münkerü'l-hadîs* ve *daîfü'l-hadîs* ifadeleri kullanılmıştır.[164]

Bu konudaki ikinci rivâyet ise, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Evsat*'ında Hz. Âişe'den rivâyet edilen şu hadistir:

عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، الرَّجُلُ يَذْهَبُ فُوهُ يَسْتَاكُ؟ قَالَ: نَعَمْ قُلْتُ: كَيْفَ يَصْنَعُ؟ قَالَ: يُدْخِلُ إِصْبَعَهُ فِي فِيهِ

Hz. Âişe Hz. Peygamber'e: 'İnsanlar misvaklayarak ağzını temizliyor (artıkları gideriyor).' dedi. Hz. Peygamber: '*Evet*' buyurdu. '(Misvak olmadığında) bunu nasıl yapıyor?' dedidiğinde ise şöyle buyurdu: '*-Parmaklarını ağzına sokmak sûretiyle.*"[165]

Heysemî bu rivâyetin senedindeki İsâ b. Abdillah el-Ensârî'nin zayıf olduğunu belirtmektedir.[166] Zeylaî ve İbn Hacer de bu iki rivâyetin zayıf olduğunu belirtmiştir.[167]

İ'lâü's-Sünen müellifi Tehânevî ise, hadisin sıhhatiyle ilgili ihtilafın, onu delil olarak kullanmaya engel olmayacağını ifade eder ve İbnü't-Türkmânî'nin, "Güvenilir bir râvînin itimat ettiği sened hakkındaki ihtilaf dikkate alınmaz. Nitekim bu nevi ihtilaftan *Sahîhayn* hadislerinin çoğu kurtulamaz." şeklindeki açıklamasını nakleder.[168]

163 *Peygamber (sas) → Enes → Abdülhakem el-Kasmelî → İsâ b. Şuayb → Muhammed b. Mûsâ → es-Sâcî → Ebû Ahmed b. Adî → Ebû Saîd el-Mâlînî → Beyhakî.*
Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I/76.

164 Bkz. Buhârî, *el-Târihu'l-Kebîr*, VI/129; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI/35.

165 *Âişe → Ebû Rebâh → Atâ → İsâ b. Abdillah el-Ensârî → Velid b. Müslim → Muhammed b. Ebî's-Sürrî → Muhammed b. Hasan → Taberânî.*
Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, VI/38, no. 6678.

166 Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, II/267, no. 2578.

167 Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/9; *Dirâye*, I/17. Ayrıca Bkz. İbn Adî, *el-Kâmil*, V/334. Elbânî de rivâyetin zayıf olduğunu söylemektedir. Bkz. Elbânî, *Sahîh ve Zaîf el-Câmiu's-Sagîr*, I/1456, no. 14552.

168 Tehânevî, *İ'lâü's-Sünen*, I/71.

İbnü'l-Hümâm ise, Beyhakî'nin ve Taberânî'nin rivâyet ettiği bu hadisleri eserinde zikreder fakat sıhhatleri konusunda herhangi bir açıklamada bulunmaz.[169] İbnü'l-Hümâm'ın zayıf olduğunu kabul etmediği rivâyetlere karşı savunmada bulunduğu düşünüldüğünde bu hadisin zayıflığını kabul ettiği yorumu yapılabilir. Bununla birlikte İbnü'l-Hümâm'ın eserinde açıkça belirtmese de rivâyetin zayıf olmasının onu delil olarak kullanmaya engel olmayacağını düşünmüş olması ihtimalinin olduğu da söylenebilir.

2. Hadis

يُغْسَلُ الْإِنَاءُ مِنْ وُلُوغِ الْكَلْبِ ثَلاثًا.

"Köpeğin yalamasından dolayı (kirlenen) kap üç kez yıkanır."[170]

Hadisi Dârekutnî, Ebû Hüreyre'den merfû olarak rivâyet etmiştir. Rivâyet şu şekildedir:

يُغْسَلُ الْإِنَاءُ مِنْ وُلُوغِ الْكَلْبِ ثَلاثًا، اوْ خَمْسًا، اوْ سَبْعًا

"*Köpeğin yalamasından dolayı (kirlenen) kap üç, beş veya yedi kere yıka(narak temizlenir.)*"[171] Dârekutnî, râvîlerden Abdülvehhâb ibü'd-Dahhâk'ın teferrüd ettiği ve kendisinden rivâyet ettiği İsmâil'in metruk olduğunu söylemekte fakat (فَاغْسِلُوهُ سَبْعًا) "Onu yedi kez yıkayın." şeklindeki rivâyetin daha doğru olduğunu belirtmektedir.[172]

Yine merfû olarak İbn Adî'nin naklettiği rivâyet şu şekildedir:

إِذَا وَلَغَ الْكَلْبُ فِي الْإِنَاءِ أحدكم فليهرقه وليغسله ثلاث مرات.

169 Bkz. İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/25.
170 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/29.
171 *Peygamber (sas) → Ebû Hüreyre → A'rec → Ebû'z-Zinâd → Hişâm b. Urve → İsmâil b. Ayyâş → Abdülvehhâb ibnü'd-Dahhâk → el-Hasan b. İshâk → Abdülbaki b. Kani' → Dârekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, I/64, (no. 190).
172 Dârekutnî, *Sünen*, I/64, (no. 190).

"*Köpek, birinizin kabını yaladığında, o kimse, içindekini döksün ve onu üç kere yıkasın.*" Hadisin râvîlerinden Ahmed b. Hasan, el-Kerâbisî olarak tanınır, ondan başkası bu hadisi merfû olarak rivâyet etmemiştir. İbn Adî rivâyetin sahîh olmadığını belirtmektedir.[173]

İbnü'l-Hümâm, İbn Adî'nin naklettiği el-Kerâbisî nisbeli râvînin münker hadisinin olmadığını ve onun hadisinde bir beis görmediğini belirtmektedir.[174]

Hadisi Ebû Hüreyre'den mevkuf olarak sahîh bir isnadla Dârekutnî rivâyet etmiştir:

إِذَا وَلَغَ الْكَلْبُ فِي الْإِنَاءِ اهْرَاقَهُ ثُمَّ غَسَلَهُ ثَلاثَ مَرَّاتٍ.

"*Köpek, kabı yaladığında, (o kimse) içindekini döksün ve onu üç kere yıkasın.*"[175] *Nasbu'r-Râye*'de hadisin sahîh olduğu belirtilmektedir.[176]

İbnü'l-Hümâm, yukarıda zikretmiş olduğumuz rivâyetleri eserinde nakleder ve "üç kere yıkama" hadisi ile amel etme sebeplerini açıklar. O, öncelikle rivâyetlerin zayıf olduğu kanaatinin çok tutarlı olmadığını düşünmüş olmalı ki, İbnü'l-Hümâm'ın hadis anlayışı konusunda bize önemli ipuçları veren şu ilkeyi zikreder:

> Bir rivâyetin zayıf ya da sahîh olduğuna hükmetmek ancak zâhiri (senedi) itibariyledir. Oysa zâhiri (senedi) bakımından zayıflığına hükmedilen bir rivâyetin, hakikatte sahîh olması caizdir.[177]

173 *Peygamber (sas) → Zührî → Atâ → Abdülmelik → İshâk el-Ezrak → el-Hüseyin el-Kerâbisî → İbn Adî.*
İbn Adî, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, II/366.

174 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/109.

175 *Ebû Hüreyre → Atâ → Mâlik → İbn Fudayl → Hârûn b. İshâk → Muhammed b. Nûh el-Cündeysâbûrî → Dârekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, I/65, (no. 193).

176 Bkz. *Nasbu'r-Râye*, I/131. İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/109.

177 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/109. Aynı ifade *el-Bahrü'r-Râik*'te de bulunmaktadır. Bkz. İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, I/135.

İbnü'l-Hümâm, naklettiği bu ilke gereğince Hanefîler indinde bu hadisin zayıf olmadığını belirtmektedir.[178]

İbnü'l-Hümâm, Ebû Hüreyre'nin köpeğin yalamış olduğu kabı üç kere yıkaması rivâyetini, zayıf görülmüş olan râvîlerin tashihi hususunda bir karine olarak görür. Ona göre, "üç kere yıkama" hadisi "yedi kere yıkama" hadisi ile çatışmaması için "üç kere yıkama" hadisi diğerine öncelenir. Çünkü "yedi kere yıkama" hadisinin ifade ettiği köpekler hususundaki emir, onları öldürmeye kadar varan çok şiddetli bir tavırdır. Aynı tavır köpeğin artığına karşı da uygulanmış, daha sonra köpeklere karşı takınılan bu tavır hususunda nesih sabit olmuştur.[179] Nesihten önce uygulanan bu "yedi kere yıkama" emri daha sonra "üç kere yıkama" şekline dönüşmüştür. Nitekim Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den bizzat işitmiş olduğu bir şeyin aksine kendi reyiyle amel etmesi düşünülemez. O halde "üç kere yıkama" hususundaki rivâyetler senet itibariyle zayıf olsa da metin itibariyle zayıf değildir.[180]

Kevserî ise, Ebû Hanîfe'nin, yedi kere yıkama hadisini, râvîsinin kendi rivâyetine aykırı iş yapmasından dolayı kabul etmediğini ifade etmektedir.[181]

3. Hadis

الْحِنَّاءُ طِيبٌ

"*Kına koku(lu)dur.*"[182]

Hadis aynı lafızlarla kaynaklarda bulunmamakla birlikte benzer lafızlarla Taberânî, ve Beyhakî'nin eserlerinde rivâyet edilmiştir:

لا تطيبي وأنت محرمة ولا تمسي الحناء فإنه طيب.

178 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/109.
179 Bkz. Serahsî, *Usûl*, VI/2.
180 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/109.
181 Kevserî, *Hanefî Fıkhının Esasları*, s. 90.
182 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/194.

"*İhramlıyken koku sürünme. Kına da yakma, çünkü o koku(lu)dur.*"[183] Beyhakî, İbn Lehîa'dan dolayı senedin zayıf olduğunu belirtmektedir.[184]

İbnü'l-Hümâm, bu rivâyetleri naklettikten sonra herhangi bir savunma yapmamıştır.[185] Bundan dolayı hadisin kullanılma sebebinin ne olduğu konusunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Fakat Hanefîlerin bu rivâyeti kullanırken mânâsının doğru olduğuna inanmaları sebebiyle kullandıkları düşünülebilir. Bununla birlikte Hanefîlerin bu rivâyete sahîh bir senedle ulaşmış olmaları ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

4. Hadis

الخُلْعُ تَطْلِيقَةٌ بَائِنَةٌ

"*Muhâlaa, bâin bir talâktır.*"[186]

Hadis, mürsel tarîklerden ve zayıf olarak merfû bir tarîkten gelmiştir. Abdurrezzâk hadisi aynı lafızlarla rivâyet etmiştir.[187]

İbn Ebî Şeybe ise hadisi, Hişâm, Saîd b. Müseyyib, Ebû Seleme, İbrahim, Atâ, Meymûn, Osman b. Affân ve Hasan'dan rivâyet etmiştir.[188] Saîd b. Müseyyib'in mürseli şu şekildedir:

انَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم جَعَلَ الْخُلْعَ تَطْلِيقَةً.

183 *Peygamber (sas) → Ümmü Seleme → Havle → Bükeyr b. Abdillah el-Eşac → İbn Lehîa → Ebû'l-Esved → Yahyâ b. Osman → Taberânî.*
Peygamber (sas) → Annesi → Havle b. Hakîm → Bükeyr b. Abdillah b. el-Eşac → İbn Lehîa → Yahya b. Bükeyr → Abd b. Şerîk → Ahmed b. Abd → Ali b. Ahmed b. Abdân → Beyhakî.
Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XXIII/418, no. 1012; Beyhakî, *Marifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*, IV/26, no. 2861.

184 Beyhakî, *Marifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*, IV/26, no. 2861.

185 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, III/26.

186 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/301. Muhâlaa hakkında bkz. Çeker, *İslâm Hukukunda Akidler*, s. 168.

187 *İbrâhim → Muğîre → Es-Sevrî → Abdurrezzâk.*
Abdurrezzâk, *Musannef*, VI/481, no. 11752.

188 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V/110-2, no. 18746-65.

"Peygamber (sas) muhâlaayı (bâin) bir talâk saymıştır."[189]

انَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- جَعَلَ الْخُلْعَ تَطْلِيقَةً بَائِنَةً.

"Peygamber (sas) muhâlaayı bâin bir talâk saymıştır."[190] Beyhakî, râvîlerden *Abbâd b. Kesîr es-Sekafî*'nin zayıf olduğunu belirtmektedir.[191]

İbnü'l-Hümâm, Saîd b. Müseyyib'in rivâyetini zikrettikten sonra, tâbiînin büyüklerinden olduğu için Saîd b. Müseyyib'in mürsellerinin sahîh hadis mertebesinde olduğunu belirtir. Ayrıca Dârekutnî'nin rivâyetini, zayıf olduğu yönündeki kanaatler ile birlikte nakleder ve ardından şunları söyler:

> Her ne kadar ehline göre sahîh olmasa da. Çünkü zayıflığa hükmetme, hakikatte sahîh olma ihtimaliyle birlikte, ancak zâhire (senede) göredir. Bundan dolayı zâhiren (sened itibariyle) zayıf olsa da, hakikati itibariyle sahîh olduğuna dair delil belirtilebilir.[192]

İbnü'l-Hümâm, yukarıdaki ifadelerinden de anlaşıldığı gibi, bu hadisin sened itibariyle sahîh olmasa da muhtevası itibariyle sahîh olduğunu düşünmekte, böylece muhaddislere karşı rivâyeti savunmaktadır. Fakat Hanefîlerin hadisleri değerlendirme metodlarına bakıldığında, bu hadisi mürsel olduğu için makbul gömüş olmaları da muhtemeldir.

b. Ümmetin/Âlimlerin Makbul Telâkkî Ettiği Zayıf Hadisler

Ümmetin zayıf bir hadisin muhtevası ile nesiller boyu amel etmiş olması, âlimlerin de bu hadisi makbul telâkkî etmeleri durumunda onunla sahîh gibi amel edilebileceği

189 *Peygamber (sas) → Saîd b. Müseyyib → Dâvûd b. Ebî Asım → İbrâhim b. Yezîd → Vekî' → İbn Ebî Şeybe.*
İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V/110, no. 18747.

190 *Peygamber (sas) → İbn Abbâs → İkrime → Eyyûb → Abbâd b. Kesîr → Revvâd → Muhammed b. Ebi's-Serîy → Abdullah b. Vehb el-Ğazzî → Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Mısrî → Dârekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, IV/44, no. 3958.

191 Beyhakî, es-*Sünenü'l*-Kübrâ, VII, 504, no. 15236. Ayrıca bkz. İbn Adî, *el-Kâmil*, IV/335.

192 *İbnü'l-Hümâm, Fethü'l-Kadîr*, IV/214.

düşüncesi birçok hadis ve fıkıh âlimi tarafından dile getirilmiş, hatta bu durumda zayıf rivâyeti mütevâtir seviyesine çıkartanlar veya kat'î delilleri nesh ettiği düşüncesinde olanlar dahi olmuştur. Şu durumda ümmetin ameli, zayıf hadisin Hz. Peygamber'e aidiyeti hususunda bir karine teşkil etmektedir.

Tirmizî (279/892) de eserine aldığı bazı zayıf hadisler hakkında (الْعَمَلُ عَلَيْهِ عِنْدَ اهْلِ الْعِلْمِ) "İlim ehline göre amel bunun üzerinedir." ifadesini kullanarak bu hadislerle amel edilebileceğini ifade etmektedir.[193]

Ebû İshâk el-İsferâyînî (418/1027) hadisin sıhhatini meşhur olmasına bağlayarak şöyle söyler:

> Bir hadisin sıhhati, reddedilmeksizin hadis imamları arasında meşhur olmasıyla bilinir.[194]

İbn Kayyım (751/1350) da *er-Rûh* isimli eserinde, günümüze kadar uygulana gelen hadislerle, zayıf olsa dahi, amel edilebileceğini belirtmektedir.[195] İbn Hacer (852/1448) ise bu konuda şunları söylemektedir:

> Âlimler bir hadisin medlûlüyle amel etme konusunda ittifak ederlerse hadis kabul edilir ve onunla amel etmek vacip olur.[196]

Süyûtî (911/1505), *Tedrîbü'r-Râvî* ve diğer eserlerinde[197] bu konuya değinmiş, İbn Abdilber, Ebû İshâk el-İsferâyînî, İbn Fûrek, Ebû'l-Hasan el-Hassâr gibi bazı âlimlerin, senedi sahîh olmasa da insanların makbul telâkkî ettikleri hadislere sahîh hükmünü verdiklerini belirtmiştir.[198]

193 Bkz. Tirmizî, Salât, 62, no. 238; Zekât, 8 no. 628; Salât, 86, no. 270, 275; Salât, 91, no. 280; Salât, 101, no. 291; Salât, 134, no. 336; Salât, 155, no. 369; Salât, 160, no. 377; Cum'a, 16, no. 512; Cum'a, 17, no. 513; Cum'a, 32, no. 532; Cum'a, 72, no. 605; Hac, 4, no. 813; Savm, 58, no. 772; Hac, 18, no. 833; Sayd, 7, no. 1471; Sayd, 9, no. 1475.
194 Bkz. Leknevî, *el-Ecvibe*, 229.
195 Bkz. İbn Kayyim, *er-Rûh*, s. 13.
196 Askalânî, *en-Nüket*, I/78.
197 Bkz. Leknevî, *el-Ecvibe*, 229.
198 Süyûtî, *Tedrîbür-Râvî*, I/67-8.

Sehâvî (902/1496) ise ümmetin makbul telâkkî ettiği zayıf hadisi mütevâtir derecesine çıkarmış ve kat'î nassları nesh edebileceğini belirterek şunları söylemiştir:

> Ümmet, zayıf bir hadisi makbul telâkkî etmişse, onunla sahîh gibi amel edilir, hatta böyle hadisler mütevâtir derecesine yükselir. Gerekirse kat'î delilleri nesh eder.[199]

Muhaddisler gibi, Hanefî fakîhler de ümmetin muhtevasını nesilden nesile uygulayageldiği âhâd haberleri istidlâlde kullanmışlardır. Çünkü onlara göre ümmetin ameli, âhâd haberin makbul olması konusunda bir karinedir. Hanefîlerin usûle dair yazmış oldukları eserlerde bu açıkça görülmektedir.

Hanefî usûl yazarlarından Ebû Bekir Cessâs (370/981), (لا تُنْكَحُ الْمَرْاَةُ عَلَى عَمَّتِهَا) "Kadın, halasının üzerine nikâhlanamaz." ve (لا وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ) "Vârise vasiyet yoktur." gibi ameli gerektiren âhâd haberlerin, ümmetin kabul etmesi sebebiyle mütevâtir seviyesine çıkması ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

> İnsanların makbul telâkkî ettiği haberler, âhâd dahi olsalar, bize göre tevatür seviyesindedir. Bu haberler ilim ifade eder ve bunlarla Kur'an'ın tahsisi caizdir.[200]

Yine Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an* isimli eserinde, Hz. Âişe[201] ve İbn Ömer[202]'den gelen (طَلاقُ الأَمَةِ تَطْلِيقَتَانِ وَعِدَّتُهَا حَيْضَتَانِ) "Cariyenin talâkı iki talâk, iddeti de iki hayız müddetidir." rivâyeti hakkında şunları söylemektedir:

> Ümmet, iddetin eksik olması konusundaki bu iki hadis ile âhâd bir tarîkten gelmesine rağmen amel etmiş ve onu tevatür seviyesine çıkarmıştır. Çünkü insanların makbul gördüğü âhâd haberler bize göre mütevâtir mânâsındadır.[203]

Serahsî, ümmetin makbul gördüğü âhâd haberleri meşhur kategorisi içerisinde ele almıştır. O, meşhur haberi şöyle tanımlamakta ve örneklemektedir:

199 Sehâvî, *Fethü'l-Muğîs*, I/288.
200 Cessâs, *el-Fusûl*, I/174.
201 Ebû Dâvûd, Talâk, 6, no. 2189; Tirmizî, Talâk ve Liân, 7, no. 1182.
202 İbn Mâce, Talâk, 30, no. 2079; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 586, no. 15555.
203 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II/83.

> Yalan üzerine bir araya gelmeleri mümkün olabilecek sayıda râvînin rivâyet ettiği, fakat ümmetin kabul edip onunla emel ettiği Rasûlüllah'dan (sas) gelen, sened itibariyle âhâd fakat mânâ itibariyle mütevâtir olan her hadis (meşhur hadistir). Mestler üserine mesh, mübah olan mut'anın daha sonradan haram kılınması, kadının halası ve teyzesi üzerine nikâhının haram kılınması, altı şeyde fazlalığın haram olması ile ilgili hadisler vd. bunlara örnektir.[204]

Cessâs ve Serahsî'nin bu ifadeleri, onların sıhhatleri konusunda tereddütte bulundukları âhâd rivâyetlerle, ümmetin kabulü ile mütevâtir gibi istidlâl edilebileceği kanaatinde olduklarını göstermektedir. Aynı şekilde muhaddislerin zayıf gördüğü bazı rivâyetlerin de ümmetin uygulaması sebebiyle meşhur kapsamında ele alınabileceği de düşünülmelidir.

el-Hidâye'de kullanılmış zayıf hadislerin bir kısmının bu şekilde ümmet tarafından makbul telâkkî edilmiş olduğu bazı muhaddisler ve fakîhler tarafından ifade edilmektedir. Aşağıda zikrettiğimiz hadisler muhtemelen ümmetin kabulü sebebiyle Hanefîler tarafından kullanılmıştır:

1. Hadis

الْمَاءُ طَهُورٌ لا يُنَجِّسُهُ شَيْءٌ إلا مَا غَيَّرَ لَوْنَهُ اوْ طَعْمَهُ اوْ رِيحَهُ.

"*Su temizdir. Rengi, kokusu veya tadı değişmedikçe hiçbir şey onu kirletmez.*"[205]

İbn Mâce hadisi şu şekilde rivâyet etmiştir:

إِنَّ الْمَاءَ لا يُنَجِّسُهُ شَيْءٌ إِلا مَا غَلَبَ عَلَى رِيحِهِ وَطَعْمِهِ وَلَوْنِه.

"*Şüphesiz suyu ancak kokusuna, tadına ve rengine galebe çalan şey necis eder.*"[206] Râvîlerden Rişdîn b. Sa'd'ı; Nesâî, İbn

204 Serahsî, *Usûl*, I/292.
205 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/22.
206 *Peygamber (sas) → Ebû Ümâme el-Bâhilî → Râşid b. Sa'd → Muâviye b. Sâlih → Rişdîn → Mervân b. Muhammed → Mahmûd b. Halid ed-Dımeşkî ve el-Abbâs ibnü'l-Velîd ed-Dımeşkî → İbn Mâce.*
İbn Mâce, Tahâret, 76, no. 521.

Hibbân ve Ebû Hâtim cerh etmiştir.[207] İbn Hacer ve Elbânî rivâyetin zayıf olduğunu ifade etmektedir.

Dârekutnî'nin "rengini" lafzınının bulunmadığı rivâyeti ise şu şekildedir:

الْمَاءُ طَهُورٌ إِلا مَا غَلَبَ عَلَى رِيحِهِ اوْ عَلَى طَعْمِهِ.

"*Su temizdir. Kokusuna veya tadına galip gelmedikçe hiçbir şey onu kirletmez.*"[208] Dârekutnî'nin rivâyet ettiği bu hadisin senedinin zayıf olduğu ifade edilmektedir.[209]

İbn Hacer, *en-Nüket alâ Kitâbi İbnü's-Salâh* isimli eserinde bu hadisin sahîh olmayan senedlerden gelmesine rağmen âlimlerin, bu rivâyetin kabulünde ihtilaf etmediklerini ifade etmiştir.[210] Hanefîlerin de hadisi bu sebeple kullandıkları söylenebilir.

Zayıf tarîklerle nakledilen bu rivâyet yerine Tahâvî'nin de eserine aldığı Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledilen (الْمَاءُ طَهُورٌ لا يُنَجِّسُهُ شَيْءٌ) rivâyeti muhaddisler tarafından sahîh görülmüştür. Tahâvî'nin rivâyeti şu şekildedir:

قيل : يا رسول الله إنه يستقى لك من بير بضاعة وهي بير يطرح فيها عذرة الناس ومحائض النساء ولحم الكلاب فقال إن الماء طهور لا ينجسه شيء.

"Peygamber'e (sas) soruldu: 'Ya Rasûlallah içinde insanların dışkıları, hayız bezleri, köpek leşlerinin olduğu Budâa kuyusundan sana su alıyor?' Peygamber (sas) buyurdu ki: "*Su temizdir. Bu(nun gibi) şeyler onu kirletmez.*"[211]

207 Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/94.

208 *Peygamber (sas) → Sevbân → Râşid b. Sa'd → Muâviye b. Sâlih Rişdîn b. Sa'd → Mervân b. Muhammed → Ebû Şurahbîl İsâ b. Hâlid → Ali ibnü's-Serrâc → Muhammed b. Mûsâ el-Bezzâz → Dârekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, I/27, no. 41.

209 Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/94.

210 Askalânî, *en-Nüket*, I/78.

211 *Peygamber (sas) → Ebû Saîd el-Hudrî → Ubeydullah b. Abdurrahman b. Râfi' → Selît b. Eyyüb → Muhammed b. İshak → Ahmed b. Halid el-Vehbî → Süleyman Ebû Dâvûd el-Esedî ve İbrâhim b. Ebî Dâvud → Tahâvî.*
Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I/9, no. 2. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Tahâret, 34, no. 66 (Elbânî, senedinin sahîh olduğunu söylemektedir.); Nesâî, Miyah, 1, no. 327.

Mergînânî muhaddisler tarafından sahîh görülen bu rivâyeti delil olarak kullanmamıştır. Bunun sebebi, muhtemelen kendisinden önce telif edilen Hanefî kaynaklarında Tahâvî'nin bu rivâyetinin kullanılmamış olmasıdır. Fakat sahîh olduğu söylenen bu rivâyete nazaran diğer rivâyetin daha ayrıntılı olması, Hanefîlerin bu rivâyeti tercih sebepleri arasında sayılabilir.

2. Hadis

حَدِيثُ ابِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ انَّ النَّبِيَّ عَلَيْهِ الصَّلاةُ وَالسَّلامُ كَانَ يَنْهَضُ فِي الصَّلاةِ عَلَى صُدُورِ قَدَمَيْهِ

Ebû Hüreyre'den nakledilen bir hadise göre: "Rasûlüllah (sas) namazda, (secdeden kıyama) kalkarken ayakuçlarına dayanarak kalkardı."[212]

Hadisi Tirmizî Ebû Hüreyre'den şu şekilde rivâyet etmiştir:

كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم يَنْهَضُ فِى الصَّلاةِ عَلَى صُدُورِ قَدَمَيْهِ

"Rasûlüllah (sas) namazda, (secdeden) kalkarken ayakuçlarına dayanarak kalkardı." Tirmizî, ehl-i hadisin Halid b. İlyâs'ın zayıf olduğunu söylediklerini nakletmiş, bununla birlikte ehl-i ilmin bu hadisle amel ettiğini ifade etmiştir.[213] Ayrıca, Beyhakî[214] Abdullah b. Ömer'den; Taberânî[215] Ebû Hüreyre'den; İbn Ebî Şeybe[216] ise, İbn Ömer, Ali ve İbn Ebî Leylâ'dan rivâyet etmiştir. İbnü'l-Hümâm, hadisin çeşitli tarîklerini naklettikten sonra Tirmizî'nin "hadis zayıf olsa da ehl-i ilim amel etmiştir" şeklindeki açıklamasına katıldığını ifade etmiştir.[217]

212 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/63.
213 *Peygamber (sas) → Ebû Hüreyre → Sâlih (Tev'eme'nin azatlısı) → Halid b. İlyâs → Ebû Muâviye → Yahyâ b. Mûsâ → Tirmizî.*
Tirmizî, Salât, 98, no. 288.
214 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II/160, no. 2822.
215 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, III/320, no. 3281.
216 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I/394, 3999 - 4007.
217 *İbnü'l-Hümâm, Fethü'l-Kadîr*, I/308.

3. Hadis

لا وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ، وَلا إِقْرَارَ لَهُ بِدَيْنٍ.

"*Vâris için vasiyet ve borç ile ikrar yoktur.*"[218] Hadisi Dârekutnî aynı lafızlarla rivâyet etmiştir.[219] Ravilerden Nûh b. Derrâc'ın zayıf olduğu söylenmektedir. Ayrıca Ebû Dâvûd da Nûh b. Derrâc'ın hadis uydurduğunu ifade etmiştir.[220]

Hadisin ilk bölümünü yâni (لا وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ) "*Vârise vasiyet yoktur.*" kısmını ulemanın makbul gördüğü belirtilmektedir. Şâfiî, "Vârise vasiyet yoktur." hadisini icmanın delaletiyle anlaşılan nâsih/mensûh konusuna örnek olarak verirken, onun munkatı olduğunu belirtir ve bu rivâyetle amel etme sebeplerini şöyle açıklar:

> Biz meğâzî ehlinden ve cumhurun icmâından naklettiğim (bilgiyi) kabul ettik. Her ne kadar bu konudaki hadisi zikretmiş olsak da megâzî ehlinin çoğunluğunun sözüne ve insanların icmâına itimat ettik.[221]

Aynı şekilde bu hadis ile Hanefîlerin de ulemanın makbul telâkkî etmesinden dolayı amel etmeleri ve yine aynı sebepten doyalı hadisin ikinci bölümünü de sahih görüp istidlâl etmiş olmaları muhtemeldir.

4. Hadis

ادْرَءُوا الْحُدُودَ بِالشُّبُهَاتِ.

"*Şüphe durumunda hadleri terk ediniz.*"[222]

218 Mergînânî, *el-Hidâye*, III-IV/184.
219 *Peygamber (sas) → Babası → Ca'fer b. Muhammed → Ebân b. Tağlib → Nûh b. Derrâc → Abbâd b. Yakub → Ubeyd b. Kesîr → Kadı Ahmed b. Kâmil → Dârekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, IV/151, no. 4221; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI/135, no. 11652.
220 Bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, IV/111.
221 Şâfiî, *er-Risâle*, I/140.
222 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/388. Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV/11, Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, VII/34.

Hadis, Ebû Hanîfe'nin Müsned'inde aynı lafızlarla geçmektedir.[223] Ukaylî'nin *Duafâ*'sında ise Züfer b. el-Hüzeyl'den nakledilmiştir.[224]

Mânâ itibariyle bu hadise benzeyen rivâyetler ise şöyledir:

إِذَا اشْتَبَهَ عَلَيْك الْحَدُّ فَادْرَأْهُ.

"*Şüphelendiğinde haddi terk et.*"[225]

لانْ أُعَطِّلُ الْحُدُودَ بِالشُّبُهَاتِ احَبَّ إِلَيَّ مِنْ انْ أُقِيمَهَا فِي الشُّبُهَاتِ.

"*Şüphe durumlarında hadlerin askıya alınması, bana yerine getirilmesinden daha sevimli gelmektedir.*"[226]

إِذَا اشْتُبِهَ عَلَيْكَ الْحَدُّ فَادْرَأْهُ مَا اسْتَطَعْتَ.

"*Şüphelendiğinde hadleri gücün yettiğince terk et.*"[227]

Yukarıdaki hadislerin râvilerinden İshak b. Ebî Ferve'nin metrûk olduğu rivâyet edilmektedir.[228] İbnü'l-Hümâm, yukarıdaki rivâyetleri sıraladıktan sonra konuyu destekleyici Buhârî'nin naklettiği şu rivâyeti verir:

... وَمَنِ اجْتَرَا عَلَى مَا يَشُكُّ فِيهِ مِنَ الإِثْمِ اوْشَكَ انْ يُوَاقِعَ مَا اسْتَبَانَ، وَالْمَعَاصِى حِمَى اللَّهِ مَنْ يَرْتَعْ حَوْلَ الْحِمَى يُوشِك انْ يُوَاقِعَهُ.

"*Her kim günah olma ihtimali olan şeye cür'et ederse, haramlığı apaçık olan şeylere dalmağa yaklaşmıştır. Ma'siyetler*

223 *İbn Abbâs → Miksam → Ebû Hanîfe.*
Aliyyü'l-Kari, *Şerhü Müsnedi Ebî Hanîfe*, I/186.

224 *Züfer b. el-Hüzeyl → Abdülvahid b. Ziyâd → Abdurrahman b. Mehdî → Abdurrahman b. Ömer → Abdurrahman b. Muhammed → Ukaylî.*
Ukaylî, *ed-Duafâ*, III/221.

225 *Muâz, Abdullah b. Mes'ûd ve Ukbe b. Âmir → Babası → Amr b. Şuayb → İshâk b. Ebî Ferve → Abdüsselâm → İbn Ebî Şeybe.*
İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX/566, no. 29086.

226 *Ömer b. Hattâb → İbrâhim → Hâris → Mansûr → Huşeym → İbn Ebî Şeybe.*
İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX/566, no. 29085.

227 *Muâz b. Cebel, Muâz b. Cebel ve Ukbe b. Amir el-Cühenî → Abdullah b. Mesûd → Babası → Amr b. Şuayb → İshâk b. Abdillah b. Ebî Ferve → Abdüsselâm b. Harb → Ebû Hâşim er-Rıfâî → Muhammed b. Abdillah b. Ğaylân → Dârekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, III/83, no. 3063.

228 Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, III/333; Askalânî, *ed-Dirâye*, II/101.

(haramlar) Allah'ın koruluğudur. Her kim sürüsünü koruluk etrafında otlatırsa, o koruluğa düşmesi yakın olur."[229]

İbnü'l-Hümâm bu rivâyeti zikrettikten sonra zayıf rivâyetlerin savunmasına geçer: İbnü'l-Hümâm, fakîhler nezdinde mürsel haberin geçersiz olmadığını ifade eder. Bu konudaki mevkuf haberlerin de merfû hükmünde olduğunu söyler, çünkü akla uygun olan şüphe durumunda hadlerin ortadan kalkmamasıdır. Şüphe durumunda hadlerin kalkacağı meselesi akılla bilinemeyen bir konu olduğu için bu rivâyet sahâbenin kendi sözü olamaz. Bundan dolayı sahâbeden gelen bu mevkuf haber merfû hükmündedir.

İbnü'l-Hümâm'a göre şüphe durumunda hadlerin uygulanmayacağı konusunda fakîhlerin icmaı vardır. Bazı fakîhler de bu hadis hakkında ittifak etmişlerdir. Aynı şeklide ümmet bu hadisi makbul telâkkî etmiştir.[230]

Avvâme, İbnü'l-Hümâm'ın bu yorumunu takdir etmekte ve yukarıdaki hadisin mânâ itibariyle doğru olmasının yanında Mezhep imamından nakledilen rivâyetlerin iyi bir şekilde tarandığında onun kendine has bir isnadının olduğunun tespit edileceğini belirtmektedir. Nitekim Ebû Hanîfe'nin müsnedinde nakledilen bu rivâyetin Miksam'dan (101/719) geldiğini, onun da sika bir râvî olduğunun hadis âlimleri tarafından kabul edildiğini ifade etmektedir. Bu sebeple Avvâme, Mezhep imamının kendi rivâyetlerine bakılmaksızın başka kaynaklara bakılarak hadise zayıf hükmünü vermenin doğru olmadığını vurgulamaktadır.[231]

Ebû Hanîfe'nin hadisleri tercihte takip ettiği usûlden bahsedilirken, onun, ihtiyatlı davranarak, hadler ve cezalar hakkında gelen muhtelif haberlerin en hafifini tercih ettiği[232] belirtilmektedir. O halde, bu hadisi de Ebû Hanîfe'nin ve do-

229 Buhârî, Büyu', 2, no. 2051.
230 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, V/248.
231 Avvâme, *İmamların İhtilaflarında Hadislerin Rolü*, s. 104.
232 Kevserî, *Te'nibü'l-Hatîb*, 153-154; Sâlihî, *Ukûdü'l-Cümân*, 397-401. Bkz. Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s.171.

layısıyla Hanefî fakîhlerin, -eğer zayıf görüyorlarsa- ihtiyaten kullanmış olabilecekleri de düşünülebilir.

5. Hadis

إِنَّ مِنْ السُّنَّةِ وَضْعَ الْيَمِينِ عَلَى الشِّمَالِ تَحْتَ السُّرَّةِ.

"(Namazda kıyamdayken) göbeğin altında, sağ eli sol elin üzerine koymak sünnettendir."[233]

Hadisi Ebû Dâvûd[234] Ahmed b. Hanbel[235] Dârekutnî[236] ve Beyhakî,[237] Hz. Ali'den mevkuf olarak rivâyet etmiştir. Bu rivâyetlerin ortak râvîsi Abdurrahman b. İshak'ın zayıf olduğu nakledilmektedir.[238] İbnü'l-Hümâm da Nevevî'nin bu rivâyetin zayıf olduğu konusunda ittifak olduğuna dair sözünü nakletmektedir.[239]

Hadisi aynı lafızlarla Dârekutnî rivâyet etmiştir.[240] Ebû Dâvûd'un naklettiği rivâyetler ise şu şekildedir:

السُّنَّةُ وَضْعُ الْكَفِّ عَلَى الْكَفِّ فِى الصَّلاةِ تَحْتَ السُّرَّةِ.

"*Göbeğin altında, (sağ) eli (sol) elin üzerine koymak sünnettendir.*"[241]

اخْذُ الاكُفِّ عَلَى الاكُفِّ فِى الصَّلاةِ تَحْتَ السُّرَّةِ.

"*Namazda elleri eller üzerine koyma(nın yeri) göbek altıdır.*" Ebû Dâvûd, bu hadisin ravilerinden Abdurrahman b. İshak'ın zayıf olduğunu belirtmektedir.[242]

233 Mergînânî, *el-Hidâye,* I-II/59. Serahsî, *el-Mebsût*, I/27.
234 Ebû Dâvûd, Salât, 117, 118, no. 756, 758.
235 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/110 (no. 875).
236 Dârekutnî, *Sünen*, I/285, no. 1088.
237 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II/45, no. 2390.
238 Zeylaî, *Nasbu'r-Râye,* I/313; Askalânî*, ed-Dirâye*, I/122.
239 *Fethü'l-Kadîr*, I/287.
240 *Ali → En-Nu'mân b. Sa'd → Abdurrahman b. İshâk → Hafs b. Ğıyâs → Ebû Küreyb → Muhammed ibnü'l-Kasım → Dârekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, I/285, no. 1088.
241 *Ali → Ebû Cuhayfe → Ziyâd b. Zeyd → Abdurrahman b. İshâk → Hafs b. Ğıyâs → Muhammed b. Mahbûb → Ebû Dâvûd.*
Ebû Dâvûd, Salât, 117, 118, no. 756.
242 *Ebû Hüreyre → Ebû Vâil → Seyyâr Ebû'l-Hakem → Abdurrahman b. İshâk el-Kûfî → Abdülvehhâb b. Ziyâd → Müsedded → Ebû Dâvûd.*
Ebû Dâvûd, Salât, 117, 118, no. 758.

Gerek muhaddisler ve gerekse fakîhler bu hadisin hükmen merfû[243] olduğunu ifade etmektedir.[244] Fakat zayıf olduğu halde niçin kullanıldığı hakkında bir açıklamada bulunulmamaktadır. Bununla birlikte ümmetin uygulaya geldiği bir konu olması sebebiyle Hanefîlerin bu hadisle istidlâl ettiği yorumu yapılabilir.

c. Zayıf Hadislerin Başka Rivâyetlerle Desteklenmesi

Hanefîlerin kullandıkları, muhaddisler tarafından zayıf hükmü verilen hadisler incelendiğinde bir kısmının aynı mânâya gelen başka sahîh hadislerle desteklenebileceği görülmektedir. Nitekim İbnü'l-Hümâm bu tür rivâyetleri eserinde sık sık zikretmiştir. O, bu şekilde hadislerin senedi zayıf olsa da mânâlarının doğru olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.

Muhaddisler de, bir rivâyeti destekleyen başka rivâyetleri şâhid ve mütâbi kavramlarıyla ifade etmişlerdir. Şâhid, ferd olduğu sanılan bir hadisin yapılan araştırma sonunda çeşitli hadis kitaplarından mânâ yönünden bir benzerinin bulunmasıdır.[245] Mütâbî ise, şeyhinden rivâyetiyle tek kalmış bir râvîye, bir başka râvînin ya o şeyhten yahut da şeyhinin şeyhinden aynı şekilde rivâyet ettiği hadistir.[246]

243 *Hükmen merfû*, Hz. Peygambere âidiyetleri açıkça belirtilmeyen, bununla beraber, nakledilen haberlerin mahiyetinden ona ait oldukları anlaşılan ve merfû olduklarına hükmedilen hadislerdir. (Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, s. 217.) Bir hadisin hükmen merfû olduğu o hadisi rivâyet eden sahabînin sözünden anlaşılır. Şayet sahabî hadisini, *künnâ nekûlu kezâ* "bizler şöyle derdik"; *künnâ nef'alü alâ ahdi'n-Nebî* "Hz. Peygamber zamanında şöyle yapardık"; *ümirna bikezâ* "şununla emrolunduk"; *nühînâ an kezâ* "şundan menedildik"; *mine's-sünne kezâ* (şöyle yapmak sünnettendir) veya benzeri bir lafızla nakletmişse, yahutta *künnâ nekûlu zemene'n–Nebiyyi (sas)* "biz Hz. Peygamber (sas) zamanında şöyle derdik"; *künnâ nef'alu alâ ahdi Rasûlillâh (sas)* "Biz Hz. Peygamber'in (sas) hayatta olduğu dönemde şöyle yapardık" gibi ifadelerle rivâyet ederse o hadis hükmen merfû sayılır. Sahabîlerin kendi ictihadlarıyla yapmalarına imkânı olmayan işleri Hz. Peygamberden öğrendikleri şekilde yaptıklarına hükmedilerek böyle işlere hükmen merfû tabir edilmiştir. (Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 133.)

244 Bkz. Sehâvî, *Fethü'l-Muğîs*, 1/112; *Tedrîbü'r-Râvî*, I/188; Merdâvî, *et-Tahbîr, V/2018.*

245 Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 404.

246 Bkz. Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 334.

Bazı Hanefîler, bu şekilde şâhid ve mütâbîlerini getirmek suretiyle zayıf hükmü verilen hadislerin istidlâle elverişli olduklarını savunmuşlardır. *el-Hidâye*'de bulunan şu hadisler bunun örneklerindendir:

1. Hadis

مَنْ كَانَ لَهُ إِمَامٌ فَإِنَّ قِرَاءَةَ الإِمَامِ لَهُ قِرَاءَةٌ.

"*Uyduğu bir imam bulunan kimse için, imamın kıraati, onun kendi kıraati sayılır.*"[247]

Hadis, Câbir b. Abdillah, İbn Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hüreyre ve İbn Abbâs'tan rivâyet edilmiştir.[248] Ebû Yûsuf'un konuyla ilgili rivâyeti şu şekildedir:

أن رجلا قرأ خلف النبي صلى الله عليه وسلم في الظهر أو العصر ، قال : قال: فأومأ إليه رجل فنهاه فأبى ، فلما انصرف قال: أتنهاني أن أقرأ خلف النبي صلى الله عليه وسلم ؟ فتذاكرنا ذلك حتى سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم ، فقال النبي صلى الله عليه وسلم : من صلى خلف إمام ، فإن قراءة الإمام له قراءة.

"Bir adam, Peygamber'in (sas) arkasında öğle veya ikindi namazını kılarken kıraat ediyordu. Başka bir adam onu, ima ile, bunu yapmaması konusunda uyardı. Fakat o dinlemedi. Namaz bittiğinde, (kıraat eden kimse) 'Peygamber'in (sas) arkasında kıraat etmeme karşı mı çıkıyorsun?' dedi. Biz bunun üzerine tartışırken Rasûlüllah (sas) bizi duydu ve şöyle söyledi: '*Kim imamın arkasında namaz kılarsa, imamın kıraati, onun için kıraattir.*"[249]

İmâm Muhammed de hadisi, aynı senedle ve benzer lafızlarla rivâyet etmiş ve Ebû Hanîfe'nin de bu hadisle istidlâl ettiğini belirtmiştir.[250]

247 Mergînânî, *el-Hidâye,* I-II/68.
248 Zeylaî, *Nasbu'r-Râye,* II/7.
249 *Peygamber (sas) → Câbir b. Abdillah → Ebû Velîd → Abdullah b. Şeddâd → Mûsâ b. Ebî Âişe → Ebû Hanîfe → Ebû Yûsuf.*
Ebû Yûsuf, *el-Âsâr,* I/23-4, no. 113.
250 Şeybânî, *el-Âsâr,* I/114, no. 85.

İbn Mâce'nin, Câbir b. Abdillah'tan naklettiği rivâyet ise şu şekildedir:

مَنْ كَانَ لَهُ إِمَامٌ فَإِنَّ قِرَاءَةَ الإِمَامِ لَهُ قِرَاءَةٌ.

"*Uyduğu bir imam bulunan kimse için, imamın kıraati, onun kendi kıraati sayılır.*"[251]

Câbir el-Cu'fî'nin mecrûh olduğu belirtilmektedir.[252] Ebû Hanîfe, Câbir el-Cu'fî'den daha yalancı birini görmediğini fakat bu konuda başka rivâyetler de bulunduğu için bu hadisle istidlâl ettiklerini belirtir.[253]

2. Hadis

انَّ النَّبِيَّ عَلَيْهِ الصَّلاةُ وَالسَّلامُ كَانَ يُصْغِي لَهَا الْإِنَاءَ فَتَشْرَبُ مِنْهُ ثُمَّ يَتَوَضَّأُ بِهِ.

"Peygamber (sas) su kaplarını kedilerin önüne koyar, kedi su içer ve ardından Peygamber (sas) abdest alırdı."[254]

Tahâvî, rivâyeti Hz. Âişe'den şu şekilde rivâyet etmiştir:

انَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصْغِي الْإِنَاءَ لِلْهِرِّ وَيَتَوَضَّأُ بِفَضْلِهِ.

"Peygamber (sas) su kaplarını kedilerin önüne koyar, daha sonra onların artanıyla abdest alırdı."[255]

Dârekutnî, ise aynı rivâyeti şu tarîkle nakletmiştir:

تَمُرُّ بِهِ الْهِرَّةُ فَيُصْغِى لَهَا الإِنَاءَ فَتَشْرَبُ ثُمَّ يَتَوَضَّأُ بِفَضْلِهَا.

"Bir kedi Peygamber'in (sas) yanına geldi, o da su kabını kedinin önüne koydu, kedi ondan içti, sonra Peygamber (sas) onun artanıyla abdest aldı." Dârekutnî, râvîlerden Yakub'un

251 *Peygamber (sas) → Câbir → Ebû Zübeyr → Câbir → el-Hasen b. Sâlih → Abdullah b. Mûsâ → Ali b. Muhammed → İbn Mâce.*
İbn Mâce, İkâmetü's-Salavât, 13, no. 850.

252 Bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye,* II/7; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 204, no. 2970-2.

253 Zeylaî, *Nasbu'r-Râye,* II/7.

254 Mergînânî, *el-Hidâye,* I-II/29.

255 *Peygamber (sas) → Âişe → Urve b. Zübeyr → Sâlih b. Hayyân → Halid b. Amr el-Horasânî → Ali b. Ma'bed → Tahâvî.*
Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I/19, no. 45.

Kadı Ebû Yûsuf olduğunu ifade etmekte ve Abdurabbih b. Saîd el-Makberî'nin zayıf olduğunu söylemektedir.[256]

Bu rivâyetin başka bir varyantını yine İbn Mâce[257] ve Dârekutnî rivâyet etmiş ve Dârekutnî hadisin sahîh olduğunu söylemiştir:

اتَوَضَّأُ انَا وَرَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ وَقَدْ اصَابَتْ مِنْهُ الْهِرَّةُ قَبْلَ ذَلِكَ.

Hz. Âişe şöyle söylemiştir: "Ben ve Rasûlüllah (sas) daha önce kedinin kullandığı tek bir kaptan abdest alıyorduk."[258]

Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed, muhaddisler tarafından zayıf hükmü verilen bu hadisi kedinin artığının necis olmadığı ve onu kullanmanın mekruh olmadığına dair delil getirmiştir.[259] Ebû Hanîfe ise, bu rivâyetin nesh olunduğu kanaatindedir ve (الْهِرَّةُ سَبُعٌ) "*Kedi yırtıcı bir hayvandır.*"[260] rivâyetini delil getirerek, kedinin artığının mekruh olduğuna hükmetmiştir.

Ebû Hanîfe'nin bu hadisin nesh olduğunu belirtmesi, onun da bu hadisin zayıf olmadığı kanaatinde olduğunu gösterir. Nitekim zayıf olduğuna inansaydı nesh olmasının yanında zayıf olduğunu da ileri sürerek kabul etmeme yoluna gidebilirlerdi. Bunu yapmamış olmaları, onların da bu rivâyeti makbul gördüklerini göstermektedir.

Bu konu ile ilgili rivâyetleri sıralayan İbnü'l-Hümâm, Dârekutnî'nin Hz. Âişe'den rivâyet ettiği "Ben ve Rasûlüllah (sas) daha önce kedinin kullandığı tek bir kaptan abdest alıyor-

256 *Peygamber (sas) → Âişe → Urve b. Zübeyr → Babası → Abdürabbih b. Saîd → Yakub b. İbrâhim el-Ensârî → el-Leys → Ebû Sâlih → Ahmed b. Mansûr → Ebû Bekr en-Nisâbûrî → Dârekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, I/65.

257 *Peygamber (sas) → Aşie → Amre → Hârise → Yahyâ b. Zekeriyyâ b. Ebî Zâide → İsmâil b. Tevbe ve Amr b. Râfi' → İbn Mâce.*
İbn Mâce, Tahâret, 32, no. 368.

258 *Peygamber (sas) → Âişe → Amre → Hârise b. Muhammed → İbn Ebî Zâide → Ziyâd b. Eyyûb → el-Hüseyin b. İsmâil → Dârekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, I/65.

259 Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I/20.

260 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/29.

duk.'" hadisini[261] ardından yukarıda naklettiğimiz zayıf rivâyeti naklettikten sonra, konuyu destekleyecek dört *Sünen*'de de nakledilen,

إِنَّهَا لَيْسَتْ بِنَجَسٍ إِنَّمَا هِيَ مِنَ الطَّوَّافِينَ عَلَيْكُمْ اوِ الطَّوَّافَاتِ.

"*Kedi necis değildir, çünkü o evcil olup çevrenizde dolaşan (hayvanlardan)dır.*"[262] rivâyetini zikretmektedir.[263] Böylece İbnü'l-Hümâm Aynı mânâyı taşıyan daha kuvvetli rivâyetleri zikretmek suretiyle bu rivâyetin delil olarak kullanılabileceğini kanıtlamaya çalışmıştır.

3. Hadis

وَيَجُوزُ الْمَسْحُ عَلَى الْجَبَائِرِ وَإِنْ شَدَّهَا عَلَى غَيْرِ وُضُوءٍ لِانَّهُ عَلَيْهِ الصَّلاةُ وَالسَّلامُ فَعَلَهُ وَامَرَ عَلِيًّا بِهِ.

"Abdestsiz olarak sarılsa bile sargı üzerine mesh caizdir. Çünkü Peygamber (as) bu şekilde amel etmiş ve Ali'ye (ra) de bu şekilde yapmasını emretmiştir."[264]

Mergînânî bu ifadesiyle iki hadise atıfta bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Pegamberimizin sargı üzerine meshettiğine dair rivâyettir. Bu hadisi Dârekutnî rivâyet etmektedir:

كَانَ يَمْسَحُ عَلَى الْجَبَائِرِ.

"Peygamber (sas) sargıyı meshederdi." Dârekutnî, hadisin merfû olarak sahîh olmadığını söylemiş ve Ebû Umâre hakkında *daîfün cidden* ifadesini kullanmıştır.[265]

Mergînânî'nin atıfta bulunduğu ikinci hadis ise Hz. Ali'nin uygulaması hakkındadır. Hadisi, İbn Mâce şu şekilde rivâyet etmiştir:

261 Dârekutnî, *Sünen*, I/67, (no. 210-211)
262 Ebû Dâvûd, Tahâret, 38, (no. 75); Ebû Dâvûd, Tahâret, 38, (no. 76) Tirmizî, Tahâret, 69, (no. 92); Nesâî, Tahâret, 54, (no. 68).
263 *İbnü'l-Hümâm, Fethü'l-Kadîr*, I/111.
264 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/37.
265 *Peygamber (sas) → İbn Ömer → Mücâhid → İbn Ebî Nüceyh → Verkâ' → Şebâbe → Abdûs b. Mâlik el-Attâr → Ebû Umâre Muhammed b. Ahmed b. el-Mehdî → Ebû Bekir eş-Şâfiî → Dârekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, I/204,no. 773.

عَنْ عَلِيِّ بْنِ اَبِي طَالِبٍ قَالَ انْكَسَرَتْ إِحْدَى زَنْدَيَّ فَسَالْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاَمَرَنِي اَنْ امْسَحَ عَلَى الْجَبَائِرِ

Ali b. Ebî Tâlib'den rivâyet edildiğine göre o, şöyle söylemiştir: "Bilek kemiklerimden birisi kırıldı ve Peygamber'e (sas) sordum. Bana sargıların üzerine meshetmemi emretti."[266] İbn Hacer, rivâyet hakkında *vâhun cidden* ifadesini kullanmıştır.[267] Aynı şekilde hadisi Dârekutnî[268] ve Abdürrezzâk[269] da rivâyet etmiştir. Darekutnî, râvîlerden Amr b. Halid el-Vâsıtî'nin metruk olduğunu söylemektedir.

İbnü'l-Hümâm da bu rivâyetin merfû olarak zayıf olduğunu belirtir ve Nevevî'nin bu rivâyet hakkında zayıf olduğu hususunda ittifak edildiği şeklindeki açıklamasını nakleder. Ardından konuyu desteklemek için, İbn Ömer'den rivâyet edilen, abdest alırken elindeki sargıya mesh ettiği, diğer uzuvlarını ise yıkadığına dair sahîh bir tarîkle naklettiği mevkuf rivâyeti nakleder.[270] İbnü'l-Hümâm'ın nakletmiş olduğu rivâyet, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sında geçmektedir:

عَنِ ابْنِ عُمَرَ: انَّهُ تَوَضَّا وَكَفُّهُ مَعْصُوبَةٌ فَمَسَحَ عَلَيْهَا وَعَلَى الْعِصَابِ وَغَسَلَ سِوَى ذَلِكَ.

"İbn Ömer eli sarılı iken abdest aldı ve elindeki sargıya mesh etti, diğer kısımları yıkadı." Beyhakî, rivâyetin sahîh olduğunu belirtmiştir.[271]

İbnü'l-Hümâm, bu mevkuf haberin, merfû haber hükmünde olduğunu ifade eder. Çünkü sahâbenin bu konuda ken-

266 *Peygamber (sas) → Ali b. Ebî Tâlib → Dedesi → Babası → Zeyd b. Ali → Amr b. Hâlid → İsrâîl → Abdürrezzâk → Muhammed b. Ebân el-Belhî → İbn Mâce.*
İbn Mâce, Tahâret, 134, no. 657.

267 Askalânî, *Bülûğu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm*, s. 41, no. 135.

268 Dârekutnî, *Sünen*, I/225, no. 866.

269 Abdurrezzâk, *Musannef*, I/ 161, no. 623.

270 *İbnü'l-Hümâm, Fethü'l-Kadîr*, I/158.

271 *İbn Ömer → Nâfi' → Mûsâ b. Yesâr → Yahyâ b. Hamza → el-Velîd → Ebû Amir Mûsâ b. Âmir → Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed b. el-Hasen → Ebû Muhammed b. Hayyân → Ebû Bekir b. el-Hâris el-Fakîh → Beyhakî.*
Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 317, no. 1114.

di reyiyle hüküm vermesi mümkün değildir.[272] İbn Nüceym ise İbnü'l-Hümâm ile aynı ifadeleri zikreder ve bu konu eğer sahâbîlerin uyguladığı alışılagelmiş bir durum ise, rivâyetler birbirlerini sıhhat bakımından desteklemese bile rivâyetlerin zayıf olmasının bu hükme zarar vermeyeceğini dile getirir. Rivâyetler birbirlerini destekliyorsa onlarla zaten istidlâl edilebileceğini vurgular.[273]

4. Hadis

مَنْ امَّ قَوْمًا، ثُمَّ ظَهَرَ انَّهُ كَانَ مُحْدِثًا، اوْ جُنُبًا اعَادَ صَلاتَهُ، وَاعَادُوا.

"Kim ki, bir cemaate namaz kıldırdıktan sonra abdestsiz veyahut cünüp olduğu ortaya çıkarsa, hem kendisi hem de o cemaat namazlarını iade eder."[274]

İmâm Muhammed Şeybânî hadisi şu şekilde rivâyet etmiştir:

قال في الرجل يصلي بالقوم جنبا قال : يعيد ويعيدون.

"Hz. Ali, cemaatine cünüp olduğu halde namaz kıldıran bir kimse hakkında 'hem kendisi, hem de cemaat namazını iade eder' buyurmuştur."[275]

İbn Ebî Şeybe ise hadisi şöyle nakletmiştir:

انَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم صَلَّى بِالنَّاسِ وَهُوَ جُنُبٌ فَاعَادَ وَاعَادُوا.

"Peygamber (sas), cünüp olduğu halde insanlara namaz kıldırdı, sonra namazı hem kendisi hem de onlar iade etti."[276]

Dârekutnî ve Beyhakî'nin nakletmiş oldukları rivâyet ise :şu şekildedir

272 *İbnü'l-Hümâm, Fethü'l-Kadîr*, I/158.
273 İbn Nüceym, *el-Bahrû'r-Râik*, I/194.
274 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/72.
275 *Ali b. Ebî Tâlib → Amr b. Dînâr → İbrahim b. Yezîd el-Mekkî → Muhammed Şeybânî.*
Şeybânî, *el-Âsâr*, no. 133.
276 *Peygamber (sas) → Saîd b. Müseyyib → Ebû Câbir el-Beyâdî → İbn Ebî Zi'b → Ebû Muâviye → İbn Ebî Şeybe.*
İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II/44, no. 4602.

انَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم صَلَّى بِالنَّاسِ وَهُوَ جُنُبٌ فَاعَادَ وَاعَادُوا.

"Peygamber (sas), cünüp olduğu halde (unutarak) insanlara namaz kıldırdı, sonra namazı hem kendisi hem de onlar iade etti." Dârekutnî, hadisin mürsel olduğunu ve Ebû Câbir el-Beyâdî'nin *metrûkü'l-hadîs* olduğunu ifade etmiştir.[277]

Hz. Peygamber'in unuturak cünüp iken namaz kıldırdığı ve daha sonra hatırladığında namazı bozup gusül abdesti alıp geri geldiği ve namazı iade ettiği hususu ile ilgi bize sahîh tarîklerle ulaşan haberler[278] bulunmasına rağmen Hanefîler bu haberler yerine yukarıda zikrettiğimiz zayıf hadisle istidlâl etmişlerdir. Onların bu hadisle istidlâl etmeleri, hadisin sıhhati konusunda şüphelerinin olmamasından kaynaklanmış olabilir.

İbnü'l-Hümâm, bu rivâyetin zayıf tarîklerini naklettikten sonra konuyu destekleyici sahîh hadisleri de nakletmiştir. Böylece aynı konudaki sahîh rivâyetleri delil getirmek suretiyle muhaddislerin itirazlarına cevap vermiştir.[279]

5. Hadis

لا تَأْخُذْ مِنْ الْكُسُورِ شَيْئًا

"*(Zekât olarak) küsürattan bir şey alma.*"[280]

Hadisi Dârekutnî rivâyet etmiştir:

انَّ رَسُولَ اللَّهِ –صلى الله عليه وسلم– امَرَهُ حِينَ وَجَّهَهُ إِلَى الْيَمَنِ انْ لا تَأْخُذَ مِنَ الْكَسْرِ شَيْئًا إِذَا كَانَتِ الْوَرِقُ مِائَتَىْ دِرْهَمٍ فَخُذْ مِنْهَا خَمْسَةَ الدَّرَاهِمِ وَلا تَأْخُذْ مِمَّا زَادَ شَيْئًا حَتَّى يَبْلُغَ ارْبَعِينَ دِرْهَمًا فَإِذَا بَلَغَتْ ارْبَعِينَ دِرْهَمًا فَخُذْ مِنْهَا دِرْهَمًا.

277 *Peygamber (sas) → Saîd b. Müseyyib → Ebû Câbir el-Beyâdî → İbn Ebî Zi'b → Ebû Muâviye → Ahmed b. Yahya b. Atâ el-Cellâb → Yakub b. İbrahim el-Bezzâz → Dârekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, I/363, no. 1353. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II/525, no. 4180.

278 Bkz. Müslim, Mesâcid ve Mevziu's-Salât, 157, no. 1367; Ebû Dâvûd, Tahâret, 93, no. 233; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/ 88, no. 668.

279 *İbnü'l-Hümâm, Fethü'l-Kadîr*, I/374.

280 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/126. Serahsî, *el-Mebsût*, II/174; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, II/18.

"Rasûlüllah (sas), Muâz'a, Yemen'e gönderdiği zaman küsürattan bir şey almamasını emretti: '*İkyüz dirhem verik (devletin bastığı kağıt para) için beş dirhem al. Kırk dirheme ulaşıncaya kadar bir şey alma, kırk dirheme ulaştığında ise, bir dirhem al.*'"

Dârekutnî, el-Minhâl ibnü'l-Cerrâh için *metrûkü'l-hadîs* demiş ve Übâde b. Nüsay'ın Muâzdan hadis işitmediğini söylemiştir.[281] Hadisi aynı şekilde Beyhakî de zayıf bir senedle nakletmiştir.[282]

İbnü'l-Hümâm ise, rivâyetin zayıf olduğunu belirterek ve destekleyici başka rivâyetler nakletmiştir.[283]

6. Hadis

فِي الْعَسَلِ الْعُشْرُ.

"*Balda (zekât/öşür) ondabirdir.*"[284]

Aynı lafızlarla Ukaylî'nin eserine aldığı bu hadisin ravilerinden Abdullah b. Muharrer/Muhriz'in metrûk olduğu belirtilmektedir.[285] Hadisi Taberânî de nakletmektedir.[286] Taberânî'nin rivâyetinde yer alan ravilerden Sadaka b. Abdullah'ın zayıf olduğu ifade edilmektedir.[287] Ayrıca Hadisi İbn Ebî Şeybe de rivâyet etmektedir.[288]

281 *Peygamber (sas) → Muâz → Übâde b. Nüsay → Habîb b. Nüceyh → Minhâl ibnü'l-Cürrâh → İbn İshâk → Yunus b. Bükeyr → Babası → Muhammed b. Abdillah b. Nevfel → Ebû Saîd el-İstahrî Hasan b. Ahmed → Dârekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, II/92, no. 1880.
282 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV/230, no. 7616.
283 *İbnü'l-Hümâm, Fethü'l-Kadîr*, II/209.
284 Mergînânî, *el-Hidâye,* I-II/133.
285 *Peygamber (sas) → Ebû Hüreyre → Ebû Seleme → Zührî → Abdullah b. Muharrer/Muhriz → Abdurrezzâk → İshak b. İshak → Ukaylî.*
Ukaylî, *Duafâ,* II/310. Ayrıca bkz. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV/215, no. 7557.
286 *Peygamber (sas) → İbn Ömer → Nâfi' → Mûsâ b. Yesâr → Sadaka b. Abdillah → Amr b. Ebî Seleme → Muhammed b. Ebî Seriyy → Abdullah b. Vüheyb el-Ğuzzî → Taberânî.*
Taberani, *el-Mu'cemü'l-Evsat,* IV/340.
287 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV/429; İbn Adî, *el-Kâmil*, IV/74.
288 *Zührî → İbn Ebî Zi'b → Vekî' → İbn Ebî Şeybe.*
İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III/142, no. 10149.

Serahsî ise hadisi,

انَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَتَبَ إِلَى اهْلِ الْيَمَنِ انَّ فِي الْعَسَلِ الْعُشْرَ.

"Rasûlüllah (sas) Yemenlilere balda onda bir oranında (zekat/öşür) olduğunu yazmıştır." şekliyle nakleder.[289]

Hadisi, benzer lafızlarla Beyhakî de rivâyet etmiştir:

كَتَبَ رَسُولُ اللّٰهِ –صلى الله عليه وسلم– إِلَى اهْلِ الْيَمَنِ انْ يُؤْخَذَ مِنَ الْعَسَلِ الْعُشْرُ.

"Rasûlüllah (sas) Yemenlilere baldan ondabir oranında (zekat/öşür) almalarını yazmıştır."[290] Rivâyet yine öncekiler gibi râvîlerden Abdullah b. Muharrer'den dolayı zayıf görülmüştür.

İbnü'l-Hümâm, bu konuda yukarıda zikrettiğimiz hadisleri eserine almamıştır. Bunun yerine konuyu destekleyen, bir kısmı zayıf, birkısmı mürsel bir kısmı ise sahîh bazı rivâyetleri zikretmek suretiyle yukarıdaki rivâyet ile amel edilebileceğini kanıtlamaya çalışmıştır.[291] İbnü'l-Hümâm'ın zikrettiği sahîh rivâyetlerden birisi İbn Mâce'nin naklettiği şu rivâyettir:

انَّهُ اخَذَ مِنَ الْعَسَلِ الْعُشْرَ.

"*Peygamber (sas) baldan ondabir (zekat/öşür) alırdı.*"[292]

İbnü'l-Hümam, Hz. Peygamber ve Hz. Ömer[293] zamanında baldan zekat alma uygulamasının devam ettiğine dair delilleri de öne sürerek bu konudaki zayıf hadislerin fasık râvî içermemesi ve birçok tarîkten gelmesi hasebiyle hasen seviyesine

289 Serahsî, *el-Mebsût*, II/391.

290 *Ebû Hüreyre → Ebû Seleme → Zührî → Abdullah b. Muharrer → Abdurrezzâk → İshak b. İbrâhim b. Abbâd ed-Deberî → Ebû İshâk (İbrâhim b. Muhammed b. Hâtim ez-Zâhid) → Ebû Abdillah el-Hâfız → Beyhakî.* Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV/213, no. 7550.

291 *İbnü'l-Hümâm, Fethü'l-Kadîr*, II/247.

292 *Peygamber (sas) → Abdullah b. Amr (Dedesi) → Babası → Amr b. Şuayb → Üsâme b. Zeyd → İbn Mübârek → Nuaym b. Hammâd → Muhammed b. Yahyâ → İbn Mâce.* İbn Mâce, Zekat, 20, no. 1824.

293 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV/214, no. 7553.

çıktığını, böylece bu hadisin fukaha nazarında huccet olduğunu belirtir.[294]

7. Hadis

ادُّوا عَنْ كُلِّ حُرٍّ وَعَبْدٍ، يَهُودِيٍّ اوْ نَصْرَانِيٍّ اوْ مَجُوسِيٍّ.

"*Hür, köle, Yahudi, Nasrânî veya Mecusi herkes için (sadaka-i fıtr) verin.*"[295]

Bu hadise en yakın rivâyet Dârekutnî'nin İbn Abbâs'tan gelen rivâyetidir. Fakat bu rivâyette *mecûsî* lafzı yer almamaktadır:

صَدَقَةُ الْفِطْرِ عَنْ كُلِّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ ذَكَرٍ وَأُنْثَى يَهُودِيٍّ اوْ نَصْرَانِيٍّ حُرٍّ اوْ مَمْلُوكٍ نِصْفَ صَاعٍ مِنْ بُرٍّ اوْ صَاعًا مِنْ تَمْرٍ اوْ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ.

"*Sadaka-i fıtır; küçük-büyük, kadın-erkek, Yahudi-nasrânî, hür-köle herkes için yarım sa' buğday veya bir sa' hurma veyahut da bir sa' arpadır.*" Dârekutnî, hadisin ravileri arasında yer alan Sellâm et-Tavîl için *metrûkü'l-hadîs* demiştir.[296]

İbnü'l-Hümâm, bu konuda iki tür rivâyet olduğunu bunlardan birincisinin (yukarıda zikrettiğimiz) muhaddislerin zayıf olduğunu belirttiği rivâyet, ikincisinin ise mutlak abd lafzının bulunduğu sahîh rivâyetler olduğunu söyler. İbnü'l-:Hümâm'ın bahsettiği rivâyet şu şekildedir

ادُّوا صَاعًا مِنْ بُرٍّ اوْ قَمْحٍ بَيْنَ اثْنَيْنِ اوْ صَاعًا مِنْ تَمْرٍ اوْ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ عَلَى كُلِّ حُرٍّ وَعَبْدٍ وَصَغِيرٍ وَكَبِيرٍ.

"*(Fıtır sadakası olarak) küçük-büyük, hür-köle (velâyetiniz altındaki) her iki kişi için bir sa' buğday veya her bir kişi için bir sa' hurma veya arpa veriniz.*"[297]

294 *İbnü'l-Hümâm, Fethü'l-Kadîr*, II/247.
295 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/140. Serahsî, *el-Mebsût*, III/96; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, II/70.
296 *Peygamber (sas) → İbn Abbâs → İkrime → Zeyd el-Ammî → Sellâm et-Tavîl → Ebû'n-Nadr Hâşim ibnü'l-Kâsım → Sa'dân b. Nasr → Ebû Zer Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Süleyman el-Vâsıtî → Dârekutnî.* Dârekutnî, *Sünen*, II/148, no. 2094.
297 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/432, no. 24063.

Başka bir rivâyette ise Peygamber'in (sas) Müslümanlar ile sınırladığı şu rivâyet bulunmaktadır:

فَرَضَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَدَقَةَ الْفِطْرِ صَاعًا مِنْ تَمْرٍ اوْ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ عَنْ كُلِّ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَحُرٍّ وَعَبْدٍ مِنْ الْمُسْلِمِينَ.

"Peygamber (sas), fıtır sadakası olarak kadın-erkek, küçük-büyük, hür-Müslüman köle her bir kişi için bir sa' hurma veya arpa vermeyi farz kılmıştır."

İbnü'l-Hümâm, bu ikinci rivâyetteki Müslüman ifadesinin birinci rivâyetteki abd lafzını sınırlamayacağı kanaatindedir. Çünkü şayet ıtlâk ve takyîd, hükmün sebebinde ise ve hüküm her iki nassta da aynı ise, mutlak mukayyede hamledilemez,[298] her iki hüküm ile de amel edilir. Buna göre bir Müslüman bir kimse, ister Müslüman, ister gayrı müslim olsun nafakası ile mükellef olduğu ve üzerinde tam bir velâyet hakkına sahip olduğu kişilerin sadaka-i fıtrını ödemelidir.[299]

İbrâhim Kâfi Dönmez ise, bu hadisin mutlakın mukayyedi hamledip hamledemeyeceği konusu ile ilgili olmadığını düşünür. Çünkü bu hadisi Hz. Peygamber ramazan bayramından bir veya iki gün önceki hutbesinde söylemiştir.[300] Şu halde bu, birçok sahâbînin şahit olduğu bir olaydır. Hz. Peygamber'den sâdır olan sözün tek olacağı ise gayet açıktır. Bu konuda nakilde bulunan güvenilir râvîlerden biri, bize Rasûlüllah'ın söylediğini başkalarının naklettiğinden bir kelime fazlası ile rivâyet etmişse, bunun kabulü ve gereğince amel edilmesi icap eder ve bu rivâyet, bu fazlalığı ihtiva etmeyen diğer rivâyetlerin noksanlığını ortaya koymuş olur. Artık bu

298 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, II/289.

299 Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 320.

300 Dârekutnî'nin rivâyetinde bu şöyle ifade edilir: (خَطَبَ رَسُولُ اللّٰهِ –صلى الله عليه وسلم– النَّاسَ قَبْلَ الْفِطْرِ بِيَوْمٍ أَوْ يَوْمَيْنِ فَقَالَ أَدُّوا صَاعًا مِنْ بُرٍّ أَوْ قَمْحٍ بَيْنَ اثْنَيْنِ أَوْ صَاعًا مِنْ تَمْرٍ أَوْ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ عَنْ كُلِّ حُرٍّ وَعَبْدٍ وَصَغِيرٍ وَكَبِيرٍ) Rasûlüllah (sas) Ramazan bayramından bir veya iki gün önce insanlara şöyle hitap etti: *"(Fıtır sadakası olarak) küçük-büyük, hür-köle (velâyetiniz altındaki) her iki kişi için bir sa' buğday veya arpa, her bir kişi için ise bir sa' hurma veya arpa veriniz."* Dârekutnî, *Sünen*, II, 149, no. 2093.

iki rivâyet arasında teâruzdan söz edilemez. Şu halde burada, bazı bilginlere göre 'mutlak mukayyede hamledilir', diğerlerine göre 'hamledilmez' denebilecek şekilde birinde lâfzın mutlak, diğerinde mukayyed geldiği aynı meseleye dair iki ayrı nass bulunmamaktadır. Esasen burada, lâfzın mukayyed bulunduğu tek bir nass vardır ve bu kayda göre amel etmek gerekmektedir; bunun ortadan kalktığını gösteren bir delil bulunmadıkça bu kayıttan vazgeçmek caiz değildir.[301]

İbnü'l-Hümâm, mutlak olarak abd lafzının bulunduğu sahîh rivâyeti, Mergînânî'nin kullanmış olduğu rivâyeti desteklemek için eserine almıştır. İbnü'l-Hümâm'ın *el-Hidâye*'de geçen rivâyetin mânâsını yukarıdaki hadislerle destekleme gayreti içerisinde olması, onun hadisin makbul olduğuna inandığını göstermesi bakımından önemlidir.

Ebû Hanîfe'nin hadisleri tercihde takip ettiği metoddan bahsedilirken onun, metninde veya senedinde noksanlık olan haberi, ihtiyaten, fazlalık olana tercih ettiği[302] belirtilmektedir. O halde, bu hadisi de Ebû Hanîfe'nin ve dolayısıyla Hanefî fakîhlerin, zayıf olduğunu kabul etmemekle birlikte, ziyade içermemesi dolayısıyla ihtiyaten kullanmış olabilecekleri de düşünülebilir.

8. Hadis

قَالَ عليه السلام لِابْنِ عُمَرَ: ''إِنَّ مِنْ السُّنَّةِ انْ تَسْتَقْبِلَ الطُّهْرَ اسْتِقْبَالًا، فَتُطَلِّقَهَا لِكُلِّ قُرْءٍ تَطْلِيقَةً.

Peygamber (sas), İbn Ömer'e şöyle söylemiştir: "*Temizlik dönemini beklemek ve her kur'da bir talâkla boşamak sünnettendir.*"[303]

Hadisi, Dârekutnî rivâyet etmiştir:

عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ انَّهُ طَلَّقَ امْرَاتَهُ تَطْلِيقَةً وَهِىَ حَائِضٌ ثُمَّ ارَادَ انْ يُتْبِعَهَا بِتَطْلِيقَتَيْنِ أُخْرَاوَيْنِ عِنْدَ الْقَرْءَيْنِ فَبَلَغَ ذَلِكَ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ يَا ابْنَ عُمَرَ مَا هَكَذَا امَرَكَ اللَّهُ إِنَّكَ قَدْ اخْطَأْتَ السُّنَّةَ وَالسُّنَّةُ انْ تَسْتَقْبِلَ الطُّهْرَ فَتُطَلِّقَ لِكُلِّ قَرْءٍ.

301 Bkz. Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 320. dipnot: 468.
302 Kevserî, *Te'nibü'l-Hatîb*, 153-154; Sâlihî, *Ukûdü'l-Cümân*, 397-401. Bkz. Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s.171.
303 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/261. Serahsî, *el-Mebsût*, VII/130.

قَالَ فَامَرَنِى رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَرَاجَعْتُهَا ثُمَّ قَالَ إِذَا هِىَ طَهُرَتْ فَطَلِّقْ عِنْدَ ذَلِكَ اوْ امْسِكْ. فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ افَرَايْتَ لَوْ انِّى طَلَّقْتُهَا ثَلاثًا اكَانَ يَحِلُّ لِى انْ أُرَاجِعَهَا قَالَ لا كَانَتْ تَبِينُ مِنْكَ وَتَكُونُ مَعْصِيَةٌ .

"Abdullah b. Ömer hayızlı olan karısını bir talâkla boşadı. Peşisıra kalan iki talâğı da diğer kur'larda yapmayı düşünüyordu. Rasûlüllah (sas) bunu duyduğunda şöyle söyledi: '*Ey İbn Ömer, Allah sana bunu emretmedi, sen sünnete uygun harekette bulunmadın. Sünnet, temizlik dönemini beklemek ve her kur'da bir talâkla boşamaktır.*' İbn Ömer: 'Rasûlüllah emretti ben de (eşime) geri döndüm.' Sonra Rasûlüllah şöyle söyledi: '*Temizlik döneminde istersen onu boşarsın, istersen boşamazsın.*' Bunun üzerine şöyle dedim: 'Yâ Rasûlallah, üç talâkla boşamış olsam, yine de geri dönmem helal olur mu, ne dersin?' Bunun üzerine Rasûlüllah: '*Hayır. O senden tamamen ayrılmıştır. (Geri dönmek) mâsiyet olur.*' buyurmuştur."[304]

Beyhakî, Atâ el-Horasânî'nin rivâyetlere mütâbîi olmayan ziyadeler getiren zayıf bir kimse olduğunu ve teferrüd ettiği rivâyetlerin kabul edilemeyeceğini belirtmektedir.[305]

İbnü'l-Hümâm ise Beyhakî'nin bu kanaatinin doğru olmadığını düşünür. Çünkü bu rivâyetin mütâbîleri vardır. Rivâyetteki Atâ el-Horasânî'den başkası da zayıf değildir. Hasan'ın da İbn Ömer'den semaı kesindir.[306] Konuyla ilgili İbn Ömer'den nakledilen birçok sahîh rivâyet mevcuttur.[307] Örneğin Buhârî'nin nakletmiş olduğu rivâyet şu şekildedir:

عَبْد اللَّهِ بْنَ عُمَرَ انَّهُ طَلَّقَ امْرَاتَهُ وَهِىَ حَائِضٌ ، فَذَكَرَ عُمَرُ لِلنَّبِىِّ صلى الله عليه وسلم، فَتَغَيَّظَ فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم ثُمَّ قَالَ لِيُرَاجِعْهَا ، ثُمَّ لْيُمْسِكْهَا حَتَّى تَطْهُرَ ، ثُمَّ تَحِيضَ فَتَطْهُرَ ، فَإِنْ بَدَا لَهُ انْ يُطَلِّقَهَا فَلْيُطَلِّقْهَا .

304 *Abdullah b. Ömer → el-Hasen → Atâ el-Horasânî → Şuayb b. Ruzeyk → Muallâ b. Mansûr → Muhammed b. Şâzân el-Cevherî → Ali b. Muhammed b. Ubeyd el-Hâfız → Dârekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, IV/30, no. 3908.

305 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI/162. Bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, III/220; Askalânî, *ed-Dirâye*, II/69.

306 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, III/480.

307 Bkz. Buhârî, Tefsir, (Talâk) 1, no. 4908; Müslim, Talâk, 4, no. 3657; Nesâî, Talâk, 1, no. 3420.

Abdullah b. Ömer hayızlı olan karısını boşadı. (Babası) Ömer b. Hattab, Bu durumu Peygamber'e (sas) anlattığında Rasûlüllah (sas), öfkelenenerek "*(İbn Ömer) karısına dönsün ve temizleninceye, sonra tekrar hayız oluncaya, sonra tekrar temizleninceye kadar onunla birlikte yaşasın. (Kadın ikinci âdetinden temizlendikten sonra) yine de karısını boşamak isterse o takdirde boşasın.*"[308]

İbnü'l-Hümâm, bu rivâyeti de sahîh hadislerle desteklemek sûretiyle istidlâle uygun olduğunu kanıtlama gayreti içerisinde bulunmuştur.

9. Hadis

وَتَخْلِيلُ اللِّحْيَةِ لِانَّ النَّبِيَّ عَلَيْهِ الصَّلاةُ وَالسَّلامُ امَرَهُ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلامُ بِذَلِكَ.

"Sakalları hilâllemek (abdestin sünnetlerindendir) çünkü Cebrâil (as) Peygamber'e (sas) böyle yapmasını emretmiştir."[309]

Hadisi İbn Ebî Şeybe, Enes'ten rivâyet etmektedir:

انَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم ، قَالَ اتَانِي جِبْرِيلُ ، فَقَالَ : إِذَا تَوَضَّأْتَ فَخَلِّلْ لِحْيَتَك.

"Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: *Cebrâil bana geldi ve şöyle söyledi: Abdest aldığın zaman sakallarını hilâlle.*"[310]

İbn Adî ise hadisi şu şekilde nakletmiştir:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم جاءني جبريل فقال يا محمد خلل لحيتك بالماء عند الطهور

"Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: *Cebrâil bana geldi ve şöyle söyledi: Yâ Muhammed Temizlik esnasında sakallarını su ile hilâlle.*"[311] *Nasbu'r-Râye*'de rivâyetin zayıf olduğu nakle-

308 Buhârî, Ahkâm, 13, 7160.
309 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/15. Serahsî, *el-Mebsût*, I/77.
310 *Peygamber (sas) → Enes → Yezîd b. Ebân → el-Heysem b. Cemmâz → Vekî' → İbn Ebî Şeybe.*
İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIV/262.
311 *Peygamber (sas) → Enes → Yezîd b. Ebân → el-Heysem b. Cemmâz → Vekî' → İsmâil b. Saîd → Ahmed b. el-Abbâs → İbn Adî.*
İbn Adî, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, I/120.

dilmektedir.[312] İbn Hacer rivâyetin senedinin şiddetli bir şekilde zayıf olduğunu belirtmiştir.[313] rivâyetin zayıflığı *el-Heysem b. Cemmâz*'dan kaynaklanmaktadır.

İbnü'l-Hümâm, eserinde sakalı hilâllemek ile ilgili çeşitli rivâyetleri zikretmekle birlikte Cebrail'den gelen bir emir olduğu ile ilgili bu hadis hakkında herhangi bir açıklama yapmamaktadır.[314]

Sakalı hilâllemekle ilgili sahîh birçok rivâyet vardır. Fakat bu rivâyetlerde Cebrâil ile gelen bir emir olduğu belirtilmemiştir. Örneğin Tirmizî Osman b. Afvan'dan şu rivâyeti nakletmiştir:

انَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُخَلِّلُ لِحْيَتَهُ

"*Hz. Peygamber (sas) sakalını hilâllerdi.*"[315]

Kaynaklarda, konuyla ilgili daha başka rivâyetler de mevcuttur. Muhtemelen sahîh yolla bize ulaşan rivâyetlere Ebû Hanîfe ve talebeleri ulaşamamıştır. Daha sonraki fakîhler de Ebû Hanîfe'nin istidlâl ettiği rivâyeti kullanmaya devam etmişlerdir. Fakat burada Ebû Hanife'nin hadisi zayıf görmemiş olması da muhtemeldir. Ayrıca, hadisin başka rivâyetlerle desteklenmesi, hanefîler nezdinde, muhteva bakımından makbul olduğunu göstermektedir.

IV. MEZHEP İMAMLARINA DUYULAN GÜVEN VE ONLARI TAKLİT

Mezhep imamlarına olan bağlılık ve onlara karşı duyulan güven, Hanefîlerin eserlerinde kullanmış oldukları hadislerin istidlâle müsait olduğu önkabulüyle hareket etmelerini sağlamış, böylece eserlerine aldıkları hadislerin sıhhatleri

312 Bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/23.
313 Askalânî, *ed-Dirâye*, I/22.
314 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/30.
315 Tirmizî, Tahâret, 23, no. 31. Benzer rivâyetler için bkz. Tirmizî, Tahâret, 23, no. 29; İbn Mâce, Tahâret, 50, no. 429.

konusunda herhangi bir tereddüt duymamalarına sebep olmuştur. Hatta karşılarına başka nasslar çıksa bile, Mezhep imamlarının delillerini çok katı bir şeklide savunan fakîhler dahi olmuştur. Bunun en açık örneğini meşhur Hanefî fakîh ve müctehid Ebû'l-Hasan el-Kerhî'nin (340/952) mezhebinin görüşlerine aykırı nass bulunması halinde şu ihtimaller dâhilinde mezhebinin delilini savunmasında görmekteyiz:

> Mezhebimizin görüşlerine aykırı olarak gelen her haber neshe veya kendisine denk muârız bir delilin bulunduğuna ve bu sebeple de arkadaşlarımızın başka bir delille amel ettiklerine veya arkadaşlarımızın tercih şekillerinden herhangi birini kullanarak tercihte bulunduklarına veya söz konusu delillerin arasını uzlaştırdıklarına hamledilir. Ne var ki, bütün bunlar, delilin mevcudiyetine göre yapılır. Neshe delâlet eden bir delil bulunursa neshe; diğer bir mânâya delâlet eden bir delil bulunursa, delalet ettiği mânâya gideriz.[316]

Hanefî fakîhlerin, hadis konusunda Ebû Hanîfe'ye olan güvenleri furûa dair yazılan eserlerde de zaman zaman dile getirilmiştir. Örneğin Serahsî, Ebû Hanîfe'nin hadis bilmediğini iddia eden bazı kimselere cevâben şunları söylemiştir:

> Zannedildiği gibi değil, bilakis Ebû Hanîfe, kendi döneminde hadisi en iyi bilen insandı. Fakat hadisi hakkıyla zabtetmiş olma şartını gözettiği için rivâyet ettiği hadislerin sayısı az olmuştur.[317]

Kâsânî ise Ebû Hanîfe'nin hadiste otorite olduğu konusunda şunları söyler:

> Ebû Hanîfe bir hadise sahîhtir dediği zaman, hiç kimse o hadisi ta'n edecek bir nokta bulamazdı. Bu bağlamda, Ebû Yûsuf serzenişte bulunarak '(Ebû Hanîfe'nin sahîh gördüğü) hadis şâz olsa dahi onu reddetmeye cür'et edemezdik.' demiştir. (Zira Ebû Hanîfe), hadis sarraflarındandı.[318]

Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi Hanefîler, Mezhep imamlarının hadis konusundaki bilgisinin çok ileri düzeyde ol-

316 Debûsî, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, s. 271.
317 Serahsî, *Usûl*, I/350.
318 Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, II/90, V/188.

duğunu düşünmektedirler. Böylece onlara karşı sonsuz bir güven içerisinde olmuşlardır. Onlara karşı duymuş oldukları güven, eserlerine aldıkları hadislerde, Mezhep İmamını taklide yöneltmiştir. Onlar, Mezhep imamlarının delillerinin sıhhatine inanarak mümkün olduğunca eserlerinde bu delillere yer vermeye çalışmışlardır.[319] Fıkıh kaynaklarındaki hadislerin büyük bir bölümünün aynı olması, taklidin hadis kullanımındaki etkisini göstermektedir.

Mezhep imamlarını taklidin boyutları, fıkıh kaynaklarında kullanılan zayıf hadislere bakıldığında bariz bir şeklide görülmektedir. Nitekim Hanefî fakîhler, muhaddisler tarafından zayıf görülse bile, kendilerinden önce yazılmış Hanefî fıkıh kaynaklarında yer alan hadisleri eserlerine almaya devam etmişlerdir. Bunda, Mezhep imamlarına ve her fakîhin kendinden önce otorite sahibi başka fakîhlere karşı duydukları güvenden kaynaklanan taklidin büyük bir etkisinin olduğu söylenebilir. Fıkıh kaynaklarındaki hadislerin senedlerine yer verilmeden nakledilmiş olması, muhtemelen güven duyulan bir başka fakîhten taklîden nakledilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.[320]

Mezhep imamlarını taklit, mezhep müntesipleri için fıkıh kaynaklarının, hadis kaynaklarından daha önemli olmasını gerekli kılmıştır. Nitekim Hanefîler için sünnetin işlenmiş hali olan fıkhın kaynağı, yazıyla tespit edilmiş hadisler olmayıp Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin dilinde ifadesini bulan fetvalardır. Bu fetvalar hemen hemen ilk hadis eserlerinin telif edildiği bir zamanda üretilmiştir ve bunların işlenerek daha sistematik eserlerde yeniden üretilmesi, ilk hadis mecmualarının *Kütüb-i Sitte* gibi daha sistematik koleksiyonlarda yeniden yazılması sürecine paralel bir süreç izlemiştir. Artık hadis

319 Şeybânî'nin eserine almış olduğu bir hadisi, ona duyulan itibardan dolayı, zayıf veya sahîh, hiçbir şekilde hadis kaynaklarında bulunmamasına rağmen, Serahsî, Kâsânî ve Mergînânî tarafından sahîh görülüp eserlerine alınması ile ilgili bir örnek için bkz. Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 146.

320 Leknevî, *Zaferü'l-Emânî*, s. 343-4.

taraftarları için sahîh hadis koleksiyonlarının otorite vasfına benzer biçimde, IV/X. yüzyıldan itibaren bir mezhep müntesibi için otorite, mezhebin bu sistematik eserleri olmuştur.[321]

Fıkıh kaynaklarının bir otorite olarak ortaya çıkmasıyla birlikte Mezhep İmamını taklit yaygınlaşmış ve Hanefîler tarafından taklit meşrû görülmüştür. Fakat muhaddislerin zayıf olduklarını öne sürdükleri hadislerin fakîhler tarafından kullanılmaya devam etmesi, Hanefî imamların bu hadisleri zayıf görmediği kanaatinin hâkim olmasıyla açıklanabilir. Bu bağlamda Hanefî mezhebi müntesiplerinin kanaatlerini yansıttığını düşündüğümüz Tehânevî, *İ'lâü's-Sünen*'in mukaddimesi olarak kaleme aldığı *Kavâid fî Ulûmi'l-Hadîs* isimli eserinde, Mezhep imamlarını taklidi, onların Kur'ân ve Sünnet'e en çok uyan kimseler olduğunu öne sürerek meşrû görür ve muhaddislerle aralarında görüş ayrılıkları olmasını usûl farklılıklarına dayandırarak, Mezhep İmamının içtihâdî meselelerdeki görüşlerinin haklılığını savunur. Bununla birlikte, taklidin de mutlak anlamda olmadığını, imamların nassa muhalefet etmesi durumunda görüşlerinin daha sonraki Hanefî fakîhler tarafından terk edilmiş olduğunu ifade eder.[322] Tehânevî, Mezhep İmamına taassuba varan bir şekilde bağlanmayı uygun görmemesinin yanında taklidin terk edilmesini de hoş görmez ve taklidi bırakıp kendini müctehid pâyesi verenlerin sapıtmasının muhtemel olduğunu söyleyerek, selefin taklit edilmesini inkâr eden ve selef yolunda gidenleri zemmedenler dışında okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkan bir başka tâife olmadığını vurgular.[323]

el-Hidâye'de kullanılan birçok hadise, bu şekilde, Mezhep imamları taklit edilmek sûretiyle daha önceki fıkıh kaynaklarından alınarak yer verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Serahsî'nin (483/1090) *el-Mebsût*'u, Kâsânî'nin (587/1191) *Bedâiu's-Sanâi*'i, Mergînânî'nin (593/1197) *el-Hi-*

321 Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet*, 126.
322 Tehânevî, *Kavâid*, 461-2.
323 Tehânevî, *Kavâid*, 462-3.

dâye'si ve diğer bazı Hanefî fıkıh eserlerinde kullanılan hadisleri karşılaştırdığımızda kullanılan hadislerin tamamına yakınının aynı olması bunun açık bir göstergesidir. Bununla birlikte fıkıh kaynaklarındaki tüm hadislerin Hanefî Mezhep İmamını veya kendilerinden önce telif edilmiş Hanefî fıkıh kaynaklarını taklit etmek suretiyle kullanıldığı da söylenemez. *el-Hidâye*'de, taklit sebebiyle kullanılmış olması muhtemel hadislere örnek olması açısından burada muhaddisler tarafından zayıf olarak değerlendirilen şu hadisleri zikredebiliriz:

1. (الأُذُنَانِ مِنَ الرَّأْسِ) "*Kulaklar baştandır.*"[324] Hadisi, aynı şekilde Ebû Yûsuf (182/798), *el-Âsâr*'da, Şeybânî (189/805) *el-Câmiu's-Sagîr* ve *el-Asl*'da, Tahâvî (321/933), *Şerhu Meâni'l-Âsâr*'da Serahsî, *el-Mebsût*'da, Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*'de, Mevsılî (683/1284), *el-İhtiyâr*'da, İbn Nüceym (970/1562), *el-Bahru'r-Râik*'de nakletmiştir.[325]

2. (وَعِنْدَ فَقْدِهِ يُعَالِجُ بِالْأُصْبُعِ لِانَّهُ عَلَيْهِ الصَّلاةُ وَالسَّلامُ فَعَلَ كَذَلِكَ) "Misvağın bulunmaması durumunda parmaklar dişlere sürülür. Çünkü Peygamber (sas) bu şekilde yapmıştır."[326] Hadis, Alâeddin Semerkandî'nin (539/1144) *Tuhfetü'l-Fukahâ* isimli eserinde şu şekilde geçmektedir: (قال عليه السلام السواك مطهرة للفم ومرضاة للرب فإن لم يجد فيعالج فمه بالإصبع) "Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: '*Misvak ağzı temizler, Allah'ın hoşnutluğu için bir vesiledir. Misvağın bulunmadığı durumlarda ise temizlik parmaklar ile yapılır.*"[327]

3. (وَتَخْلِيلُ اللِّحْيَةِ لِانَّ النَّبِيَّ عَلَيْهِ الصَّلاةُ وَالسَّلامُ امَرَهُ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلامُ بِذَلِكَ) "Sakalları hilâllemek (abdestin sünnetlerindendir) çünkü

324 Mergînânî, *el-Hidâye*, 14 (no. 8). Tirmizî, Tahâret, 29 (no. 37); Ebû Dâvûd, Tahâret, 51 (no. 134); Dârekutnî, Sünen, 1/103 (no. 356); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I/112 (no.315). Ayrıca bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/18; *Dirâye*, I/20.

325 Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, I/7, (no. 32); Şeybânî *el-Câmiu's-Sagîr* I/109-111; Şeybânî, *el-Asl*, I/44; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I/ 41, no. 145. Serahsî, *el-Mebsût*, I/63; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, I/23; Mevsılî, *el-İhtiyâr*, I/11; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik*, I/28.

326 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/14.

327 Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, I/13.

Cebrâil (as) Peygamber'e (sas) böyle yapmasını emretmiştir."[328] Serahsî bu hadisi (نَزَلَ عَلَيَّ جِبْرِيلُ صَلَوَاتُ اللهِ عَلَيْهِ فَامَرَنِي انْ أُخَلِّلَ لِحْيَتِي إِذَا تَوَضَّأْتُ) "*Cebrâil (as) bana geldi ve abdest aldığımda sakalımı hilâllememi emretti.*"[329] şeklinde eserine almıştır.

4. (خَلِّلُوا اصَابِعَكُمْ كَيْ لا تَتَخَلَّلُهَا نَارُ جَهَنَّمَ) "*Parmaklarınızı hilâlleyin ki, cehennem ateşi hilâllemesin.*"[330] Bu hadisi Serahsî (خَلِّلُوا اصَابِعَكُمْ حَتَّى لا يَتَخَلَّلَهَا نَارُ جَهَنَّمَ) "*Parmaklarınızın arasını hilâlleyin ki, cehennem ateşi hilâllemesin.*" şeklinde;[331] Kâsânî ise, (خَلِّلُوا اصَابِعَكُمْ لا تُخَلِّلُهَا نَارُ جَهَنَّمَ) "*Parmaklarınızı hilâlleyin ki, cehennem ateşi hilâllemesin.*" şeklinde[332] Mevsılî (خَلِّلُوا اصَابِعَكُمْ قبل أن تتخللها نَارُ جَهَنَّمَ) "*Cehennem ateşi hilâllemeden önce parmaklarınızı hilâlleyin.*" şeklinde;[333] Semerkandî ise (خَلِّلُوا اصَابِعَكُمْ لا يَتَخَلَّلْهَا اللّٰهُ بِالنَّارِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ) "*Parmaklarınızı hilâlleyin ki, Allah, kıyamette (cehennem) ateşi ile hilâllemesin.*"şeklinde[334] yer vermişlerdir.

5. انَّ النَّبِيَّ عَلَيْهِ الصَّلاةُ وَالسَّلامُ تَوَضَّا مَرَّةً مَرَّةً وَقَالَ هَذَا وُضُوءٌ لا يَقْبَلُ اللّٰهُ تَعَالَى الصَّلاةَ إلا بِهِ، وَتَوَضَّا مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ وَقَالَ : هَذَا وُضُوءُ مَنْ يُضَاعِفُ اللّٰهُ لَهُ الْاجْرَ مَرَّتَيْنِ ، وَتَوَضَّا ثَلاثًا ثَلاثًا وَقَالَ : هَذَا وُضُوئِي وَوُضُوءُ الْانْبِيَاءِ منْ قَبْلِي ، فَمَنْ زَادَ عَلَى هَذَا اوْ نَقَصَ فَقَدْ تَعَدَّى وَظَلَمَ.

"Hz. Peygamber (sas) organlarını birer defa yıkayarak abdest aldı ve şöyle buyurdu: '*Bu öyle bir abdesttir ki Allah, namazı onsuz kabul buyurmaz.*' İkişer defa yıkayarak abdest aldı ve şöyle buyurdu: '*Bu, Allah'ın kendisine iki kat ecir verdiği kimsenin abdestidir*'. Üçer defa yıkayarak abdest aldı ve şöyle buyurdu: '*Bu benim ve benden önceki peygamberlerin abdestidir. Kim ki, bundan fazla veya eksik yaparsa, sınırı aşmış ve kendine yazık etmiş olur.*'"[335]

328 Mergînânî, *el-Hidâye,* I-II/15.
329 Serahsî, *el-Mebsût*, I/77.
330 Mergînânî, *el-Hidâye,* I-II/15.
331 Serahsî, *el-Mebsût*, I/76.
332 Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, I/22.
333 Mevsılî, *el-İhtiyâr*, I/11
334 Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ,* I/76.
335 Mergînânî, *el-Hidâye,* I-II/15.

Bu rivâyet, iki hadisin birleştirilmesi suretiyle nakledilmiştir. Rivâyetin (فَمَنْ زَادَ عَلَى هَذَا اوْ نَقَصَ فَقَدْ تَعَدَّى وَظَلَمَ) "*Kim ki, bundan fazla veya eksik yaparsa, sınırı aşmış ve kendine yazık etmiş olur.*" şeklindeki son cümlesi başka bir hadisten alınarak nakledilmiştir. Hadisi Aynı şekilde iki rivâyeti birleştirerek Serahsî,[336] Kâsânî[337] ve Semerkandî[338] de eserlerine almışlardır.

6. (الوُضُوءُ مِنْ كُلِّ دَمٍ سَائِلٍ) "*Her akıcı kandan dolayı abdest gerekir.*"[339] Hadisi, aynı şekilde Serahsî, Kudûrî ve Kâsânî de eserlerinde nakletmişlerdir.[340]

7. (الا مَنْ ضَحِكَ مِنْكُمْ قَهْقَهَةً فَلْيُعِدْ الْوُضُوءَ وَالصَّلاةَ جَمِيعًا) "*Her kim namazda kahkaha ile güldüyse abdestini ve namazını iade etsin.*"[341] Hadisi aynı şekilde Ebû Yûsuf, Serahsî, Semerkandî, Mevsılî de eserlerinde nakletmiştir.[342]

8. (إِذَا الْتَقَى الْخِتَانَانِ وَتَوَارَتْ الْحَشَفَةُ وَجَبَ الْغُسْلُ ، انْزَلَ اوْ لَمْ يُنْزِلْ) "*Sünnet yerleri birbirine kavuştuğu ve erkeğin cinsel organının baş kısmı kaybolduğu zaman, boşalma olsun veya olmasın gusül vâcib olur.*"[343]

Serahsî, (وَإِذَا الْتَقَى الْخِتَانَانِ ، وَغَابَتْ الْحَشَفَة وَجَبَ الْغُسْلُ انْزَلَ، اوْ لَمْ يُنْزِلْ) "*Sünnet yerleri birbirine kavuştuğu ve erkeğin cinsel organının baş kısmı kaybolduğu zaman, boşalma olsun veya olmasın gusül vâcib olur.*" şeklinde yer verdiği bu rivâyeti muhacirlerden Ömer, Ali, İbn Mes'ûd'un görüşü olarak nakletmektedir.

Semerkandî hadise Mergînânî ile aynı lafızlarla yer verirken;[344] Kâsânî[345] ise, (إِذَا الْتَقَى الْخِتَانَانِ وَغَابَتْ الْحَشَفَةُ وَجَبَ الْغُسْلُ

336 Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, I/13.
337 Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, I/97.
338 Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukaha*, I/13.
339 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/17.
340 Serahsî, *el-Mebsût*, I/74; Kudûrî, *el-Lübâb*, I/9; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, I/24.
341 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/19. Dârekutnî, *Sünen*, I/160-174.
342 Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, I/28, no. 135; İsbehânî, *Müsnedül-İmâm Ebî Hanîfe*, 223; Serahsî, *el-Mebsût*, I/139. Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, I/25, Mevsılî, *el-İhtiyâr*, I/13.
343 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/21. Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, I/58, no. 52.
344 Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, I/27.
345 Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâî*, I/36.

(انْزَلَ أولم يُنْزِلْ) "*Sünnet yerleri birbirine kavuştuğu ve erkeğin cinsel organının baş kısmı kaybolduğu zaman, boşalma olsun veya olmasın gusül vâcib olur.*" şeklinde yer vermiştir.[346]

9. (انَّ النَّبِيَّ عَلَيْهِ الصَّلاةُ وَالسَّلامُ كَانَ يُصْغِي لَهَا الْإِنَاءَ فَتَشْرَبُ مِنْهُ ثُمَّ يَتَوَضَّأُ بِهِ) "Peygamber (sas) su kaplarını kedilerin önüne koyar, kedi su içer ve ardından Peygamber (sas) abdest alırdı."[347]

Serahsî (كَانَ يُصْغِي لَهَا الْإِنَاءَ فَتَشْرَبُ مِنْهُ) "Peygamber (sas), su kaplarını (kedilerin) önüne koyardı, onlar da oradan içerdi." şeklinde ve Urve'nin Âişe'den rivâyet ettiğini belirttiği (انَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصْغِي الْإِنَاءَ لِلْهِرِّ لِيَشْرَبَ مِنْهُ ثُمَّ يَتَوَضَّأُ) "Peygamber (sas) su kaplarını su içmeleri için kedilerin önüne koyar, daha sonra (aynı kaptan) abdest alırdı." şeklinde iki rivâyet zikreder.[348] Kâsânî ise, bu hadisi (انَّ النَّبِيّ صَلَّى اللّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصْغِي لَهَا الْإِنَاءَ فَتَشْرَبَ مِنْهُ ، ثُمَّ يَشْرَبُ وَيَتَوَضَّأُ بِهِ) "Peygamber (sas) su kabını kedinin önüne koyar, kedi su içer ve Peygamber (sas) de aynı kaptan su içer ve abdest alırdı." şeklinde nakletmiştir.[349]

10. (حَدِيثُ ابِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّهُ عَنْهُ انَّ النَّبِيَّ عَلَيْهِ الصَّلاةُ وَالسَّلامُ كَانَ يَنْهَضُ فِي الصَّلاةِ عَلَى صُدُورِ قَدَمَيْهِ) Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre: "Rasûlüllah (sas) namazda, (secdeden kıyama) kalkarken ayakuçlarına dayanarak kalkardı."[350]

Hadisi Serahsî, Vâil b. Hacer'den şu şekilde rivâyet etmiştir: (وَلَنَا حَدِيثُ وَائِلِ بْنِ حُجْرٍ رَضِيَ اللّهُ تَعَالَى عَنْهُ : انَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنْ السُّجُودِ إِلَى الرَّكْعَةِ الثَّانِيَةِ نَهَضَ عَلَى صُدُورِ قَدَمَيْهِ) "Biz ise, Vâil b. Hacer'in şu hadisine dayanıyoruz: "Peygamber (sas) başını ikinci rekat için secdeden kaldırdığında, ayak uçlarına dayanarak kalkardı."[351] Vâil b. Hacer'den nakledilen bu rivâyet hadis kaynaklarında bulunmamaktadır.

346 rivâyet benzer şekillerde şu kaynaklarda da bulunmaktadır: Şeybânî, *el-Mebsût*, I/48 (bu cümle verilmekte fakat hadis olduğu belirtilmemektedir); el-Meydânî, *el-Lübâb*, I/11; Mevsılî, *el-İhtiyâr*, I/14.
347 Mergînânî, *el-Hidâye,* I-II/29.
348 Serahsî, *el-Mebsût*, XI/200.
349 *Kâsânî, Bedâiu's-Sanâi'*, I/65.
350 Mergînânî, *el-Hidâye,* I-II/63.
351 Serahsî, *el-Mebsût*, I/26.

Semerkandî, bu hadisi, Ebû Hüreyre'den (انَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَنْهَضُ في الصَّلاةِ عَلَى صُدُورِ قَدَمَيْهِ) "Rasûlüllah (sas) namazda, (secdeden) kalkarken ayakuçlarına dayanarak kalkardı." şeklinde;[352] Kâsâni ise yine Ebû Hüreyre'den (انَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إذَا قَامَ مِنْ السَّجْدَةِ الثَّانِيَةِ يَنْهَضُ عَلَى صُدُورِ قَدَمَيْهِ) "Rasûlüllah (sas) ikinci secdeden kalkarken, ayakuçlarına dayanarak kalkardı." şekliyle; Mevsılî (انَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَنْهَضُ عَلَى صُدُورِ قَدَمَيْهِ)[353] "Rasûlüllah (sas), (secdeden) kalkarken ayakuçlarına dayanarak kalkardı." şeklinde nakletmiştir.[354]

11. (لا تَأْخُذْ مِنْ الْكُسُورِ شَيْئًا) "*Küsurattan bir şey alma.*"[355] Hadisi aynı şekilde Serahsî ve Kâsânî de nakletmiştir.[356]

12. (ادْرَءُوا الْحُدُودَ بِالشُّبُهَاتِ) "*Şüphe durumunda hadleri terk ediniz.*"[357] Hadisi aynı şekilde Serahsî ve Kâsânî de nakletmiştir.[358]

Zayıf hadisler gibi hadis kaynaklarda bulunmayan hadislerin de genellikle fıkıh kitaplarında aynı şekilde yer aldığı görülmektedir. Hadis kaynaklarında bulunmayan rivâyetlere *el-Hidâye*'de bulunan şu rivâyetleri örnek verebiliriz:

1. (الْهِرَّةُ سَبُعٌ) "*Kedi yırtıcı bir hayvandır.*"[359] Hadise, aynı şekilde Serahsî, Kâsânî ve İbn Nüceym de eserlerinde yer vermektedir.[360] Kâsânî bu rivâyetin Ebû Hüreyre'den merfû ve mevkuf olarak rivâyet edildiğini belirtmektedir.[361]

2. (مَا دُونَ سُرَّتِهِ حَتَّى تُجَاوِزَ رُكْبَتَهُ) "*Göbeğin altından diz kapağını aşıncaya kadar.*"[362] Hadisi aynı şekilde Serahsî ve Mevsılî[363] nakletmiştir.

352 Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, I/136.
353 Mevsılî, *el-İhtiyâr*, I/57.
354 Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâî'*, I/211.
355 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/126.
356 Serahsî, *el-Mebsût*, II/174; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, II/18.
357 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/388.
358 Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV/11; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, VII/34.
359 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/29. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/134;
360 Serahsî, *el-Mebsût*, I/91; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, I/65; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik*, I/141.
361 Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, I/65.
362 Askalânî, *ed-Dirâye*, I/122, no. 127.
363 Serahsî, *el-Mebsût*, X/120; Mevsılî, *el-İhtiyâr*, I/50.

3. (لا يُصَامُ الْيَوْمُ الَّذِي يُشَكُّ فِيهِ انَّهُ مِنْ رَمَضَانَ إلا تَطَوُّعًا) *"Ramazan olup olmadığı konusunda şüphe olan günde oruç ancak nafile olarak tutulur."*[364] Hadisi, aynı şekilde Kâsânî eserine almıştır.[365]

4. (الْقِرَانُ رُخْصَةٌ) *"Kıran (haccı) ruhsattır."*[366] Hadisi, aynı şeklide Serahsî eserine almıştır.[367]

5. (الزَّارِعُ يُتَاجِرُ رَبَّهُ) *"Ziraatçi Rabbiyle ticaret eder."*[368] Hadisi, aynı şeklide Serahsî eserine almıştır.[369]

V. İMAMLARIN DELİLLERİNİN BİZE ULAŞMAMIŞ OLMA İHTİMALİ

Hanefî mezhebi imamlarının bazı hadislere ulaşamamış olduğu düşünülebileceği gibi, onların ulaştıkları bazı rivâyetlerin de daha sonraki âlimlere ulaşmamış olması muhtemeldir. Onun için burada fıkıh kitaplarındaki hadislerin Mezhep imamlarının delillerini tam olarak karşılamadığı iddiası ve muhaddislerin kaynaklarına girememiş, bununla birlikte fakîhlerin istidlâl etmiş oldukları rivâyetlerden bahsetmek istiyoruz.

a. Fıkıh Kitaplarındaki Hadislerin Mezhep İmamının Delillerini Tam Olarak Yansıtmadığı Kanaati

Hayatı boyunca pekçok ictihadta bulunup fıkhın her alanında hükümler veren Ebû Hanîfe, ne usûle ne de furûa dair yazılı bir eser telif etmiştir. Bununla birlikte fıkhî meseleleri, ictihad ehli talebelerinden oluşan ders halkalarında ele alıp tartıştıktan sonra ortaya çıkan çözümleri talebelerine yazdır-

364 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/145. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, II/440; Askalânî, *ed-Dirâye*, I/276, no. 363.
365 Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, II/78.
366 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/186; Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, III/99; Askalânî, *ed-Dirâye*, II/33, no. 485.
367 Serahsî, *el-Mebsût*, IV/45.
368 Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, IV/166.
369 Serahsî, *el-Mebsût*, XIII/25; XXII/131; XXIII/2; XXX/464.

dığı bilinmektedir. Bu şekilde bir taraftan Hanefî mezhebinin çeşitli fıkhî konulardaki görüşleri yazılırken bir taraftan da ortaya çıkan ictihadların belli kitap ve bab başlıkları altında bir araya getirilerek tasnîf ve tedvîni sağlanmıştır.[370]

Ebû Hanîfe'nin istidlâlde kullandığı her hadisi rivâyet etmediği, onun daha çok rivâyetlerden çıkarttığı hükümleri bildirdiği böylece iftâ yoluyla hadisleri rivâyette bulunduğu belirtilmektedir.[371] Bundan dolayı onun senediyle rivâyet ettiği hadis sayısı azdır. Ebû Hanîfe'ye isnad edilen *Müsned*'ler ise, onun tarafından bizzat tertip edilmiş olmayıp, fıkıh kitapları ve fetvalar taranarak veya şifâhî rivâyetlere dayanmak suretiyle tertip edilmiştir.[372]

Ebû Hanîfe'nin, fıkha dair görüşlerini, kendisinin telif etmemiş olması, onun hüküm verirken kullanmış olduğu delillerinin Hanefî fıkhı kaynaklarına tam olarak yansımadığı düşüncesini doğurmuştur. Bu bağlamda, Muhammed Avvâme, bugün elimizde mevcut bulunan fıkıh kitaplarında gördüğümüz zayıf ve benzeri hadislerin kimisinin bizzat mezhep imamının delili olduğunu, kimisinin ise –ki bunun pek çok olduğunu ifade eder- bunu delil olarak kabul eden müellifin istidlâli olduğunu belirtir ve hadislerin zayıf olmasının bu hadislere dayandığı düşünülen hükümlerin de zayıf olmasını gerektirmeyeceğini düşünür. Çünkü bazen Kur'an ayetlerinden, bazen de kesinlikle sâbit sahîh hadislerden onu destekleyen delillerin bulunabileceğini belirtir.[373]

Avvâme, bir Mezhep İmamının dayandığı delillerin, sadece o mezhebin fakîhlerinin kitaplarında, o mezhebin delili olarak zikrettikleri hadislerden ibaret olmadığını nitekim fakîhlerin zikrettikleri fıkhî hükümlerin, o imamın verdiği hükümle aynı olsa da, dayandıkları delilin, imamın delili değil de sadece, o

370 Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, s. 215-6; Özel, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, XVI/21.
371 Tehânevî, Ebû Hanîfe, s. 16. Bkz. Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s. 57.
372 Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 231.
373 Avvâme, *İmamların İhtilaflarında Hadislerin Rolü*, s. 109.

müellifin, Mezhep İmamının verdiği hükme uygun bulduğu ve o hükmün delili olarak zikrettiği bir hadis olduğunu belirtmektedir. Avvâme bu durumun en çok Hanefî mezhebi için geçerli olduğunu, çünkü Ebû Hanîfe'nin fıkhını ve delillerini kendisinin tedvîn etmemiş olduğunu ifade etmektedir."[374]

Ebû Hanîfe'nin fıkha dair eserleri ve doğal olarak da istidlâl etmiş olduğu rivâyetleri bizzat tedvîn etmemiş olması, onun zayıf hadislerle değil de, kendisine ulaşmış daha sağlam rivâyetlerle istidlâl etmiş olduğu yorumunun yapılmasına sebep olmuştur. Fakat ispatlanması mümkün olmayan bu iddianın ihtimalden öteye geçemeyeceği muhakkaktır.

b. Hadisin Daha Kuvvetli Bir Tarîkten Elde Edilmiş Olma İhtimali

Hanefîlerin fıkıh kitaplarında yer alan hadislerde senedlerin bulunmayışı ve o hadislerin fıkıh imamı tarafından değil de daha sonraları yaşamış olan müellifler tarafından tespit edilmiş olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, "bu rivâyet acaba başka bir senedle Mezhep İmamına ulaşmış olabilir mi?" şeklinde bir soru akla gelmektedir.

İbn Teymiyye, bize meçhul ve munkatı senedlerle ulaşan bazı haberlerin Mezhep imamlarına sahîh bir şekilde ulaşmış olabileceğini, hatta bize ulaşmayan rivâyetlerin bile onlara ulaşmasının muhtemel olduğundan bahseder:

> Hadis eserlerinin derlenmesinden önceki devrin müctehid imamları müteahhirûna nisbetle sünneti çok daha iyi biliyorlardı. Çünkü onlara ulaşan ve onlar tarafından sahîh görülen birçok hadis, bize meçhul bir râvî veya munkatı bir sened yolu ile ulaşabilmekte yahut bütünüyle ulaşamamaktadır. (Önceki imamların) tedvînleri, bu eserlerin kat kat fazlasını içeren kalpleri (hafızaları) dır. Bu, bu meseleyi bilenlerin şüphe etme(den) kabul ettiği bir durumdur.[375]

Karadâvî de aynı konuya temas ederek şunları söyler:

374 Age., s. 102.
375 İbn Teymiyye, *Ref'u'l-Melâm*, s. 18.

> Bize ulaşan hadis kitapları, Müctehid İmamlar döneminden sonra tedvîn edilmiştir ve Hz. Peygamber'in tüm hadislerinin bize ulaşan kitaplarda yer aldığı söylenemez. Bu sebeple Müctehid İmamlara ulaşmış olan sahîh hadislerin birçoğu bize zayıf bir şekilde ulaşmış veya hiç ulaşmamış olabilir.[376]

İbn Teymiyye ve Karadâvî'nin ifadelerinden de anlaşıldığı gibi, Mezhep imamlarının, bize zayıf senedlerle ulaşan rivâyetleri, sahîh tarîklerden elde etmiş olma ihtimalleri bulunmaktadır. Özellikle Ebû Hanîfe'nin hadis rivâyetinde ezbere önem verdiği, yazıya itibar etmediği düşünüldüğünde,[377] Ebû Hanîfe'nin bildiği bazı rivâyetlerin daha sonraları tedvîn edilen hadis musânnefâtlarına girmediği düşünülebilir. Nitekim Hanefî fıkıh kaynaklarına baktığımızda bu konuda bazı ipuçları bulabiliriz. Söz konusu kaynaklarda, bazı hadislerin, bize ulaşan hadis kaynaklarında bulunmayan râvîlerden nakledildiğinin belirtilmesi, onların bu rivâyeti daha kuvvetli bir tarîkten ulaşma ihtimallerinin olduğunu göstermektedir. *el-Hidâye*'de bulunan zayıf hadisler üzerinde yaptığımız araştırmada bunun çeşitli örneklerine rastlamış bulunuyoruz. Bu konuya örnek olarak şu hadisleri verebiliriz:

1. Hadis

الرُّكْبَةُ مِنْ الْعَوْرَةِ.

"*Diz kapağı avrettendir.*"[378]

Mergînânî, bu hadisin Ebû Hüreyre'den nakledildiğini söylemektedir. Muhtemelen daha önce yazılmış Fıkıh kaynaklarında da Ebû Hüreyre'den nakledildiği için bu ifadeyi kullanmıştır. Nitekim Serahsî de aynı şekilde bu hadisi Ebû Hüreyre'den nakletmektedir. Hadis kaynaklarına baktığımızda ise Ebû Hüreyre'den nakledilen böyle bir rivâyetin bulunmadığı görülmektedir. Hadisi Dârekutnî, Ali'den rivâyet etmiştir.[379]

376 Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, s. 63.
377 Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 231.
378 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/54.
379 Dârekutnî, *Sünen*, I, 230, no. 877.

Ebû Hüreyre'den böyle bir rivâyetin hadis kaynaklarında bulunmaması, Hanefîlerin bu rivâyete başka bir tarîkten ulaşmış olmaları ihtimalini doğurmaktadır. Fakat burada, Serahsî'nin râvî ismini sehven söylemiş olma ihtimali de düşünülebilir. Yahut rivâyetin Serahsî'ye nakledilirken râvînin yanlış zikredilmiş olması da muhtemeldir.

2. Hadis

انَّ النَّبِيَّ عَلَيْهِ الصَّلاةُ وَالسَّلامُ كَانَ يَنْهَضُ فِي الصَّلاةِ عَلَى صُدُورِ قَدَمَيْهِ.

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre: "Rasûlüllah (sas) namazda, (secdeden) kalkarken ayakuçlarına dayanarak kalkardı."[380]

Alâaddin Semerkandî,[381] Kâsânî[382] ve Mergînânî bu hadisi Ebû Hüreyre'den nakletmiştir.[383] Serahsî ise, Vâil b. Hacer'den rivâyet etmiştir.[384] Fakat hadis kaynaklarında, Vâil b. Hacer'den nakledilen böyle bir rivâyet bulunmamaktadır.

Serahsî'nin bu hadisi, Vâil b. Hacer'den, daha sonraki fakîhlerin ise başka bir râvîden yâni Ebû Hüreyre'den rivâyet etmesi, Serahsî'nin hadisi başka bir tarîk ile elde etmiş olma ihtimalinden çok râvîyi sehven söylemiş olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Nitekim bir önceki hadiste Mergînânî

380 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/63.
381 Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, I/136.
382 Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, I/211.
383 Ebû Hüreyre'den nakledilen bu rivâyetin zayıf olduğu belirtilmektedir. Bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/389; Askalânî, *ed-Dirâye*, I/147. Tirmizî'nin rivâyeti şu şekildedir: *Peygamber (sas) → Ebû Hüreyre → Sâlih (Tev'eme'nin azatlısı) → Halid b. İlyâs → Ebû Muâviye → Yahyâ b. Mûsâ → Tirmizî.* (كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم يَنْهَضُ فِي الصَّلَاةِ عَلَى صُدُورِ قَدَمَيْه) "Rasûlüllah (sas) namazda, (secdeden) kalkarken ayakuçlarına dayanarak kalkardı." Tirmizî, ehl-i hadisin Halid b. İlyâs'ın zayıf olduğunu söylediklerini nakleder. Fakat ehl-i ilmin bu hadisle amel ettiğini belirtmektedir. Bkz. Tirmizî, Salât, 98, no. 288.
384 Rivâyet *el-Mebsût*'ta şu şekilde geçmektedir: (وَلَنَا حَدِيثُ وَائِلِ بْنِ حُجْرٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ : أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنْ السُّجُودِ إِلَى الرَّكْعَةِ الثَّانِيَةِ نَهَضَ عَلَى صُدُورِ قَدَمَيْهِ) "Biz ise Vâil b. Hacer'in şu hadisine dayanıyoruz: "Peygamber (sas) başını ikinci rekât için secdeden kaldırdığında, ayakuçlarına dayanarak kalkardı." Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, I/26.

ve diğer fakîhler Serahsî'nin belirtmiş olduğu râvîyi aynen zikrederken, bu hadiste Serahsî'nin belirttiği râvîden başka bir râvîyi zikretmişlerdir. Bu durum, muhtemelen onların da Serahsî'nin nakletmiş olduğu râvînin doğru olmadığı kanaatinde olduklarını göstermektedir.

3. Hadis

حَدِيث انَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ انَّهُ قَالَ فِي الْفَأْرَةِ إِذَا مَاتَتْ فِي الْبِئْرِ وَأُخْرِجَتْ مِنْ سَاعَتِهَا نُزِحَ مِنْهَا عِشْرُونَ دَلْوًا .

Enes'den (ra) nakledildiğine göre o fare hakkında şöyle söylemiştir: "Kuyunun içinde öldüğünde, kuyudan hemen çıkarılıp, yirmi kova su çekilmek (suretiyle kuyu temizlenir.)"[385]

Bu rivâyet hadis kaynaklarında bulunmamaktadır.[386]

Serahsî ise, Nehaî ve Şa'bî'nin hadisine göre kuyuda ölen fareden dolayı kuyunun temizlenmesi için yirmi kova su çekilmesi gerektiğini ifade eder ve Enes b. Mâlik'ten gelen (انَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فِي الْفَأْرَةِ تَمُوتُ فِي الْبِئْرِ يُنْزَحُ مِنْهَا عِشْرُونَ دَلْوًا) "Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: '*Kuyuda ölen fareden dolayı kuyu yirmi kova su çekilmek suretiyle temizlenir.*'" şeklindeki rivâyetin şâz olduğunu belirtir.[387] Kâsânî de bu rivâyete eserinde, Serahsî'nin nakletmiş olduğu şekliyle yer vermiştir.[388]

Hadis kaynaklarında yer almayan bu hadisin fıkıh kaynaklarında yer alması, muhaddislerin ulaşamadığı yollardan elde edilmiş olma ihtimalini gündeme getirmektedir. Fakat bununla birlikte hadis kaynaklarında yer almayan bu rivâyetin hadis olmadığı da düşünülebilir.

385 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/27.

386 Tahâvî, şöyle bir rivâyet nakletmiştir: *Ali → Meysere → Atâ b. es-Sâib → Hammâd b. Seleme → Haccâc b. el-Minhâl → Muhammed b. Huzeyme → Tahâvî.* (أن عليا رضي الله عنه قال في بئر وقعت فيها فأرة فماتت قال ينزح ماؤها وما قد.) Ali (ra) kuyuya düşüp ölen fare hakkında şöyle söylemiştir: "Kuyunun suyu, tamamı boşalt(ılmak suretiyle temizlenir.)" Bkz. Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I/17.

387 Serahsî, *el-Mebsût*, I/57.

388 Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâî*, I/75.

İKİNCİ BÖLÜM
HANEFÎ FAKÎHLERİN MUHADDİSLER TARAFINDAN ZAYIF HÜKMÜ VERİLEN HADİSLERİ KULLANMA SEBEPLERİ

Çalışmanın birinci bölümünde, Hanefîlerin zayıf hadis kullanma sebeplerinin ilki olan hadisleri zayıf görmemenin sebeplerinden bahsedilmişti. Bu bölümde ise Hanefîlerin de zayıf olduğunu kabul ettikleri hadisleri kullanma sebeplerinden bahsedeceğiz. Fakat burada karşımıza çıkan en büyük sorun, gerek Hanefî mezhep imamlarının ve gerekse daha sonraki müellif fakîhlerin, hangi hadislerin zayıf olduğunu ve ne sebeple bunları kullandıklarını açıkça ifade etmemiş olmalarıdır. Onların kullandıkları rivâyetlerin sıhhatleri konusunda herhangi bir açıklama yapmamaları, öne sürmüş olduğumuz sebeplerin ihtimallere dayanmasını zorunlu kılmaktadır.

Bu bölümde tespit edeceğimiz sebepler daha çok Hanefî Mezhep imamları[1] ile ilgilidir. Çünkü İmamlardan sonraki asırlarda yaşamış Hanefî fakîhlerinin eserlerindeki hadisleri kullanma sebebinin hadisleri zayıf görmeme yahut da zayıf olsa da çeşitli karînelerle makbul görme olduğunu söylemiştik. Nitekim onlar için hadislerin makbul olması için Mezhep imamlarının o hadisle istidlâl etmesi büyük ölçüde yeterlidir. Onların eserlerinde hadisleri kullanırken İmamları taklit ederek onların istidlâl ettikleri hadisleri kullandıkları düşünüldüğünde bu bölümde tespit ettiğimiz sebeplerin onlar için ancak dolaylı olarak geçerli olduğu anlaşılacaktır.

I. SIHHAT BAKIMINDAN DAHA KUVVETLİ HADİSLERE ULAŞAMAMIŞ OLMALARI İHTİMALİ

Hz. Peygamber'in hadisleri, gerek o hayattayken ve gerekse vefatının ardından sahâbîleri vasıtasıyla muhtelif bölgelere yayılmıştı. Bu hadisler birçok âlim tarafından toplanmaya gayret edildiyse de tamamının toplanıp kitap haline getirilmesi özellikle Ebû Hanîfe ve talebelerinin yaşamış olduğu dönemde mümkün olmamış, bu dönemde hadislerin elde edilmesi bazı seyahatleri gerekli kılmıştır. Hanefî imamları da

1 Hanefî Mezhep imamlarından kastımız; Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Şeybânî'dir.

gerek doğup büyümüş oldukları Kûfe'de, gerekse yapmış oldukları seyahatler vasıtasıyla muhtelif bölgelerdeki hadisleri toplama gayreti içerisinde olmuşlarsa da, Hz. Peygamber'den sadır olan tüm hadislere ulaşmış oldukları düşünülemez.

İmâm Şâfiî de *er-Risâle* isimli eserinde, hiçbir âlimin hadislerin tamamını elde etmiş olamayacağını şöyle ifade etmektedir:

> Sünnetlerin tamamını, eksiksiz bir şekilde bilen bir kimseyi tanımıyoruz. Âlimlerin hepsinin ilmi bir araya toplanınca, sünnetlerin tamamı ortaya çıkar. Onların her birinin bilgisi ayrı ayrı mütalaa edilirse bilmedikleri sünnet bulunur; ancak birinin bilmediği sünneti diğeri bilir. Âlimler, ilim bakımından derece derecedir. Onlardan ilmin bir kısmını bilmese de, çoğunu bilenler vardır. Bazıları da, diğerlerine göre daha az ilim sahibidir.[2]

İmâm Şâfiî'nin de sözlerinden anlaşılacağı gibi, ne Ebû Hanîfe ne de İmâm Şâfiî'nin hadislerin tamamını ihâta ettiği söylenebilir.[3] Mezhep imamlarının bazı nasslara muhalif hükümler vermesinin sebeplerini araştıran İbn Teymiyye, hadislere ulaşamamanın farklı hükümler vermedeki etkisine değinirken şunları söylemektedir:

> Kim her sahîh hadisin imamlardan her birine veya belli bir imama ulaştığına inanırsa büyük ve çirkin bir hata yapmış olur. Hiç kimse, "(O dönemde) hadislerin tedvîn ve cem'i yapılmıştır. Bu sebeple hadislerin gizli kalma ihtimali uzaktır." diyemez. Çünkü meşhur *Sünen* eserlerinin tedvîn edilmesi kendilerine uyulan imamların vefatından sonra olmuştur.[4] Bununla birlikte, Rasûlüllah'ın (sas) hadislerinin tamamının yalnızca belirli eserlerde toplanmış olduğunu iddia etmek de mümkün değildir. Farz ede-

2 Şâfiî, *er-Risâle*, I/42-3.

3 Avvâme, *İmamların İhtilaflarında Hadislerin Rolü*, s. 89; Güler, *Zahiri Muhaddislerle Hanefî fakîhler*, s. 196. Ayrıca Avvâme bu konu ile ilgili şunları söylemektedir: "Bazen bir hadisin, hem müctehide hem de muhaddislere ait tarîkleri zayıf olur, onu sabit ve sahîh kılacak deliller (şevâhid) de bulunmaz. Lakin imamın bununla mezhebine uygun olarak istidlâli, başka hadis bulunmadığı ve çok zayıf olmadığı zaman zayıf hadisle ihticâc etme kabilinden olur. Hadisin zayıfı ise rey ve kıyastan hayırlıdır." Bkz. Avvâme, *İmamların İhtilaflarında Hadislerin Rolü*, s. 109.

4 İbn Teymiyye, *Ref'u'l-Melâm*, s. 17.

> lim ki Rasûlüllah'ın hadislerinin tamamı bu eserlerde toplandı... Bu eserlerde bulunan tüm hadisleri bir âlimin bilmesi söz konusu değildir, bu neredeyse hiç kimse için hasıl olmamıştır.[5]

Hanefî mezhep imamlarının bazı hadislere ulaşamamalarında hadislerin tedvîn ve tasnîf süreçlerinin büyük etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Ebû Hanîfe ve talebelerinin yaşamış oldukları dönemde henüz hadislerin tedvîn sürecinin tamamlanmamış ve sistematik musannef eserlerin telif edilmemiş olması, onların ancak kendilerine ulaşan bazı sahîfelerden elde ettikleri hadisleri ve şifâhen aktarılmış sınırlı sayıda rivâyeti kullanmalarına sebep olmuştur. Bundan dolayı da ha sonraki dönemlerde muhaddislerin zayıf olarak adlandırdıkları hadisleri, daha güvenilir rivâyetler elde edemedikleri için kullanmış olabilecekleri düşüncesiyle temizin bu bölümünde hadislerin tedvîn ve tasnîf sürecinin Mezhep imamlarının hadis birikimine olan etkisinden bahsetmek istiyoruz.

a. Hadisleri Tedvîn ve Tasnîf Sürecinin Henüz Tamamlanmamış Olması

Ezberleyip amel etmek gayesiyle hadislerin yazımı daha Hz. Peygamber'in sağlığında başlamış ve Hz. Peygamber'in, hadisleri ezberlemekte güçlük çeken bazı sahâbîlere yazmalarını tavsiye etmesiyle yaygınlık kazanmıştır.[6] Fakat hıfz için yazılan hadislerin birçoğu, ezberlenince imha edilmiştir.[7] Bu imha faaliyetinde, Hz. Peygamber'in Kur'an'a karıştırılma ihtimaline karşı hadislerin yazımını yasaklamış[8] olmasının etkisi büyüktür. Nübüvvetin ilerleyen dönemlerinde Hz. Peygamber'in, hadislerin yazımını serbest bırakmasıyla[9] kitâbet,

5 İbn Teymiyye, *Ref'u'l-Melâm*, s. 18.
6 Bkz. Tirmizî, İlim, 12, no. 2666.
7 Örneğin bkz. Dârimî, Mukaddime, 42, no. 468.
8 Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Benden, Kur'an'dan başka hiçbir şey yazmayınız. Kim benden, Kur'an'dan başka bir şey yazmışsa onu imha etsin." Dârimî, Mukaddime, 42, no. 458. Ayrıca bkz. Tirmizî, İlim, 11, no. 2665; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/12, no. 11101.
9 Bkz. Ebû Dâvûd, İlm, 3, no. 3646.

sahâbe arasında daha yaygın bir hale geldiyse de yine de Hz. Ebû Bekir ve Ömer gibi sahâbenin ileri gelenleri hadislerin yazımı konusunda ihtiyatı elden bırakmayarak hadislerin tedvîninin gecikmesine sebep olmuşlardır.[10]

Hz. Peygamber'den duyulan hadislerin ezberlenmesi ve yazılmasını amaçlayan hicri I/VII. asrın sonuna kadar devam eden bu sürecin ardından, ulaşılabilen tüm rivâyetleri toplamanın gaye edinildiği, daha sonra "Tedvîn Dönemi" olarak adlandırılacak olan, devlet adamlarının da teşvikiyle resmî bir boyut da kazanan bir dönem başlamıştır.

Daha önce yazılmış olan hadis sahîfelerini bir araya getirerek iki kapak arasında toplama faaliyeti olarak tanımlayabileceğimiz[11] hadislerin tedvîni yolunda ilk adımı Hz. Ebû Bekir atmak istese de hadislerin rivâyetinde hata yapmaktan korktuğu için bundan vazgeçmiş,[12] aynı şekilde Hz. Ömer de hadislerin tedvînine teşebbüs etse de Hz. Peygamber'in hadislerin yazımı konusundaki tavrını göz önünde bulundurarak buna cesaret edemeyip geri adım atmıştır.[13] Resmî anlamda hadislerin tedvîni emrini veren ilk devlet adamı ise Abdülazîz b. Mervân (86/705) olmuştur.[14] Fakat hadislerin tedvîni konusunda görevlendirdiği Kesir b. Murre el-Hadramî'nin

10 "Hıfz ve Kitâbet Dönemi" veya "Tespit Dönemi" olarak adlandırılan bu dönemde, hadis yazan sahâbîler arasında; yazdıklarında Hz. Peygamber'in verdiği hükümlere dair bilgiler bulunan Sa'd b. Ubâde (15/636); Hz. Peygamber'in hangi mallardan zekât aldığını yazan Muâz b. Cebel (17/638); kendi el yazması olan kitaplar bırakan Abdullah b. Mes'ûd (32/652); kılıcının kınındaki sahîfenin Hz. Peygamber'den kaldığını belirten Hz. Ali (40/661); oğullarına yazdığı risâlede bol miktarda hadis bulunan Semura b. Cündeb (60/679); Hz. Peygamber'den duyduğu her şeyi *Sahîfe-i Sâdıka*'sına yazan Abdullah b. Amr b. As (65/684); vefatından sonra bir deve yükü kitap bırakan Abdullah b. Abbâs (68/687); Mucahid'in, sahîfesinden rivâyetlerde bulunduğu Câbir b. Abdillah (78/697); işitip yazdığı hadisleri Hz. Peygamber'e arz etmiş olan Enes b. Mâlik (93/711) ve Ebû Hüreyre'nin rivâyetlerini toplayan Hemmâm b. Münebbih (132/750) gibi isimler sayılabilir. Bkz. Şengezer, *Hadisleri Tedvîn ve Tasnîf Düşüncesinin Tarihsel Seyri*, s. 6.

11 Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 199.

12 Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I/10.

13 Dârimî, Mukaddime, 43, no. 506

14 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, I/448.

(70/690) kendisinden önce vefat etmesi sebebiyle bu girişimi sonuçsuz kalmıştır.[15]

Abdülazîz b. Mervân'ın ardından oğlu Ömer b. Abdülazîz (101/720) hadislerin tedvîni yolunda çok önemli adımlar atmıştır.[16] Ömer b. Abdülazîz'in emriyle İbn Şihâb Zührî'nin (124/742) hadisleri toplamaya başladığı rivâyet edilmektedir. Fakat Zührî'yi hadisleri toplamaya sevk eden asıl etkenin halife Hişâm'ın, çocukları için hadis yazmasını istemesi olduğu belirtilmektedir.[17]

Yaklaşık olarak I/VII. asrın sonları ile II/VIII. asrın ikinci yarısına kadar sürdüğü ifade edilen[18] bu tedvîn faaliyetinin ardından hadislerin tasnîfine başlanmıştır. Hicri II/VIII. Asrın ortalarına doğru tedvîn edilen hadisler, konularına göre sınıflandırılmak suretiyle daha kullanışlı hale getirilmiştir. Hadis tarihi yazarları ilk musannif olarak Yahyâ b. Kesîr (129/746), İbn Cüreyc (150/767), İbn Ebî Arûbe (156/772) ve Rabi' b. Sabîh (160/776) gibi kimselerin isimleri zikretmektedirler.[19]

15 Ünal, *Hadislerin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, s. 19.

16 Örneğin, Ömer b. Abdilazîz, Medinelilere; "Resûlullah'in (sas) hadislerini araştırıp yazınız. Çünkü ben ilmin yok olmasından ve ehlinin ölüp gitmesinden korkuyorum!" diye bir mektup yazmıştır. Bkz. Dârimî, Mukaddime, 43, no. 497. Ayrıca bkz. Dârimî, Mukaddime, 36, no. 412

17 Şengezer, *Hadisleri Tedvîn ve Tasnîf Düşüncesinin Tarihsel Seyri*, s. 30.

18 Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 205.

19 Tasnîf süreciyle birlikte Hicrî II/VIII. asırda eser ortaya koyan ilk Mûsânnifleri, bölgelerine göre şöylece sıralayabiliriz: *Mekke'de:* İbn Cüreyc (150/767), Süfyân b. Uyeyne el-Hilâlî (198/813), Saîd b. Mansûr (227/841). *Medine'de:* İbn İshâk (151/768), Mâlik b. Enes (179/795). *Yemen'de:* Ma'mer b. Râşid el-Ezdî (153/770), Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (211/826), Mûsâ b. Târık (203/818). *Şam'da:* Abdurrahman b. Amr el-Evzaî (157/733), Velid b. Müslim (194/809). *Basra'da:* Hişâm b. Hassân (147/764), Saîd b. Ebî Arûbe (156/772), Rabi' b. Sabîh (160/776), Hammâd b. Seleme (167/783), Abdurrahman el-Mehdî (198/813). *Kûfe'de:* Süfyân es-Sevrî (161/777), Yahya b. Zekeriyya b. Ebî Zâide (182/798), Veki' b. Cerrâh (197/812), İbn Fudayl (196/811), Ebû Bekir b. Şeybe (235/849). *Vâsıt'ta:* Huşeym b. Beşîr (183/799). *Mısır'da:* Leys b. Sa'd (175/791), Abdullah b. Vehb el-Kuraşî (197/812). *Horasan'da:* Abdullah b. Mübarek (181/797). *Rey'de:* Cerîr b. Abdülhamid (182/798). Bkz. Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 25, 29. Hicrî II. asırda eser vermiş diğer bazı önemli Mûsânnifler ve eserleri ise şu şekildedir: Zeyd b. Ali (121/738) → *el-Müsned*; İbn İshak (150/767) →

III/IX. Asra gelindiğinde ise önceki asırda başlayan tasnîf faaliyeti sürat kazanarak devam etmiş, günümüze ulaşan en önemli hadis kaynakları bu asırda telif edilmiştir. *Kütüb-i Sitte* olarak meşhur olan Buhârî (256/869) ve Muslim'in (261/874) *el-Câmi'us-Sahîh*'leri, Tirmizî (279/892), İbn Mâce (273/886), Ebû Dâvûd (275/888) ve Nesâî'nin (303/915) *Sünen*'leri, yine Ahmed b. Hanbel (241/855) *Müsned*'i, Dârimî'nin (255/868) *Sünen*'i, Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin (204) ve Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî'nin (219/834) *Müsned'i* gibi birçok eser bu asırda telif edilmeye başlamıştır.

Şu durumda, hadislerin tedvîni I/VII. asrın sonunda; musannef eserler ise ancak II/VIII. asrın ikinci yarısında telif edilmeye başlamış, bize ulaşan meşhur hadis kaynakları ise ancak III/IX. asırda ortaya konulabilmiştir.

Mezhep imamlarının yaşamış oldukları döneme baktığımızda ise; Ebû Hanîfe 80-150/699-767 yılları arısında; Ebû Yûsuf 113-182/731-789 yılları arasında, İmâm Muhammed Şeybânî ise 132-189/749-804 arasında yaşamıştır. Hanefî Mezhebi İmamlarının doğum ve vefat tarihleri göz önünde bulundurulduğunda, onların yaşamış oldukları yıllarda henüz bize ulaşan musannef hadis kaynaklarından istifade etme imkânlarının olmadığı anlaşılacaktır. Bu sebeple onlar yazılı musannef hadis kaynakları yerine kendilerine ulaşmış bazı sahîfe ve hadis metinleriyle birlikte daha çok şifahi kaynaklardan Hz. Peygamber'in hadislerini alabilmişlerdir. Nitekim Ebû Hanîfe'nin hadis rivâyetinde, râvînin ancak ezberinde

es-Sîre; er-Rabi' b. Habîb (175/770) → *el-Müsned* ya da *el-Câmiu's-Sahîh*; Ebû Yûsuf (182-3/798-9) → *el-Âsâr* ve *er-Red alâ Siyeri Evzâî*; Şeybânî (189/804) → *el-Âsâr* ve *Kitâbü'l-Hucce alâ Ehli'l-Medine*; Vekî ibnü'l-Cerrâh (197/812) → *Musannef*; Esed b. Mûsâ el-Umevî (212/827) → *el-Müsned*; Ubeydullah b. Mûsâ el-Absî (213/828) → *el-Müsned*; Ebû Bekir; Nuaym b. Hammâd el-Huzâî (228/842) → *el-Müsned*. Ayrıca bu asırda, siyer ve meğâzî, sünen, câmi, Musannef türü birçok eser yazılmış ve bu eserlerin çoğunda Hz. Peygamber'in hadisleri sahâbeye ait görüşlerden ve tâbiîn fetvalarından ayrılmamıştır. Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta* adlı eseri bu nevi teliflerin belirgin özelliğini taşımaktadır. Bkz. Kandemir, "Hadis", *DİA*, XV/32.

olan bir hadisi rivâyet edebileceğini şart koşması[20] o dönemde ezberden rivâyetin daha makbul ve daha yaygın olduğunu göstermektedir. Ebû Hanîfe'ye isnad edilen *Müsned*'ler, onun tarafından bizzat tertip edilmiş olmayıp, fıkıh kitapları ve fetvalar taranmak veya şifâhî rivâyetlere dayanmak sûretiyle kendilerinden sonra tertip edilmişlerdir.[21]

M. Hamidullah, muhaddislerin hadisleri tedvîn ederken, ekseriyetle muayyen bir irtibat ve kronolojik sıradan mahrum bir şekilde topladıklarını, buna karşın kendilerine has tetkik sahasına dalmış fakîhlerin ise en mânâsız hal ve vakayiin her türlü kaidelerini, Hz. Peygamber'in birçok hadisinden habersiz bir şekilde, Kur'an'dan veya kendileri tarafından ileri sürülmüş olan prensiplerden çıkardıklarını belirterek hadis bilenlerin hukuk ilminden mahrum olduklarını, hukukçuların ise birçok hadise ulaşamadıklarını ifade etmektedir.[22]

Ebû Hanîfe'nin bazı hadislere ulaşamadığını bir kısım fakîhler de kabul etmekte fakat bununla birlikte Ebû Hanîfe'nin ulaşamadığı hadislere talebelerinin ulaşmış olduğunu ifade etmektedirler. Nitekim Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed, Ebû Hanîfe'den sonra ulaştıkları bazı hadisleri delil getirerek Ebû Hanîfe'nin hilafına görüş beyan ettikleri rivâyet edilmektedir.[23] İsâ b. Ebân (220/835) bu konuyla ilgili şu hadiseyi anlatmaktadır:

> Ebû Yûsuf Kûfe'den Bağdad'a geldiğinde, bazı durumlarda vakıfların satılabileceği konusunda Ebû Hanîfe ile aynı kanaatteydi. Fakat İsmâil b. Uleyye (193/809) kendisine, *Ömer →İbn Ömer → Nâfi' → İbn Avn* tarîkıyla Hz. Ömer'in Hayber'den hisses-

20 Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 231.
21 Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, s. 162.
22 Hamidullah, *İslâm Hukuku Etüdleri*, 55-56.
23 Leknevî, Gazalî'nin (505/1111), "Ebû Yûsuf ve Şeybânî, Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin üçte ikisine muhalefet etmiştir." dediğini nakletmektedir. (Bkz. Leknevî, *Nâfiu'l-Kebîr*, s.7) Bunların tamamı hadise ulaşamamaktan kaynaklanmasa da bir kısmının bu sebebe binâen ortaya çıktığını söyleyebiliriz. İhtilaf edilen konulara dair örnekler için bkz. Debûsî, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, trc. Ferhat Koca, Ankara Okulu, Ankara 2002.

ine düşen arazisini vakfetmesiyle ilgili rivâyetini nakledince Ebû Yûsuf şöyle söyledi:

'Bu, muhalefet edilmesi pek muhtemel olmayan bir şey! Eğer Ebû Hanîfe bunu duymuş olsaydı, bununla hükmeder ve ona muhalif bir görüşü ileri sürmezdi.'[24]

Ebû Hanîfe'nin ulaşamadığı hadislere ondan sonraki fakîhlerin ulaşıp o rivâyetler doğrultusunda hüküm verdikleri iddiası, Kerhî'nin mezhebinin görüşlerine muhalif haberleri çeşitli şekillerde yorumlayarak kabul etmediği[25] düşünüldüğünde ulaşılan tüm hadislerin hanefîler tarafından hüküm istidlâlinde kullanılmış olup olmadığı hususunun tartışılabileceğini göstermektedir.

Her ne kadar sandıklar dolusu yazılı hadisinin olduğu söylenen[26] Ebû Hanîfe'nin ulaşamadığı hadislere talebelerinin ulaşıp[27] o hadislerle hüküm verdikleri konular olsa da, günümüze de ulaşan birçok musannef eserin Ebû Hanîfe'nin talebelerinin yaşamış oldukları dönemde hala telif edilmemiş olması, onların da birçok hadise ulaşamamış olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

b. Daha Çok Kûfe Râvîlerine Ulaşılmış Olması

Ebû Hanîfe ve talebelerinin yaşamış oldukları dönemde beldeler arası seyahatin zorluğu düşünüldüğünde, onların daha çok bulundukları bölgede meşhur olan rivâyetlerden istifade etme imkânlarının olduğu anlaşılacaktır. Bununla birlikte onların yaşamış olduğu Kûfe'nin hadis bilgisi bakı-

24 Kevserî, *en-Nüket*, s. 40.
25 Debûsî, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, s. 271.
26 Alâeddîn Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I/30.
27 Tehânevî Ebû Hanîfe'nin tedvîn dönemine erişememesi ve bunun sonucunda bazı hadislere ulaşamayıp kıyas ile hüküm verdiğine dair kendisine yöneltilen bir iddia karşısında, Ebû Hanife'nin devrindeki tüm hadislere vâkıf olduğunu, şayet şer'an amel edilmesi gereken bazı hadislerin saklı kaldığı düşünülecek olursa, bu hadislere de Ebû Hanîfe'nin talebelerinin erişmiş olduğu, böylece ulaşılamamış bir hadis kalmadığını, Hanefî Mezhebinin ise yalnızca Ebû Hanife'nin değil, ondan sonraki asırlarda yaşamış fakîhlerin de görüşleriyle birlikte oluştuğunu ifade etmektedir. Bkz. Tehanevî, *Kavâid*, 454-456.

mından zengin bir kültüre sahip olduğu göz ardı edilmemelidir.

Kûfe, Hz. Ömer'in halifeliğinde, Sa'd b. Ebî Vakkas'ın Irak'ı fethinin ardından kurulmuştur. Hz. Ömer'in buraya fasih Arapça konuşan kabileleri yerleştirmesi ve onlara Kur'an ve gerekli dini bilgileri öğretmesi için Abdullah b. Mes'ûd'u göndermesiyle[28] Kûfe'de oluşacak olan fıkıh anlayışının temelleri atılmıştır. Bu anlamda Hanefî mezhebinin fıkıh anlayışının oluşumunda, Abdullah b. Mes'ûd aracılığıyla Hz. Ömer ve halifeliği esnasında Kûfe'de ikamet eden Hz. Ali'nin büyük etkisinin olduğu söylenebilir.[29] Ayrıca Sa'd b. Vakkas, Huzeyfe, Ammâr, Selmân ve Mûsâ gibi ileri gelen sahâbîlerle birlikte Kûfe'ye yerleşmiş olan sahâbîlerin sayısı bin beş yüz civarında olduğu belirtilmektedir.[30]

Hz. Peygamber'in birçok sahâbîsinin bir süre de olsa Kûfe'de bulunmuş olması, Ebû Hanîfe'nin, onlar vasıtasıyla birçok hadise ulaşmasına imkân vermiştir. Onun Basra, Küfe ve İrak bölgesinin İleri gelen üstatlarının hadis ve fıkıh meclislerine zaman zaman iştirak ettiği, yüze yakın tabiîn âlimiyle görüştüğü ve birçok kimseden hadis dinlediği rivâyet edilir.[31] Fakat Ebû Hanîfe, karşılaştığı her hadisi rivâyet etmemiş, onları sıkı bir süzgeçten geçirerek sahîh gördüğü rivâyetler-

28 Kevserî, *Hanefî Fıkhının Esasları*, s. 29; Ayrıca bkz. Casim Avcı, "Kûfe", *DİA*, XXVI/339.

29 Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, s. 309.

30 Kevserî, *Hanefî Fıkhının Esasları*, s. 31.

31 Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *DİA*, X/132. Ebû Hanîfe'nin hadis rivâyet ettiği şeyhleri arasında şu isimler zikredilmektedir: Abdülazîz b. Refî, Abdülkerîm Ebû Ümeyye, Abdülmelik b. Ümeyr, Alkame b. Mersed, Asım b. Behdele, Asım b. Küleyb, Atâ b. Ebî Rebâh, Atâ b. es-Sâib, Atıyye el-Avfî, Avn b. Abdullah b. Utbe, Cebele b. Dînâr, Ebû Ca'fer el-Bâkır, Ebû Hasan el-Esedî, Ebû İshak es-Sebiî, Ebû Süfyan Talha b. Nâfi, Ebû'z-Zübeyr, Enes b. Mâlik, Heysem b. Habîb es-Savvaf, Hişam b. Urve, İbn Şihab Zührî, Kâsım b. Ali b. el-Akmer, Katâde, Kays b. Müslim, Mansur b. el-Mu'temir, Muhammed b. el-Münkedir, Muhârib b. Disar, Müslim b. el-Batîn, Nâfi' (İbn Ömer'in kölesi), Nâsıh el-Muhallemî, Saîd b. Mesrûk, Seleme b. Küheyl, Simak b. Harb, Şa'bî, Şeyban en-Nahvî, Tâvus, Yezîd el-Fakr, Ziyâd b. Alâka, Mâlik b.Enes. Bkz. Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s. 19, 20, 54.

le istidlâl etmiştir. Başta Şiî ve Hâricîler olmak üzere birçok mezhebin bu bölgede yaşamış olması ve bunun sonucunda hadis uydurma faaliyetinin bu bölgede yoğun olarak görülmesi, Ebû Hanîfe'nin rivâyetleri alırken çok temkinli hareket etmesini zorunlu kılmıştır.[32] Böylece sıhhati konusunda şüphe duyduğu birçok rivâyetle amel etmekten kaçınmıştır.

Talebelerinden Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe'nin hadis bilgisi hakkında şunları söylemektedir:

"Ebû Hanîfe, bir görüş üzerinde karar kıldığı zaman, onun görüşünü destekleyen bir hadis veya eser bulabilmek için Kûfe şehrinin âlimlerini dolaşırdım. Bazen iki veya üç hadis bulur, ona getirirdim. O, hadislerin kimisine 'Bu sahîh değildir.' veya 'Mârûf değildir.' derdi. Ben de ona, 'Senin görüşüne uygun olduğu halde bunlar(ın illetini) nasıl biliyorsun?' derdim. Bana, 'Ben Kûfe ulemâsının bütün ilmini bilirim.' cevabını verirdi."[33]

Ebû Yûsuf'un ifadelerinden de anlaşıldığı gibi Ebû Hanîfe beldesinin neredeyse tüm hadislerini toplamış,[34] onlardan sahîh gördükleriyle amel etmiştir. Aynı şekilde talebeleri Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed de Kûfe'de ikamet etmiş ve o muhitteki hadis rivâyetlerine vakıf olmuşlardır. Onların verdikleri hükümlerde Kûfe bölgesinde bilinen hadislerin büyük etkisinin olduğu söylenebilir.

Ebû Hanîfe, Kûfe bölgesinde yaşamakla birlikte birçok kez hac münasebetiyle Mekke'ye gitmiş ve orada hadis ve fıkıh konularında istişarelerde bulunmuş olduğu nakledilmektedir.[35] Ayrıca Basra bölgesinin ileri gelen üstatlarının hadis ve fıkıh meclislerine zaman zaman iştirak ettiği de rivâyet edilmektedir.[36] Bu açıdan Ebû Hanîfe'nin hadis bilgisi sadece

32 Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, s. 312.
33 Zehebî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, s. 61; bkz. Avvâme, *İmamların İhtilaflarında Hadislerin Rolü*, s. 86.
34 Tehanevî, *İncâu'l-Vatan ani'l-İzdirâi bi-İmâmi'z-Zamân*, s. 10; bkz. Avvâme, *İmamların İhtilaflarında Hadislerin Rolü*, s. 87.
35 Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, s. 39, 100.
36 Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *DİA*, X/132.

Kûfe'de bulunan râvîlerle sınırlı kalmamış, diğer şehirlerdeki hadislere ulaşma imkânı da bulmuştur.

Ebû Hanîfe, Atâ b. Ebî Rebâh, İkrime ve Nâfı'den de hadis dinlemiş, onlar vasıtasıyla Mekke ve Medine ilmini, Özellikle Hz. Ömer, Abdullah b. Abbâs gibi fakîh sahâbîlerin görüş ve fetvalarını öğrenme imkânı bulmuştur. Çeşitli vesilelerle Mâlik b. Enes, Süfyân b. Uyeyne, İmam Zeyd b. Ali, Muhammed el-Bâkır, Abdullah b. Hasan b. Hasan, Ca'fer es-Sâdık da dâhil birçok âlimle görüşerek onlarla bilgi ve fikir alışverişinde bulunmuştur.[37]

Ebû Hanîfe, her ne kadar muhtelif beldelere seyahatler yapmış ve çeşitli muhaddislerle görüşmüş hadis alıp vermiş olsa da onun da ulşamadığı bazı hadisler olduğu muhakkaktır. Nitekim Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed, Ebû Hanîfe'nin talebeleri olmalarına rağmen zaman zaman onun görüşlerine muhalefet etmelerinde[38] Ebû Hanîfe'nin ulaşamadığı bazı hadislere ulaşmalarının etkisinin olduğu söylenebilir.

II. REY VE KIYAS KARŞISINDA ZAYIF HADİS

a. Taabbudî Konulardaki Hükümleri Hadislerden Çıkarma Gerekliliği

Aklın alanına girmeyen, illetleri akılla tam olarak anlaşılamayan, Şâriin kendileriyle neyi amaçladığı gizli kalmış hükümlere taabbudî hüküm denilmektedir. Bu tür hükümlerde aslolan, istenilen şeye öylece uymaktır. Mükellefler, bunları eksiksiz, noksansız ve istenildiği gibi yerine getirmekle yükümlüdürler. Bu gibi hükümlerde herhangi bir yoruma git-

37 Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *DİA*, X/132; Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, s. 312.

38 Leknevî, Gazalî'nin (505/1111), "Ebû Yûsuf ve Şeybânî, Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin üçte ikisine muhalefet etmiştir." dediğini nakletmektedir. Leknevî, *Nâfii'l-Kebîr*, s.7. İhtilaf edilen konulara dair örnekler için bkz. Debûsî, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, trc. Ferhat Koca, Ankara Okulu, Ankara 2002.

mek ve hükmü esnetmek de mümkün değildir.[39] Bunun için taabbudî konularda eğer bir hadis varsa, rey ile hüküm vermek câiz görülmemiş, zayıf dahi olsa hadis ile hüküm vermek rey ve kıyastan evlâ görülmüştür. Ebû Hanîfe de taabbudî konularda ihtiyatla davranıp mümkün olduğunca ulaşabildiği hadislerle amel etme yoluna gitmiştir.

Tabbudî konularda rey ve kıyas ile amel edilemeyeceği düşüncesiyle Hanefîlerin taabbudî konulardaki hükümleri umûmiyetle hadislere dayandırma gayreti içerisinde oldukları ve Bundan dolayı da ulaşabildikleri hadislerle sahîh olmasalar da istidlâl etmiş olmaları muhtemeldir. *el-Hidâye*'de kullanılan 1085 civarındaki hadisin 529'unun *İbâdetler (Tahâret, Namaz, Zekat, Oruç, Hac)* bölümünde olması taabbudî konularda hadislerin diğer konulara nazaran Hanefîler tarafından daha çok kullanıldığını göstermektedir.

el-Hidâye'de bulunan, bazı muhaddislere göre, hem sahîh hem de zayıf tarîklerden geldiği tespit edilen 132 hadisin 75 tanesinin ibadetler ile ilgili; sadece zayıf senedlerle bize ulaştığı tespit edilen 60 rivâyetin 35 tanesinin aynı şekilde ibadetler konusunda nakledilmiş olması, her ne kadar sıhhati konusunda şüpheler bulunsa da taabbudî konularda hadislere dayalı hükümler verme gayretinde oldukları ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Ebû Zehra, Hanefîlerin "haber-i vâhid Kur'an'ı tahsis ve nesh edemez" ilkelerinin aslında Ebû Hanîfe'ye isnat edilemeyeceğini, çünkü Ebû Hanîfe'nin aslında Kur'an'ı tahsis ve nesh etme konusunda zikredilen bazı hadislere ulaşamamasının muhtemel olduğunu çünkü bunların birçoğunun ibadetlerle ilgili olduğunu ve Ebû Hanîfe'nin ibadetler hususunda son derece ihtiyatlı hareket ettiğini belirtir. Ona göre, rivâyet olunan hadisler her ne kadar haber-i vâhid de olsalar ilgili ayetlerle birleştirilip onların delâlet ettikleri mânâların yanı sıra bunların da işletilmesi mümkündür.[40]

39 Kahraman, *İslam'da İbadetlerin Değişmezliği*, s. 8.
40 Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, s. 270.

el-Hidâye'de kullanılan hadislerden bu kapsamda değerlendirebileceğimiz hadisler şunlardır:

1. Hadis

الْقَلْسُ حَدَثٌ.

"*Yemeğin mideden ağza geleni hadestir.*"[41]

Hadisi aynı lafızlarla Dârekutnî rivâyet etmiş ve senedindeki Sevvâr b. Mus'ab'ın[42] metruk olduğunu söylemiştir.[43]

2. Hadis

انَّ قَوْمًا جَاءُوا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالُوا : إِنَّا قَوْمٌ نَسْكُنُ هَذِهِ الرِّمَالَ وَلا نَجِدُ الْمَاءَ شَهْرًا اوْ شَهْرَيْنِ وَفِينَا الْجُنُبُ وَالْحَائِضُ وَالنُّفَسَاءُ فَقَالَ عَلَيْهِ الصَّلاةُ وَالسَّلامُ : عَلَيْكُمْ بِارْضِكُمْ.

"Bir topluluk Rasûlüllah'a (sas) gelerek: 'Biz çöle yerleşmiş bir topluluğuz. Bir ya da iki ay boyunca su bulamadığımız oluyor. Halbuki içimizde cünüp, âdetli ve loğusa olanlar var.' deyince, Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: '*O halde toprakla (teyemmüm edin).*'"[44]

Hadisi, Ebû Ya'lâ, Beyhakî ve İshak b. Râheveyh,[45] Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir. Ebû Ya'lâ'nın rivâyeti şu şekildedir:

انَّ رِجَالا أتوا رَسُول اللهِ – صَلى اللهُ علَيهِ وَ سَلّم – فَقالوا : إنا أناس نَكُونُ بِالرّمل فتصيبنا الجَنابَة وَفينا الحَائِض والنُفَساء ولا نَجِد الماء اربعَة أشْهُر أو خمَسَة أشْهر ؟ فقال النبي – صلى الله عليه و سلم عَلَيكُم بِالارْض

"Bir topluluk Rasûlüllah'a (sas) gelerek: 'Biz çöle yerleşmiş bir topluluğuz. İçimizde cünüp, âdetli ve loğusa olanlar var

41 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/17 (no. 19). Serahsî, *el-Mebsût*, I/71.
42 Sevvâr b. Mus'ab hakkında; Buhârî *münkerü'l-hadîs* demiştir. Bkz. *Târîhu'l-Kebîr*, IV/169. İbn Ebî Hâtim ise *münkerü'l-hadîs lâ yükteb hadîsühû zâhibü'l-hadîs* ifadesini kullanmaktadır. Bkz. *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV/271.
43 *Peygamber (sas) → Dedesi → Babası → Zeyd b. Ali → Sevvâr b. Mus'ab → Hafs el-Ferrâ' → Ahmed b. Abdurrahman b. Serrâc ve el-Hasan b. Ali b. Bezî' → Ahmed b. Muhammed b. Saîd → Dârakutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, I/154 (no. 563).
44 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/32.
45 İbn Râheveyh, *Müsned*, I/339, (no. 331).

ve dört-beş ay su bulamadığımız oluyor.' deyince, Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: '*O halde toprakla (teyemmüm edin).*'"[46]

Ebû Ya'lâ'nın rivâyetinde bulunan râvîlerden İbn Lehîa'nın zayıf olduğu söylenmektedir.[47] Beyhakî'nin rivâyetinde bulunan râvîlerden Ebû Rebî' es-Semmân'ın zayıf olduğu nakledilmektedir.[48] Nesâî hadisin metrûk olduğunu söylemiştir.[49] Taberânî'nin rivâyetinde[50] de İbrahim b. Yezîd'in zayıf olduğu söylenmektedir.[51]

İbnü'l-Hümâm da rivâyetin Ebû Ya'lâ, Beyhakî ve Taberânî'den gelen çeşitli tarîklerini vermekte ve rivâyetlerin zayıf olduğunu belirtmektedir.[52]

3. Hadis

مَنْ فَاتَهُ عَرَفَةُ بِلَيْلٍ، فَقَدْ فَاتَهُ الحج، فليتحلل بِعُمْرَةٍ، وَعَلَيْهِ الْحَجُّ مِنْ قَابِلٍ.

"*Arefe günü gecesine kadar Arafat'ı kaçıran kimse haccı kaçırmıştır. O halde umre yapmak suretiyle ihramdan çıksın. Bu kimsenin bir dahaki sene hac yapması gereklidir.*"[53]

Mergînânî, bu hadisin İbn Abbâs ve İbn Ömer'den rivâyet edildiğini söylemektedir. Dârekutnî'nin İbn Ömer'den rivâyeti şu şekildedir:

مَنْ وَقَفَ بِعَرَفَاتٍ بِلَيْلٍ فَقَدْ ادْرَكَ الْحَجَّ وَمَنْ فَاتَهُ عَرَفَاتٌ بِلَيْلٍ فَقَدْ فَاتَهُ الْحَجُّ فَلْيُحِلَّ بِعُمْرَةٍ وَعَلَيْهِ الْحَجُّ مِنْ قَابِلٍ.

"*Arafat'ta bir gece de olsa vakfe yapan kimse haccı idrak etmiş, o gece Arafat'ı kaçıran kimse ise haccı kaçırmıştır. O hal-*

46 *Peygamber (sas) → Ebû Hüreyre → Saîd b. Müseyyib → Amr b. Şuayb → İbn Lehîa → Kâmil b. Talha → Ebû Ya'lâ.*
Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, X/269, (no. 5870).
47 Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/156.
48 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I/304, (no. 1069)
49 Bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/156.
50 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, II/291.
51 Bkz. Askalânî, *ed-Dirâye*, I/69.
52 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/127.
53 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/215. Serahsî, *el-Mebsût*, IV/159.

de umre yapmak suretiyle ihramdan çıksın. Bu kimsenin haccı bir dahaki sene yapması gerekir."

Dârekutnî, Rahme b. Mus'ab'ın zayıf olduğunu söylemektedir.[54]

İbn Abbâs'tan gelen rivâyet ise şu şekildedir:

مَنْ ادْرَكَ عَرَفَاتٍ فَوَقَفَ بِهَا وَالْمُزْدَلِفَةَ فَقَدْ تَمَّ حَجُّهُ وَمَنْ فَاتَهُ عَرَفَاتٌ فَقَدْ فَاتَهُ الْحَجُّ فَلْيُحِلَّ بِعُمْرَةٍ وَعَلَيْهِ الْحَجُّ مِنْ قَابِلٍ.

"*Kim Arafat'a varır, orada ve Müzdelife'de vakfe yaparsa, haccı tamam olur. Kim de Arafat'ı kaçırırsa haccı kaçırmıştır. O halde bu kimse umre yapmak suretiyle ihramdan çıksın. Bu kimsenin bir dahaki sene hac yapması gerekir.*"[55]

Yahyâ b. İsâ en-Nahşelî hakkında Nesâî, *leyse bi'l-kavî*; İbn Hibbân, *kâne mimmen sâe hıfzuhû ve kesüre vehmühû hattâ hâlefe'l-esbât ve batale'l-ihticâce bihi*; İbn Maîn ise *kâne daîfen leyse bi-şey'in* demiştir.[56]

Bu başlık altında verdiğimiz örnekler incelendiğinde, hadislerin zayıf olduğu yönündeki hükümlerin muhaddislere ait olduğu ve sened itibariyle verildiği görülmektedir. Hanefîler açısından bakıldığında ise bu rivâyetlerin zayıf görülüp görülmediği kesin bir şekilde tespit edilememekle birlikte, onlar tarafından zayıf oldukları kabul ediliyorsa, taabbudî konuda olmaları sebebiyle kullanmış olmalarının muhtemel olduğunu söyleyebiliriz.

54 *Peygamber (sas) İbn Ömer → Nâfi' ve Atâ →İbn Ebî Leylâ → Rahme b. Mus'ab Ebû Hâşim el-Ferrâ el-Vâsıtî → Dâvûd b. Cübeyr → Ebû Avn Muhammed b. Amr b. Avn → İbrâhim b. Hammâd b. İshâk → Dârekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, II/240, no. 2485.

55 *Peygamber (sas) → İbn Abbâs → Atâ → İbn Ebî Leylâ → Yahyâ b. İsâ → Muhammed b. Amr el-Ğazzî → Muhammed b. el-Hasen b. Kuteybe → Muhammed b. el-Hasen b. Ali el-Yaktînî → Dârekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, II/240, no. 2486.

56 Bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, III/145. İbnü'l-Hümâm bu iki rivâyeti, zayıf oldukları yönündeki değerlendirmeleri de zikrederek nakleder fakat herhangi bir açıklamada bulunmaz. Bkz. İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, III/135.

b. Zayıf Hadisin Rey ve Kıyasa Tercih Edilmesi

Hanefîler, bir konuda herhangi bir nass varid olmuşsa, nassı rey ve kıyasa tercih ederler.[57] Bunun birçok örneği, *el-Hidâye* gibi Hanefî fıkıh kaynaklarında yer almaktadır. Burada üzerinde durulması gereken konu, Hanefîlerin aynı şekilde zayıf hadisleri de kıyasa tercih edip etmedikleri meselesidir. Ebû Hanîfe'nin zayıf hadisleri de kıyasa tercih ettiğine dair birtakım rivâyetler bulunmaktadır.

İbn Hazm (456/1064) *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm* isimli eserinde Ebû Hanîfe'nin zayıf hadisi kıyasa tercih ettiğine dair sözünü şöyle nakletmiştir:

> Ebû Hanîfe şöyle demiştir: 'Rasûlüllah'dan (sas) gelen mürsel ve zayıf haber kıyastan evlâdır. Böyle bir haber bulunduğunda kıyas yapmak caiz değildir.' Yine demiştir ki: 'Sahâbe arasında kendisine muhalefet edildiği bilinmeyen bir sahâbîden gelen rivâyet kıyastan önceliklidir.' Yine demiştir ki: 'Keffâretler, hadler ve mukadderât hususunda kıyasla hüküm vermek caiz değildir.'[58]

Zerkeşî (794/1392), *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbnü's-Salâh* isimli eserinde, İbn Hazm'ın şu sözünü nakletmektedir:

> Ebû Hanîfe'nin, zayıf hadisin reyden evlâ olduğu görüşünde olduğu hususunda Hanefîlerin tamamı görüş birliğine varmışlardır.[59]

Aliyyü'l-Kârî (1014/1605) de Ebû Hanîfe'nin zayıf hadisi kıyasa tercih ettiğini ifade eder. O, Hanefîlere ashab-ı rey denilmesinin, hadislerle amel etmedikleri, rivâyetleri ve hadis nakletmeyi bilmediklerine dair olan zanna dayandığını ifade etmekte ve bu zannın doğru olmadığını belirterek cevap olarak şu cümleyi sarf etmektedir:

57 Haber-i vâhidin kıyasa takdimi ile ilgili bkz. Serahsî, *Usûl*, I/338-41. Ayrıca bkz. Leknevî, *Zaferü'l-Emânî*, s. 205-6.

58 İbn Hazm, *el-İhkâm*, VII/54. Bu rivâyeti daha sonraları, İbn Kayyim (751/1350) (Bkz. İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-Muvakkıûn*, I/77.), Zerkeşî (794/1391) (Bkz. Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, IV/31; *en-Nüket*, II/319), Aliyyü'l-Kârî (1014/1605) (Bkz. Aliyyü'l-Kârî, *Mirkât*, I/41.) gibi âlimler de eserlerinde nakletmişlerdir.

59 Zerkeşî, *en-Nüket*, II/319; Tehânevî, *Kavâid*, s. 95-6.

> Onların (Hanefîlerin) muteber görüşleri, zayıf hadisi, çürütülmesi muhtemel olan mücerret kıyasa tercih etmektir.[60]

Ebû Hanîfe'nin zayıf hadisi kıyasa tercih ettiğine dair rivâyetler olmakla birlikte, onun yaşamış olduğu dönemde zayıf hadisin terim anlamıyla değil de kelime anlamıyla kullanılıyor olması, onun zayıf hadis ile neyi kastettiği hususunda bazı tartışmalara neden olmuştur. Bazı âlimler, hasen tabirini ilk olarak Tirmizî'nin kullandığını iddia ederek ondan önce yaşamış âlimlerin zayıf hadisi kıyasa takdim ederlerken, aslında hasen seviyesindeki zayıfları kastettiklerini iddia etmişlerdir. İbn Teymiyye (728/1328) ve öğrencisi İbn Kayyım (751/1350) bu kanaattedir.[61]

İbn Kayyım, Hanefîlerin zayıf hadisi kıyas ve reye tercih ettiklerini belirtir ve bazı örnekler verdikten sonra aslında onların hasen hadisi kastettiklerini iddia eder:

> Ebû Hanîfe merhumun ashabı, Ebû Hanîfe'nin, zayıf hadisin reyden evlâ olduğu görüşünde olduğu hususunda görüş birliğine varmışlardır. Ebû Hanîfe, mezhebini de bu prensip üzerine kurmuştur. Söz gelimi, kahkaha hadisini zayıflığına rağmen kıyas ve reye, seferde hurma nebizi ile abdest alma hadisini, zayıflığına rağmen kıyas ve reye takdim etmiştir. ... Zayıf hadis ve sahâbe sözlerinin kıyas ve reye tercih edileceği Ebû Hanîfe ve İmâm Ahmed'in müşterek görüşüdür. Selefin ıstılahındaki 'zayıf' ifadesinden kasıt, müteahhirûnun ıstılahındaki 'zayıf' değildir. Aksine müteahhirûnun hasen diye adlandırdığını mütekaddimûn 'zayıf' diye isimlendirmişlerdir.[62]

İbn Kayyım'ın bu kanaatine katılmayan Muhammed Avvâme, İbn Teymiyye'nin iddia ettiği gibi[63] hasen teriminin Tirmizî ile kullanılmaya başladığını kabul etmez. O, Tirmizî'den önce de bu tabirin yaygın bir şekilde kullanıldığını, bununla birlikte hasen tabirinin kullanımının Tirmizî ile mübâlağalı

60 Aliyyü'l-Kârî, *Mirkat*, I/3.
61 Bkz. İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-Muvakkıîn*, I/77; Sehâvî, *Fethü'l-Muğîs*, I/15; Tehânevî, *Kavâid*, s. 100.
62 İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-Muvakkıîn*, I/77.
63 Bkz. Sehâvî, *Fethü'l-Muğîs*, I/15.

bir hale geldiğini savunur.[64] Nitekim hasen hadis zaten makbul olduğu için "hasen hadis reye mukaddemdir" denmesinin bir anlam ifade etmeyeceğini belirtir.[65]

Hanefîler zayıf hadisi kıyasa takdim ederken muhtemelen hasen seviyesindeki zayıf hadisi kastetmemişlerdir. Bununla birlikte Ebû Hanîfe'nin kastetmiş olduğu zayıf hadisin neyi ifade ettiğinin tespit edilmesi de pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü zayıf terimi ıstılâhî mânâsını henüz kazanmadığı için Ebû Hanîfe'nin yaşamış olduğu dönemdeki zayıf hadis ile daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan zayıf hadis kavramı aynı değildir. Bundan dolayı daha sonraki muhaddislerin zayıf gördükleri hadisleri Ebû Hanîfe'nin zayıf görmemesi mümkündür. O halde kesin olarak Hanefîler şu hadisleri zayıf olduğu halde kıyasa tercih etmişlerdir demek mümkün değildir. Bununla birlikte Hanefîlerin kıyasa tercih ettiklerini belirttikleri hadisler araştırıldığında, bu hadislerin birçoğunun muhaddisler tarafından zayıf görüldüğü anlaşılacaktır. Bu hadislerin aynı şekilde Hanefîler tarafından da zayıf görülmüş olması muhtemeldir. Nitekim bazı hadisleri kıyasa tercih ettiklerini eserlerinde sık sık vurgulamaları onların bu rivâyetlerin sıhhati konusunda emin olmadıklarını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, *el-Hidâye*'de bulunan şu hadisleri -kesin olarak zayıf olduğu için kıyasa tercih ettiklerini söyleyemesek de- bu kapsamda değerlendirebiliriz:

1. Hadis

لَيْسَ فِي الْقَطْرَةِ وَالْقَطْرَتَيْنِ مِنْ الدَّمِ وُضُوءٌ إلا انْ يَكُونَ سَائِلًا.

"*Akmadığı sürece bir-iki damla kandan dolayı abdest gerekmez.*"[66]

Hadisi Dârekutnî rivâyet etmiştir. Rivâyet şu şekildedir:

64 Tehânevî, *Kavâid*, s. 106.
65 Tehânevî, *Kavâid*, s. 107.
66 Mergînânî, *el-Hidâye,* I-II/17.

لَيْسَ فِى الْقَطْرَةِ وَلا الْقَطْرَتَيْنِ مِنَ الدَّمِ وُضُوءٌ إِلا انْ يَكُونَ دَمًا سَائِلاً.

“*Kan, akıcı olmadığı sürece bir-iki damla kandan dolayı abdest gerekmez.*”[67] Dârekutnî’nin naklettiği ikinci rivâyet ise şöyledir:

لَيْسَ فِى الْقَطْرَةِ وَالْقَطْرَتَيْنِ مِنَ الدَّمِ وُضُوءٌ حَتَّى يَكُونَ دَمًا سَائِلا.

“*Akıcı olmadıkça bir-iki damla kandan dolayı abdest bozulmaz.*”[68] Dârekutnî senedinde bulunan Muhammed b. Fadl b. Atiyye, Süfyân b. Ziyâd ve Haccâc b. Nusayr’ın zayıf olduğunu söylemektedir.[69] Zeylaî ve İbn Hacer de rivâyetin zayıf olduğunu belirtmektedir.[70]

Hanefîler bu rivâyeti ve bundan sonra nakledeceğimiz Hz. Ali’nin sözünü kıyasa tercih ederek hüküm verdiklerini belirtirler.[71] *el-Hidâye*’de nakledilen Hz. Ali’ye atfedilen söz şu şekildedir:

وَقَوْلُ عَلِيٍّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ حِينَ عَدَّ الْاحْدَاثَ جُمْلَةً : اوْ دَسْعَةً تَمْلا الْفَمَ.

Ali (ra), abdesti bozan şeyleri sayarken “veyahut kişi ağız dolusu kusarsa” cümlesini de zikretmiştir.[72]

Bu hadisi Beyhakî, Ebû Hüreyre kanalıyla Hz. Peygamber’den rivâyet etmiştir.

يُعَادُ الْوُضُوءُ مِنْ سَبْعٍ: مِنْ إِقْطَارِ الْبَوْلِ. وَالدَّمِ السَّائِلِ. وَالْقَيْءِ. وَمِنْ دَسْعَةً تَمْلا الفم. ونوم المضجع وَقَهْقَهَةِ الرَّجُلِ فِي الصَّلاةِ. وَخُرُوجِ الدَّمِ.

67 *Peygamber (sas) → Ebû Hüreyre → Saîd b. Müseyyib → Meymûn b. Mihrân → Babası → Muhammed b. Fadl → el-Hasan b. Ali er-Rezzâz → Muhammed b. İsmâil el-Ahmesî → Muhammed b. Nûh el-Cündeysâbûrî → Dârekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, I/156 (no. 571).

68 *Peygamber (sas) → Ebû Hüreyre → Meymûn b. Mihrân → Babası → Muhammed b. el-Fadl b. Atıyye → Haccâc b. Nusayr → Süfyân b. Ziyâd Ebû Sehl → Ahmed b. İsa b. Ali el-Havvâs → Dârekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, I/156 (no. 572).

69 Dârekutnî, *Sünen*, I/156 (no. 571-2).

70 Zeylaî, *Nasbu’r-Râye*, I/44; Askalânî, *ed-Dirâye*, I/33.

71 Bkz. *el-Mebsût*, I/133; Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/17.

72 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/17.

"*Abdest yedi şeyden dolayı iade edilir: Bevl damlası, akıcılığı olan kan, kusma, mideden ağız dolusu bir şey çıkması, dayanarak uyuma, kişinin namazda kahkaha ile gülmesi, kan çıkması.*"[73]

Zeylaî, Sehl b. Affân, Cârud b. Yezîd'in zayıf olduğunu belirtmekte[74] ve İbn Hacer de senedinin zayıf olduğunu ifade etmektedir.[75]

Züfer, "Yemeğin mideden ağza gelmesi hadestir." hadisini, önden ve arkadan çıkan her şey abdesti bozar hadisine kıyasen mutlak mânâda anlamış ve ne kadar olursa olsun kişi kusarsa abdesti bozulur demiştir. Genel olarak Hanefîler ise "*Akmadığı sürece bir-iki damla kandan dolayı abdest bozulmaz.*" hadisini ve Hz. Ali'nin abdesti bozan şeyler arasında saydığı "Veyahut kişi ağız dolusu kusarsa.." cümlesini delil getirerek ağız dolusu kadar çok miktarda olmadıkça kusmaktan dolayı abdestin bozulmayacağı hükmünü vermişlerdir.[76]

Hanefîler, zayıf hükmü verilen bu iki rivâyeti kıyasa tercih ettiklerini belirtmektedirler.[77] Fakat Hanefîlerin de muhaddisler gibi bu rivâyetleri zayıf addettiği kesin olarak söylenemez.

2. Hadis

الا مَنْ ضَحِكَ مِنْكُمْ قَهْقَهَةً فَلْيُعِدْ الْوُضُوءَ وَالصَّلاةَ جَمِيعًا.

"*Her kim namazda kahkaha ile güldüyse abdestini ve namazını iade etsin.*"[78]

Hadis, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Ömer, Enes b. Mâlik, Câbir b. Abdillah, Ebû Saîd, İmrân b. el-Husayn ve Ebû Melîh'ten rivâyet edilmiştir. Ayrıca İbn Aliye, Ma'bed el-Cühenî, İbrahim en-Nehaî ve Hasan'ın mür-

73 Bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye,* I/44; Askalânî, *ed-Dirâye*, I/33.
74 Zeylaî, *Nasbu'r-Râye,* I/44.
75 Askalânî, *ed-Dirâye*, I/33.
76 Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, I/133; Mergînânî, *el-Hidâye,* I-II/17.
77 Serahsî, *el-Mebsût*, I/133; Mergînânî, *el-Hidâye,* I-II/17.
78 Mergînânî, *el-Hidâye,* I-II/19. Dârekutnî, *Sünen*, I/160-174.

sellerinin meşhur olduğu nakledilmektedir.[79] İbnü'l-Hümâm, ehl-i hadisin, mürsel rivâyetleri daha kuvvetli gördüğünü ve Hanefîlerin indinde mürsel haberin huccet olduğunu naklet-mektedir.[80]

Serahsî, *el-Mebsût*'da, Alaaddin es-Semerkandî de *Tuhfe-tü'l-Fukahâ* isimli eserinde[81] bu hadise aynı şekilde yer verir ve Serahsî, bu sünnet karşısında kıyası terk ettiklerini belir-tir.[82]

Ebû Yûsuf'un *el-Âsâr*'da naklettiği rivâyet şu şekildedir:

عن النبي صلى الله عليه وسلم انه بينما هو في الصلاة اذ اقبل اعمى يريد الصلاة فوقع في زبية فاستضحك بعض القوم حتى قهقه فلما انصرف النبي صلى الله عليه وسلم قال من كان منكم قهقه فليعد الوضوء والصلاة.

"Peygamber (sas) namaz kıldırırken âmâ bir kimse namaz kılmak için içeri girdi ve çukura düştü. Cemaat kahkaha ile güldü. Bunun üzerine Peygamber (sas) '*Sizden kim kahkaha ile güldüyse abdestini ve namazını iade etsin.*' buyurdu."[83]

Şeybânî'nin naklettiği rivâyetler ise şu şekildedir:

بينما هو في الصلاة إذ أقبل أعمى من قبل القبلة يريد الصلاة ، والقوم في صلاة الفجر ، فوقع في زبية، فاستضحك بعض القوم حتى قهقه ، فلما فرغ رسول الله صلى الله عليه وسلم ، قال : من كان قهقه منكم فليعد الوضوء والصلاة.

"Peygamber (sas) namaz kıldırırken âmâ bir kimse namaz kılmak için kıble tarafına yöneldi. Bu esnada cemaat sabah namazındaydı. Ama şahıs çukura düşünce, cemaatten bazı-ları kahkaha ile güldü. Bunun üzerine Peygamber (sas) na-

79 Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/47-51. Dârekutnî, *Sünen*, I/160-174.
80 Bkz. *Fethü'l-Kadîr*, I/52. İbnü'l-Hümâm, hadisin mürsel ve muttasıl bir-çok varyantını zikreder ve her biri hakkında sened tahlili yapar. Yaptığı açıklamalardan rivâyetin zayıf olmadığı kanaatinde olduğu anlaşılmakta-dır.
81 Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, I/25
82 Serahsî, *el-Mebsût*, I/139.
83 *Peygamber (sas) → Ma'bed → Hasan → Mansûr b. Zâzân → Ebû Hanîfe → Ebû Yûsuf → Yûsuf.*
İsbehânî, *Müsnedü el-İmâm Ebî Hanîfe*, 223; Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, I/28, no. 135. Ayrıca bkz. Dârekutnî, *Sünen*, I/166, (no. 611).

mazı bitirince; '*Sizden kim kahkaha ile güldüyse abdestini ve namazını iade etsin.*' buyurdu."[84]

عن إبراهيم في الرجل يقهقه في الصلاة قال : يعيد الوضوء والصلاة ويستغفر ربه فإنه أشد الحدث.

İbrâhim, namazda kahkaha ile gülen bir kimse hakkında şöyle demiştir: "Abdesti ve namazı iade eder ve Allah'a da tövbe eder. Çünkü bu yaptığı şey hadesin en ağırıdır."[85]

Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'inde nakledilen rivâyet ise şu şekildedir:

بينما هو في الصلاة إذ أقبل أعمى يريد الصلاة فوقع في روية فاستضحك بعض القوم، حتى قهقه، فلما انصرف قال النبي صلى الله عليه وسلم: من كان منكم قهقه فليعد الوضوء والصلاة.

"Peygamber (sas) namaz kıldırırken âmâ bir kimse namaz kılmak için kıble tarafına yöneldi. Şahıs çukura düşünce, cemaatten bazıları kahkaha ile güldü. Bunun üzerine Peygamber (sas) namazı bitirince; '*Sizden kim kahkaha ile güldüyse abdestini ve namazını iade etsin.*' buyurdu."[86]

Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin nakletmiş olduğu rivâyetlere bakıldığında bunların mürsel rivâyetler olduğu görülmektedir. Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'indeki Ebû Saîd'den nakledilen rivâyeti Zeylaî ve İbn Hacer eserlerine almamışlardır.[87]

Müsned rivâyetlerin tamamının zayıf olduğu belirtilmektedir. Bu değerlendirmeleri şöylece özetleyebiliriz: Dârekutnî

84 *Peygamber (sas) → Hasan-ı Basrî → Mansûr b. Zâzân → Ebû Hanîfe → Muhammed.*
Şeybânî, *el-Âsâr*, I/210, no. 162.

85 *İbrâhim → Hammâd → Ebû Hanîfe → Muhammed.*
Şeybânî, *el-Âsâr*, I/211, no. 163.

86 İki ayrı isnad ile nakledilmiştir:
Peygamber (sas) → Ebû Saîd → el-Hasan → Mansûr b. Zâzân → Ebû Hanîfe → Züfer → el-Hakem → Amcası Muhammed b. el-Muğîre → Selm b. Isâm → Ebû Muhammed b. Hayyân.
Peygamber (sas) → Ebû Saîd → el-Hasan → Mansûr b. Zâzân → Ebû Hanîfe → Mekkî b. İbrâhim → İsmâil b. Muhammed → İshâk b. İbrâhim → Muhammed b. İbrâhim.
İsbehânî, *Müsned el-İmâm Ebî Hanîfe*, 223.

87 Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/47-51; Askalânî, *ed-Dirâye*, I/34-37.

Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiş ve seneddeki Abdülazîz ve Abdülkerîm'in zayıf olduklarını söylemiştir. İbn Ömer'den gelen İbn Adî'nin eserinde naklettiği rivâyetin ise İbnü'l-Cevzî sahîh olmadığını söylemiştir. Yine Dârekutnî'nin naklettiği Enes'ten gelen rivâyette Eyyüb'ün zayıf olduğu; Câbir'den gelen rivâyetin Yezid b. Sinân'dan dolayı zayıf olduğu; İmrân b. Husayn'dan gelen rivâyetin senedinin zayıf olduğu; Ebû Melîh'in rivâyetinin metninde bulunan Hasan b. Dînâr ve İbn İmâre'nin zayıf oldukları söylenmektedir.[88]

Kâsânî, hadise yönelik Şâfiî'nin yöneltmiş olduğu eleştirileri cevaplandırır. Şâfiî, iki yönden rivâyeti eleştirmiştir. Bunlardan birincisi, Hz. Peygamber'in mescidinde su kuyusu bulunmadığı, ikincisi ise sahâbenin Rasûlüllah'ın arkasında namaz kılarken gülmüş olamayacağıdır. Kâsânî, Şafiî'nin iddiasının yersiz olduğunu söyler ve Hz. Peygamber'in mescidinde yağmur sularının biriktiği bir çukur olduğunu ifade eder. Şâfiî'nin ikinci iddiasına da şöyle cevap verir: "Bize, hulefâ-i râşidîn, aşere-i mübeşşere, ilk muhacirler, fakîh sahâbîler ve ensârın büyüklerinin güldüğü rivâyet edilmiyor ki, bilakis namazda gülenler; bazı gençler, bedeviler veya bazı cahil münafıklardır. Hatta bir bedevinin mescide bevl ettiği bile rivâyet edilmiştir."[89]

Abdülazîz el-Buhârî (730/1329) Pezdevî'nin (482/1089) *Usûl*'üne yazdığı şerhi *Keşfü'l-Esrâr*'da musarrât hadisinden bahsederken kahkaha hadisine de değinir ve şöyle der:

> Bize, neden Ma'bed el-Cühenî gibi fakîh olduğu bilinmeyen bir râvîsi olduğu halde, kıyasa muhalefet ederek kahkaha hadisi ile amel edip, amel yönünden daha makbul, metnen ve seneden daha kuvvetli (ki Ebû Hüreyre, Ma'bed'den daha üstündür) musarrât hadisi ile amel etmediğimiz sorulursa şöyle deriz: Kahkaha hadisi Ebû Muse'l-Eş'arî, Câbir, Enes, İmrân b. el-Husayn ve Üsâme b. Zeyd gibi pek çok sahâbîden rivâyet edilmiştir. Ayrıca

88 Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/47-51. Dârekutnî, *Sünen*, I/160-174.
89 Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, I/32.

Ali, İbn Mes'ûd, İbn Ömer, Hasan, İbrahim, Mekhûl gibi sahâbe ve tâbiînin büyükleri onunla amel etmişlerdir. Bundan dolayı hadisin kabulü ve kıyasa takdimi gereklidir.[90]

Hanefîler bu hadisi kıyasa tercih etmişlerdir. Onları buna sevk eden en büyük etken bu konunun taabbudî bir konu olmasıdır. Çünkü taabbudî konularda akıldan ziyade nakil öne çıkmaktadır. Hanefîler bu rivâyette sahâbe ve tabiînin amelini de rivâyetin hucciyetinde delil olarak göstermektedirler. Hanefîlere göre rivâyet zayıf görülse de sahâbe ve tabiînin o rivâyet ile amel etmesi, rivâyeti makbul hale getirmeye yetmektedir.

3. Hadis

اقَلُّ الْحَيْضِ لِلْجَارِيَةِ الْبِكْرِ وَالثَّيِّبِ ثَلاثَةُ ايَّام ولياليها وَاكْثَرُهُ عَشَرَةُ ايَّامٍ.

"*Bakire veya evli bir hanım için hayzın en azı üç, en çoğu on gündür.*"[91]

Hadis, Ebû Ümâme, Vâsile b. el-Eska', Muâz b. Cebel, Ebû Saîd el-Hudrî, Enes b. Mâlik, Âişe ve Süfyân'dan rivâyet edilmiştir.[92]

Ebû Ümâme'den Dârekutnî[93] ve Taberânî[94] rivâyet etmiş, Dârekutnî, İbn Adî,[95] İbn Hibbân zayıf olduğunu belirtmiştir. Vâsile b. el-Eska'dan Dârekutnî[96] ve İbnü'l-Cevzî[97] rivâyet etmiş ve bazı râvîlerinin zayıf olduğunu belirtmiştir.[98] Muâz b. Cebel, Ebû Saîd el-Hudrî, Enes b. Mâlik ve Âişe'den İbnü'l-

90 Alâeddin Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, II, 557-8.
91 Mergînânî, *el-Hidâye,* I-II/38.
92 Zeylaî, *Nasbu'r-Râye,* I/191.
93 Dârekutnî, *Sünen*, I/216 (no. 834) rivâyetin zayıflığı hususunda diğer görüşler için bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye,* I/191.
94 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, VIII/129, no. 7586; *el-Mu'cemü'l-Evsat*, I/189, no. 599.
95 İbn Adî, *el-Kâmil*, II/373.
96 Dârekutnî, *Sünen*, I, 216, no. 835.
97 İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-Mütenâhiye*, I/383, no. 643.
98 Dârekutnî, *Sünen*, I, 216, no. 835.

Cevzî[99] rivâyet etmiştir. Süfyân'dan ise, Dârekutnî[100] rivâyet etmiştir.

Serahsî, bu hadise eserinde (اقَلُّ الْحَيْضِ ثَلاثَةُ ايَّامٍ وَاكْثَرُهُ عَشَرَةُ ايَّامٍ) "*Hayzın en azı üç, en çoğu da on gündür.*" şeklinde yer vermekte ve hadisin Ömer, Ali, İbn Mesûd, İbn Abbâs, Osman ibnü'l-Âs es-Sakafî, Enes b. Mâlik'den (ra) rivâyet edildiğini belirtmektedir. Rivâyeti naklettikten sonra, miktarlar konusunun kıyasla bilinemeyeceğini, ancak nakil yoluyla Peygamber'den (sas) öğrenilebileceğini ifade etmektedir.[101]

İbn Kayyım, Hanefîlerin bu hadisi kıyasa tercih ettiklerini belirtmektedir.[102]

İbnü'l-Hümâm, bu hadisin merfû ve mevkuf çeşitli tarîklerini, zayıf olduklarını da belirterek nakleder ve birçok tarîkten gelmesi hasebiyle zayıf rivâyetlerin hasen seviyesine yükseleceğini belirtir. İbnü'l-Hümâm, mukadderât-ı şer'iyye konusunda rey ile hüküm verilemeyeceğini belirtir. Bundan dolayı sahâbenin uygulamış olduğu mevkuf rivâyetlerin de merfû hükmünde olacağını belirtir. İbnü'l-Hümâm, rivâyetin sahâbe ve tabiînden insanı tatmin edecek birçok tarîkten gelmesiyle rivâyetin merfû derecesine çıkacağını ve böylece zayıf râvîlerin de *ceyyid* (makbul) olacağını belirtir.[103]

III. AMELLERİN FAZİLETLERİ KONUSUNDA ZAYIF HADİS KULLANIMI

Amellerin faziletleri konusundaki zayıf hadislerin rivâyet edilebileceğini Süfyân es-Sevrî (161/777), Abdullah b. Mübârek (181/749), Süfyân b. Uyeyne (198/813), Abdurrahman b. Mehdî (198/813) ve Ahmed b. Hanbel (241/855) gibi ilk

99 İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-Mütenâhiye*, I/382-383, no. 639-641.
100 Dârekutnî, *Sünen*, I, 208, no. 798.
101 Serahsî, *el-Mebsût*, III/137.
102 İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-Muvakkıîn*, I/77.
103 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/162.

dönem âlimleri ifade etmektedir.[104] Onların bu tür hadisleri rivâyet etmeyi câiz görmeleri muhtemelen aynı zamanda bu rivâyetlerle ameli de câiz gördükleri anlamına gelmektedir. Bununla birlikte zayıf hadisler ile amel edilebileceği ifadesini ilk olarak kullanan kişinin Nevevî (676/1277) olduğu söylenmektedir.[105]

Nevevî, İbnü's-Salâh'ın (643/1245) fezâil konusunda zayıf hadis rivâyetini uygun gören kanaatine, bu hadislerle amel de edilebileceği şeklindeki yorumunu da ekleyerek şunları söylemiştir:

> Ehl-i Hadis ve diğer alimlere göre, Allah'ın sıfatları, haram helal vb. gibi ahkâm konuları haricinde, kıssalar, fezâil-i a'mâl, mevâiz gibi konularda senedlerde müsamahakâr davranılması, mevzû hadis dışındaki zayıf hadislerin za'fiyeti belirtilmeksizin rivâyet edilmesi ve bunlarla amel edilmesi caizdir.[106]

Nevevî ile birlikte amellerin fazileti hususunda zayıf hadislerle amel edilebileceği açık bir şekilde ifade edilmeye başlamasının yanında, mevzû olmamak şartıyla zayıf hadis kullanılmasının müstehap olduğu anlayışı da ifade edilir olmuştur:

> Muhaddis, fakîh ve diğer bazı âlimler, fezâil, tergîb ve terhîb konularında mevzû olmamak (şartıyla) zayıf hadislerle amel etmeyi caiz ve müstehap görürler.[107]

Fezâil konusunda zayıf hadis rivâyetine ve dolayısıyla onlarla amel etmeye olumlu bakan âlimler arasında İbn Receb (795/1392), Irâkî (806/1403), Sehâvî (902/1496) ve Aliyyü'l-Kârî (1014/1605) sayılmaktadır.[108]

İbn Hacer, amellerin fazileti konusunda zayıf hadislerle amel edebilmeyi üç şarta bağlamıştır.[109]

104 Bkz. Leknevî, *el-Ecvibe*, s. 36 vd.
105 Şahyar, "Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel Edilebilirlik Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi", s.43.
106 Süyûtî, *Tedrîbü'r-Râvî*, I/298.
107 Nevevî, *el-Ezkâr*, I/8.
108 Bkz. Şahyar, *Zayıf Hadis rivâyeti*, s. 15.
109 Süyûtî, *Tedrîbür-Râvî*, I/298-9.

1. Zayıflık şiddetli olmamalı. Bu durumda; *kezzâb,*[110] *müttehem bi'l-kizb*[111] ve *fuhş-ı galât*[112] olan râvînin tek kaldığı rivâyet, (bu şartın) dışında kalır.
2. Amel edilen bir asla (İslâm dininin genel esaslarına) uygun olması.
3. (Zayıf hadisle) amel edilirken, onun sabit olduğuna değil, ihtiyaten amel edildiğine inanılmalıdır.[113]

Muhaddisler gibi, fakîhler da fezâil konularında zayıf hadislerle amel edilebileceği kanaatindedir. Örneğin, İbnü'l-Hümâm (861/1456) amellerin faziletlerine dair konularda zayıf hadislerle amel edilebileceğini düşünmekte ve zayıf haberle müstehap[114] hükmünün tespit edilebileceğini ifade etmektedir. İbnü'l-Hümâm'ın ifadesi şöyledir:

> Müstehâb (hükmü) mevzû olmayan zayıf (haber) ile sabit ol(abilir).[115]

İbnü'l-Hümâm, başka bir yerde ise şöyle söylemektedir:

110 *Kezzâb*: Fazlaca yalan söyleyen, aşırı yalancı anlamında mübalağa ile ism-i fâil olup cerh lafızlarından biridir. Cerhin altıncı ve en ağır mertebesine delâlet eder. Bu ve benzeri lafızlarla cerhedilen ravi, adalet vasfını kaybetmiş demektir. Hadisleri yazılmaz. Rivâyetlerine hiçbir şekilde itibar edilmez. Hatta başka rivâyeti kuvvetlendirmesi için bile kullanılamaz. (Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 181.)

111 *Müttehem bi'l-kizb:* Yalan söylemekle itham edilen mânâsına cerh lafzıdır. Cerhin beşinci derecesine delâlet eder. Bu mertebede bulunan lafızlardan biriyle cerh edilmiş olan ravi, ağır cerhe uğramış demektir. Bu yüzden metrûk addedilir. Hadisleri yazılmaz. İ'tibar için dikkate alınmaz. İstişhâda yarayışlı sayılmaz. (Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 297.)

112 *Fuhş-ı galât*: *Kesret-i galât* olarak da kullanılan bu terim, çok hata yapmak, hatası çok olmak demektir. Ravinin cerh edilmesine yol açan ve metâin-i aşere denilen on tenkit esasından zabıtla ilgili olanlardandır. Ravinin çokça yanılması, rivâyet ettiği hadislerde çokça yanılmasını ifade eder. (Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 180.)

113 Süyûtî, *Tedrîbür-Râvî*, I/298-9. Ayrıca bkz. Leknevî, *Zaferü'l-Emânî*, s. 186-9.

114 İbnü'l-Hümâm'ın çağdaşı, İranlı şâfiî fakîh Celâleddin ed-Devvânî (908/1502) de ahkâm-ı şer'iyyede olmamak şartıyla fezâilde zayıf hadisle amel etmenin caizliğin ötesinde müstehap olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Leknevî, *el-Ecvibe*, s. 55-56.

115 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, II/133.

Mevzû olmayan zayıf hadis ile fezâil-i a'mâl konularında amel edilir.[116]

İbn Âbidîn de eserinde amellerin faziletleri hususunda zayıf hadislerle amel edilebileceğini yeri geldikçe zikretmiştir.[117]

Hanefîler, amellerin fazileti konusunda zayıf hadis rivâyetini kabul etmekle birlikte genel olarak ahkâmla ilgili hadisleri kullanmaları sebebiyle eserlerinde fezâil ile ilgili çok fazla hadise yer vermemişlerdir. Fakat az da olsa amellerin faziletleri kapsamına girebilecek hadislere rastlanmaktadır. *el-Hidâye*'de yer alan hadislerden tesbit edebildiğimiz kadarıyla, amellerin faziletleri kapsamında ele alınabilecek zayıf hadislere bu bölümde yer vereceğiz.

a. Teşvik Etme (Terğîb)

Hanefîler çok fazla olmasa da eserlerinde teşvik sadedinde muhaddisler tarafından zayıf olarak değerlendirilen bazı hadislere yer vermişlerdir. *el-Hidâye*'de bulanan şu hadis bu grup içerisinde ela alınabilir:

انَّ النَّبِيّ عَلَيْهِ الصَّلاةُ وَالسَّلامُ تَوَضَّا مَرَّةً مَرَّةً وَقَالَ : هَذَا وُضُوءٌ لا يَقْبَلُ اللّٰهُ تَعَالَى الصَّلاةَ إلا بِهِ، وَتَوَضَّا مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ وَقَالَ : هَذَا وُضُوءُ مَنْ يُضَاعِفُ اللّٰهُ لَهُ الْاجْرَ مَرَّتَيْنِ وَتَوَضَّا ثَلاثًا ثَلاثًا وَقَالَ : هَذَا وُضُوئِي وَوُضُوءُ الْانْبِيَاءِ مَنْ قَبْلِي فَمَنْ زَادَ عَلَى هَذَا اوْ نَقَصَ فَقَدْ تَعَدَّى وَظَلَمَ .

"Hz. Peygamber (sas) organlarını birer defa yıkayarak abdest aldı ve şöyle buyurdu: '*Bu öyle bir abdesttir ki Allah, namazı onsuz kabul buyurmaz.*' İkişer defa yıkayarak abdest aldı ve şöyle buyurdu: '*Bu, Allah'ın kendisine iki kat ecir verdiği kimsenin abdestidir*'. Üçer defa yıkayarak abdest aldı ve şöyle buyurdu: '*Bu benim ve benden önceki peygamberlerin abdestidir. Kim ki, bundan fazla veya eksik yaparsa, sınırı aşmış ve kendine yazık etmiş olur.*'"[118]

116 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I/349.
117 Bkz. İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtâr*, I/128, 131, 385; II/23; VI/405.
118 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/15.

Hadis bu şekliyle kaynaklarda bulunmamaktadır. Muhtemelen iki rivâyet birleştirilerek nakledilmiştir. Aynı şekilde iki rivâyeti birleştirerek Serahsî,[119] Kâsânî[120] ve Semerkandî[121] de eserlerine almışlardır.

Hadisin sonundaki (فَمَنْ زَادَ عَلَى هَذَا اوْ نَقَصَ فَقَدْ تَعَدَّى وَظَلَمَ) "*Kim ki, bundan fazla veya eksik yaparsa, sınırı aşmış ve kendine yazık etmiş olur.*" cümlesi başka bir hadisten alınarak ilk hadisle birlikte nakledilmiştir.

Rivâyetin ilk bölümünü, bazı değişik lafızlar olmakla birlikte, Abdullah b. Ömer, Übey b. Kâ'b, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Hüreyre rivâyet etmiştir.[122] Dârekutnî'nin İbn Ömer'den naklettiği ve iki senedle naklettiği rivâyet şu şekildedir:

عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ تَوَضَّا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- مَرَّةً مَرَّةً وَقَالَ هَذَا وُضُوءُ مَنْ لا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنْهُ الصَّلاةَ إِلا بِهِ. ثُمَّ تَوَضَّا مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ وَقَالَ هَذَا وُضُوءُ مَنْ يُضَاعِفُ اللَّهُ لَهُ الاجْرَ مَرَّتَيْنِ. ثُمَّ تَوَضَّا ثَلاثًا ثَلاثًا وَقَالَ هَذَا وُضُوئِى وَوُضُوءُ الْمُرْسَلِينَ مِنْ قَبْلِى .

> Hz. Peygamber (sas) organlarını birer defa yıkayarak abdest aldı ve şöyle buyurdu: '*Bu öyle bir abdesttir ki Allah, namazı onsuz kabul buyurmaz.*' İkişer defa yıkayarak abdest aldı ve şöyle buyurdu: '*Bu, Allah'ın kendisine iki kat ecir verdiği kimsenin abdestidir*'. Üçer defa yıkayarak abdest aldı ve şöyle buyurdu: '*Bu benim ve benden önceki peygamberlerin abdestidir.*'[123]

Hadisin senedindeki Müseyyib b. Vâdıh'ın[124] zayıf olduğu nakledilmektedir.

119 Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, I/13.
120 *Kâsânî, Bedâiu's-Sanâi'*, I/97.
121 Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukaha*, I/13.
122 Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/27.
123 *Peygamber (sas) → İbn Ömer → Abdullah b. Dînâr → Hafs b. Meysera → Müseyyib b. Vâdıh → Hasan b. Süfyân → Da'lec b. Ahmed → Dârekutnî.*
Peygamber (sas) → İbn Ömer → Abdullah b. Dînâr → Hafs b. Meysera → Müseyyib b. Vâdıh → Abbâs b. Fadl b. Reşîd → İsmail b. Muhammed Saffâr → Dârekutnî.
Dârekutnî, *Sünen*, I/80.
124 Bkz. Askalânî, *Lisânü'l-Mizan*, VI/40; *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII/294.

Hadisi İbn Mâce de eserine almıştır.[125] Onun rivâyetindeki Abdurrahîm b. Zeyd'in zayıf olduğu ifade edilmektedir.[126] *Nasbu'r-Râye*'de geçen diğer rivâyetlerin de zayıf oldukları nakledilmiştir.[127] Biz burada örnek olarak bu rivâyetleri vermekle yetinip Hanefîlerin hadis hakkındaki görüşlerine geçeceğiz.

İbnü'l-Hümâm, şerhinde hadisin *el-Hidâye*'de geçtiği şekliyle mârûf olmadığını belirtmektedir. Hadisin ilk bölümünün çeşitli sahâbîlerden rivâyet edildiğini ifade ederek rivâyetler hakkındaki değerlendirmelere yer vermektedir. Yukarıda vermiş olduğumuz Darekutnî ve İbn Mace'nin eserlerinde yer verdikleri rivâyetleri ve zayıf olma sebeplerinden bahsetmesine rağmen herhangi bir savunma yapmamaktadır. Bundan dolayı bu zayıf hadisi ne sebeple kullandıkları hakkında kesin bir yorum yapmak mümkün değildir. Fakat muhtevasına bakıldığında teşvik için kullanılmış olduğu düşünülebilir.

İbnü'l-Hümâm, hadisin ikinci bölümü için de şu hadisi nakleder:

انَّ رَجُلًا اتَاهُ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ : يَا رَسُولَ اللّٰهِ كَيْفَ الطَّهُورُ ؟ فَدَعَا بِمَاءٍ فِي إِنَاءٍ غَسَلَ كَفَّيْهِ ثَلاثًا ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ ثَلاثًا ثُمَّ غَسَلَ ذِرَاعَيْهِ ثَلاثًا ثُمَّ مَسَحَ بِرَأْسِهِ ، ادْخَلَ أُصْبُعَيْهِ السَّبَّاحَتَيْنِ فِي أُذُنَيْهِ وَمَسَحَ بِإِبْهَامَيْهِ عَلَى ظَاهِرِ أُذُنَيْهِ ، وَبِالسَّبَّاحَتَيْنِ بَاطِنَ أُذُنَيْهِ ، ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ ثَلاثًا ثَلاثًا ثُمَّ قَالَ : هَكَذَا الْوُضُوءُ ، فَمَنْ زَادَ عَلَى هَذَا اوْ نَقَصَ فَقَدْ اسَاءَ وَظَلَمَ.

"Bir adam Hz. Peygamber'e (sas) gelip, 'Yâ Rasûlallah! Abdest nasıl alınır?' diye sordu. Hz. Peygamber de bir kap su isteyerek ellerini, yüzünü ve kollarını üçer kere yıkadı, sonra başına mesh etti. Şehâdet parmaklarını kulaklarına sokarak uçlarıyla içini, başparmaklarıyla dışını mesh etti. Daha sonra

125 *Peygamber (sas) → İbn Ömer → Muâviye b. Kurre → Abdurrahîm b. Zeyd Ammî → Merhûm b. Abdülazîz Attâr → Ebû Bekir b. Hallâd Bâhilî → İbn Mâce.*
İbn Mâce, Tahâret, 47 no. 419.

126 Bkz. Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI/83; Zehebî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI/273; Askalânî, *Lisânü'l-Mizan*, VII/286.

127 Hadisin diğer senedleri için bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/29, 30.

ayaklarını üçer kere yıkadı ve sonra: '*İşte abdest böyle alınır. Kim buna bir şey ekler veya eksiltirse kendisine kötülük etmiş ve zulmetmiş olur.*' buyurdu."[128]

el-Hidâye'de iki rivâyet birleştirilerek verilen bu rivâyetten sonra "Buradaki korkutma ifadesi abdestteki üçlemenin sünnet olmadığı kanaatinde olanlar içindir." şeklinde bir açıklama vardır.[129] Hanefîlerin iki rivâyeti birleştirerek zikretmelerinin sebebinin, abdesti üçlemenin sünnet olduğu hususunu teyid olduğu söylenebilir.

b. Sakındırma (Terhîb)

Hanefîlerin kullandığı bazı hadislerin muhtevası terhîb (sakındırma) içermektedir. Onlar belki de vermiş oldukları hükmün vurgusunu arttırmak için, aynı konuda başka rivâyetler olduğu halde bu rivâyetleri kullanmışlardır. Fakat onların zayıf olduğu halde bu rivâyetleri kullandıklarına dair kesin bir şey söylenemez. Bununla birlikte muhaddislerin zayıf olduğu kanaatinde oldukları şu hadisi, Hanefî fakîhlerin de zayıf görme ihtimâline binâen burada zikredebiliriz:

خَلِّلُوا اصَابِعَكُمْ كَيْ لا تَتَخَلَّلُهَا نَارُ جَهَنَّمَ.

"*Parmaklarınızı hilâlleyin ki, cehennem ateşi hilâllemesin.*"[130]

Hadisi Dârekutnî Hz. Âişe'den ve Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir. Hz. Âişe'den nakledilen rivâyet şöyledir:

كَانَ رَسُولُ اللّهِ –صلى الله عليه وسلم– يَتَوَضَّأُ وَيُخَلِّلُ بَيْنَ اصَابِعِهِ وَيَدْلُكُ عَقِبَيْهِ وَيَقُولُ خَلِّلُوا بَيْنَ اصَابِعِكُمْ لا يُخَلِّلُ اللّهُ تَعَالَى بَيْنَهَا بِالنَّارِ وَيْلٌ لِلاعْقَابِ مِنَ النَّارِ.

"Rasûlüllah (sas) abdest alırken parmaklarının arasını hilâller, ökçelerini ovuşturur ve şöyle derdi: '*Parmaklarınızın*

128 Ebû Dâvûd, Tahâret, 52 no. 135, Elbânî, hadisin hasen sahîh olduğunu söylemektedir. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 128 no. 375.

129 Mergînânî, *el-Hidâye*, 15.

130 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/15. Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, I/76. Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, I/22.

arasını hilâlleyin ki, Allahu Teâlâ aralarını ateşle hilâllemesin. Yazıklar olsun ateşte yanacak ökçelere.'"[131]

Ebû Hüreyre'den nakledilen rivâyet ise şu şekildedir:

خَلِّلُوا بَيْنَ اصَابِعِكُمْ لا يُخَلِّلُهَا اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِى النَّارِ.

"*Parmaklarınızın arasını hilâlleyin ki, Allah Azze ve Celle Kıyamet gününde ateşle hilâllemesin.*"[132]

Nasbu'r-Râye'de, birinci rivâyetin senedindeki râvîlerden Yahya b. Meymûn'un *kezzâb*, Ömer b. Kays'ın ise *metrûk* olduğu belirtilmektedir.[133] İbn Hacer de senedlerin zayıf olduğunu belirtmektedir.[134]

Taberânî ise rivâyeti şu şekilde nakletmiştir:

مَنْ لمَ يخلل أصَابعَه بِالمَاء خَلَّلَها الله بِالنَار يَوم القِيَامَة.

"*Kim parmaklarını suyla hilâllemezse Allah kıyamet gününde onu ateşle hilâller.*"[135] Heysemî, rivâyetin senedindeki Alâ' b. Kesîr'in zayıf olduğunu söylemektedir.[136]

İbnü'l-Hümâm eserinde Dârekutnî'nin bu rivâyetini ve rivâyetin zayıf olduğu yönündeki değerlendirmesini nakleder. Ayrıca bu rivâyetten daha açık bir şekilde Taberânî'nin rivâyetinin olduğunu da nakleder. İbnü'l-Hümâm, bu hadisi savunmak için dört *Sünen* kitabında[137] da yer alan ve mânâ olarak onu destekleyen (إذَا تَوَضَّأْتَ فَاسْبغْ الْوُضُوءَ وَخَلِّلْ بَيْنَ الْاصَابعِ)

131 *Peygamber (sas) → Âişe → Urve → İbn Şihâb → Ömer b. Kays → el-Hâris b. Mansûr → Ali b. İbrâhim el-Vâsıtî → Osman b. Ahmed ed-Dekkâk → Dârekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, I/94, no. 312.

132 *Peygamber (sas) → Ebû Hüreyre → Mücâhid → Leys → Yahyâ b. Meymûn b. Atâ → Ali b. Müslim → Yakub b. İbrâhim el-Bezzâz → Dârekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, I/95, no. 313.

133 Zeylaî, *Nasbur'r-Râye*, I/26.

134 Askalânî, *ed-Dirâye*, I/24.

135 *Peygamber (sas) → Vâsile → Mekhûl → Alâ' b. Kesîr → Hakîm b. Hidâm → Şeybân b. Ferrûh → el-Hüseyin b. İshâk → Taberânî.*
Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebîr, XXII/64, no. 156.

136 Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I/540 no. 1209.

137 Ebû Dâvûd, Tahâret, 55 no. 142; İbn Mâce, Tahâret, 54 no.448; Tirmizî, Savm, 69 no. 788; Nesâî, Tahâret, 92 no. 114.

"*Abdest aldığınız zaman tam olarak alın ve parmaklarınız aralarını hilâlleyin.*" rivâyetini nakleder ve Tirmizî'nin bu rivâyet için yapmış olduğu "Bu hadis hasen sahîhtir." şeklideki değerlendirmesine aynen yer verir.[138] Böylece İbnü'l-Hümâm, parmakların arasını hilâllemek ile ilgili Mergînânî'nin kullanmış olduğu hadisi başka rivâyetlerle desteklemek suretiyle zayıflığını giderme çabası içerisine girmiş ve senedi zayıf olsa da mânâ itibariyle sahîh mesabesinde olup amel edilebileceğini vurgulamak istemiştir. Her ne kadar İbnü'l-Hümâm bu rivâyeti savunmuş olsa da, Hanefîlerin amellerin fazîletleri konusunda olduğu için bu rivâyet ile amel etmiş olmaları ihtimali bulunmaktadır.

IV. İHTİYATA DAHA UYGUN OLAN ZAYIF HADİSLERİN KULLANIMI

Şüpheli konularda hata ve günaha düşmemek için en güvenli usûlü ve çözümü benimsemeyi ifade eden ihtiyat prensibi fıkıh usûlü ve fıkıh başta olmak üzere dinî literatürde yaygın bir kullanım alanına sahiptir. İhtiyat, bazı usûlcüler tarafından bir usûl terimi olarak algılanmış olsa da, ilk dönem usûl kitaplarında özel bir başlık altında ele alınmamış, daha çok delillerin çatışması (tearuz) bahsinde bir tercih unsuru olarak söz konusu edilmiştir.[139] Fakîhler, verdikleri pek çok hükümde ihtiyat unsurunu göz önünde bulundurmuşlar, gerektiğinde zayıf hadislerle dahi ihtiyata binâen amel etmişlerdir.

İhtiyât söz konusu olduğunda zayıf hadislerle amel edilebileceği düşüncesi pek çok âlim tarafından ifade edilmiştir. Örneğin, Nevevî (676/1278), *el-Ezkâr* isimli eserinde bunu şöyle ifade etmektedir:

> … Helal, haram, alışverişler, nikâh, talâk vb. ahkâm konularına gelince; bu konularda ancak sahîh veya hasen, bir de bazı alışve-

138 *İbnü'l-Hümâm, Fethü'l-Kadîr*, I/30.
139 Apaydın, "İhtiyat", DİA, XXI, 577-8.

> rişlerin veya nikâh çeşitlerinin mekruh olduğunu ifade eden zayıf hadisler gibi ihtiyata uygun olan hadislerle amel edilir. Fakat bu (ihtayata uygun olan) hadislerle amel etmek vacip değil, müstehaptır.[140]

Süyûtî (911/1505) de *Tedrîbü'r-Râvî*'de ahkâm konusunda ihtiyata binaen zayıf hadisle amel edilebileceğini belirtir:

> Aynı şekilde zayıf hadisle, ihtiyata müteallik ise ahkâmda da amel edilir.[141]

Sehâvî (902/1497) ise, ümmetin zayıf bir hadisi makbül telâkkî etmesini ihtiyat prensibiyle açıklar ve şunları söyler:

> Ümmet, zayıf bir hadisi makbül telâkkî etmişse, onunla sahîh gibi amel edilir, hatta böyle hadisler mütevâtir derecesine yükselir. (Gerekirse) kat'î delilleri nesh eder. Bundan dolayı Şâfiî de "Vârise vasiyet yoktur" hadisi hakkında: 'Ehl-i hadis onu sabit görmemişse de ümmet makbul telâkkî ederek onunla amel etmiş ve hatta onu vasiyet âyetinin nâsihi kılmışlardır. Bazı alışverişlerin ve nikâh çeşitlerinin mekruh olduğunu ifade eden zayıf hadisler gibi bu hadis de ihtiyat kapsamına girmektedir.[142]

Hanefîler de ihtiyata uygun olan konularda zayıf hadisle amel etmişlerdir. Hanefî fakîhlerin zayıf görüp görmediği konusunda kesin bir şey söyleyememekle birlikte, *el-Hidaye*'de kullanılan şu hadisleri, bu kapsamda ele alabiliriz:

1. Hadis

إِذَا الْتَقَى الْخِتَانَانِ وَتَوَارَتْ الْحَشَفَةُ وَجَبَ الْغُسْلُ انْزَلَ اوْ لَمْ يُنْزِلْ.

"*Sünnet yerleri birbirine kavuştuğu ve erkeğin cinsel organının baş kısmı kaybolduğu zaman, boşalma olsun veya olmasın gusül vâcib olur.*"[143]

Hadis, Ebû Yûsuf'un *el-Âsâr*'ında şu şekilde geçmektedir: Bir kimse Peygamber'e (sas) "Su (meni) olmadığı zaman gusül

140 Nevevî, el-Ezkâr, s. 8.
141 Süyûtî, *Tedrîbü'r-Râvî*, I/299.
142 Sehâvî, *Fethü'l-Muğîs*, I/289.
143 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/21. Serahsî, *el-Mebsût*, I/66. Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, I/27. Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâî*, I/36.

gerekir mi?" diye sordu. Bunun üzerine Peygamber (sas) şöyle buyurdu: "*Sünnet yerleri birbirine kavuştuğu ve erkeğin cinsel organının baş kısmı kaybolduğu zaman, boşalma olsun veya olmasın gusül vâcib olur.*"[144]

İbn Vehb'in *Müsned*'inde bulunan rivâyet ise şu şekildedir:

انَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ، مَا يُوجِبُ الْغُسْلَ؟ فَقَالَ: «إذا التقت الْخِتَانَانِ وَغَابَتْ الْحَشَفَةُ وَجَبَ الْغُسْلُ انْزَلَ اوْ لَمْ يُنْزِلْ.»

Peygamber'e (sas) "Guslü ne gerektirir?" diye soruldu. Bunun üzerine Peygamber (sas) şöyle buyurdu: "*Sünnet yerleri birbirine kavuştuğu ve erkeğin cinsel organının baş kısmı kaybolduğu zaman, boşalma olsun veya olmasın gusül vâcib olur.*"[145]

İbn Vehb'in naklettiği bu rivâyetin senedinin zayıf olduğu söylenmektedir.[146] Ayrıca hadisi, (إِذَا الْتَقَى الْخِتَانَانِ وَجَبَ الْغُسْلُ انْزَلَ اوْ لَمْ يُنْزِلْ) "*Sünnet yerleri birbirine kavuştuğu ve erkeğin cinsel organının baş kısmı kaybolduğu zaman, boşalma olsun veya olmasın gusül vâcib olur.*" şeklinde Beyhakî Ebû Hüreyre'den;[147] Taberânî,[148](إِذَا الْتَقَى الْخِتَانَانِ وَتَوَارَتْ الْحَشَفَةُ فَقَدْ وَجَبَ الْغُسْلُ) "*Sünnet yerleri birbirine kavuştuğu ve erkeğin cinsel organının baş kısmı kaybolduğu zaman gusül vâcib olur.*" şeklinde ise İbn Mâce[149] ve Ahmed b. Hanbel[150] Abdullah b. Amr b. As'tan rivâyet etmiştir. Ayrıca farklı şekillerde Müsli,m[151] Tirmizî,[152]

144 *Peygamber (sas) → dedesi (Abdullah b. Amr b. As) → babası → Amr b. Şuayb → Muhammed b. Ubeydullah el-Arzemî → Babası → Yûsuf.*
Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, I/58, no. 52.

145 *Peygamber (sas) → dedesi (Abdullah b. Amr b. As) → babası → Amr b. Şuayb → Muhammed b. Ubeydullah el-Arzemî → Hâris b. Nebhân → İbn Vehb.*
Bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/ 84.

146 Bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I/ 84.

147 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I/232, (no. 788).

148 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, IV/380.

149 İbn Mâce, Tahâret, 111, no. 611.

150 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/179, no. 6670.

151 Müslim, Hayız, 88, no. 785.

152 Tirmizî, Tahâret, 80, no.109.

İbn Mâce[153] ve Ahmed b. Hanbel,[154] Hz. Âişe'den rivâyet etmiştir. Yine Mâlik,[155] Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Âişe ve Abdullah b. Ömer[156]'den rivâyet etmiştir. Ahmed b. Hanbel[157] Muâz b. Cebel'den rivâyet etmiştir. Beyhakî Abdullah b. Ömer'den rivâyet etmiştir.[158]

Bu rivâyet boşalma olmasa da guslün gerekli olduğu kanaatinde olan Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed'in delilidir. Zencânî'ye göre, Ebû Hanîfe bu rivâyet ile, umûm-ı belvâda varid olduğu için ihticac etmemiştir. Çünkü bu hadisenin Hz. Peygamber'in sabahilerinden birçok kimsenin başına gelmesi muhtemeldir. O halde herkesin başına gelebilecek bu konunun Hz. Peygamber'e birçok defalar sorulmuş olması gerekirdi. Fakat bu konu haber-i vâhidle sabit olduğu için bu rivâyetle istidlâl edilemez.[159]

Hadisin yukarıda zikrettiğimiz yedi ayrı sahâbîden nakledildiği düşünüldüğünde, Zencânî'nin bu açıklamasının çok tutarlı olmadığı anlaşılsa da bize yedi sahâbîden kanalıyla ulaşan bu haber, Ebû Hanîfe'ye âhâd olarak ulaşmış olabilir. Bu açıdan bakıldığında, Zencânî'nin tespiti doğru gözükmektedir. Ebû Hanîfe, her ne kadar ne sebeple kabul etmediği bilinmese de bu hadis ile değil de, (إِنَّمَا الْمَاءُ مِنْ الْمَاءِ) "*Gusül ancak boşalmadan dolayıdır.*"[160] hadisi ile amel etmiştir.[161] Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed ise ihtiyata daha uygun olması hasebiyle yukarıda vermiş olduğumuz rivâyet ile amel etmişlerdir.

İbnü'l-Hümâm bu rivâyet ile "*Gusül ancak boşalmadan dolayıdır.*"[162] rivâyetinin çakışmadığını çünkü rivâyetin İs-

153 İbn Mâce, Tahâret, 111, no. 608.
154 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/266, no. 26819
155 Muvatta, Tahâret, 18, no. 103
156 Muvatta, Tahâret, 18, no. 107.
157 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/234, no. 22396.
158 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I/237, no. 807.
159 Zencânî, *Tahrîcü'l-Fürû' ale'l-Usûl*, s. 62.
160 Müslim, Hayız, 80, (no. 775).
161 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/21.
162 Müslim, Hayız, 80, (no. 775).

lâm'ın ilk dönemlerinde bir ruhsat olarak vârid olduğunu, daha sonra ise neshe uğradığını söylemektedir.[163]

Serahsî'nin, *el-Mebsût*'da (وَإِذَا الْتَقَى الْخِتَانَانِ ، وَغَابَتْ الْحَشَفَةَ وَجَبَ الْغُسْلُ انْزَلَ، اوْ لَمْ يُنْزِلْ) "*Sünnet yerleri birbirine kavuştuğu ve erkeğin cinsel organının baş kısmı kaybolduğu zaman, boşalma olsun veya olmasın gusül vâcib olur.*" şeklinde yer verdiği bu rivâyeti muhacirlerden Ömer, Ali, İbn Mes'ûd'un görüşü olarak naklettiği görülmektedir. Ensardan Ebû Saîd, Huzeyfe, Zeyd b. Sâbit'in ise, muhacirlerin hilafına, boşalma olmadıkça guslün gerekmeyeceği kanaatinde olduklarını ve bu görüşlerinin de Hz. Peygamber'in (إِنَّمَا الْمَاءُ مِنْ الْمَاءِ) "*Gusül ancak boşalmadan dolayıdır.*"[164] hadisine dayandırdıklarını nakleder ve şunları söyler:

> Bize göre (إِذَا الْتَقَى الْخِتَانَانِ وَجَبَ الْغُسْلُ انْزَلَ، اوْ لَمْ يُنْزِلْ) "Sünnet yerleri birbirine kavuştuğu ve erkeğin cinsel organının baş kısmı kaybolduğu zaman, boşalma olsun veya olmasın gusül vâcib olur." ifadesi şâz bir hadistir, çünkü bu rivâyet, muhacirlerden Ömer, Ali ve İbn Mes'ûd'un sözüdür. Bu meselenin doğrusu şudur: Ensarın bu içtihadını kabul etmeyen Ömer (ra), Zeyd'e "Bu fetvanın kaynağı nedir?" diye sordu. Zeyd de "Ensardan birçoğunun böyle söylediğini işittim." dedi. Bunun üzerine Ömer (ra) ensarı toplayarak bu meseleyi sordu. Onlar da: "Biz Peygamber (sas) döneminde böyle yapıyorduk ve gusletmiyorduk." dediler. Ömer de: "Peki bunu yaptığınızı Rasûlüllah biliyor muydu?" dedi. Cevaben, "Hayır bilmiyordu." dediler. Ömer (ra), "O halde bu uygulamanız bizim için bir şey ifade etmez." dedikten sonra bu meseleyi Âişe'ye (ra) danıştı. Âişe (ra): "Biz Peygamber (sas) ile böyle yapıyorduk ve sonra guslediyorduk." dedi. Bunun üzerine Ömer (ra), Zeyd'in bu içtihadından dönmesini istedi." Bu hadiseyi nakleden Serahsî, ihtiyaten muhacirlerin kanaatlerine katıldıklarını ifade etmektedir.[165]

Serahsî'nin de açıklamalarında görüldüğü üzere, Hanefîler bu hadis ile, şâz gördükleri halde ihtiyata binâen amel etmişlerdir. Serahsî'nin naklettiği bu hadise göz önünde bu-

163 *İbnü'l-Hümâm, Fethü'l-Kadîr*, I/64.
164 Müslim, Hayız, 80, (no. 775).
165 Serahsî, *el-Mebsût*, I/66. Ayrıca bkz. Müslim, Hayız, 88, no. 785.

lundurulduğunda bu hadisin sahâbîler arasında çok bilinmediği görülmektedir. Bu hadis, Hz. Ömer'in dahi bilmediği bir mesele hakkındadır. Bu bakımdan Ebû Hanîfe'nin bu hadis ile Zencânî'nin belirttiği gibi âhâd olduğu için amel etmemiş olması ihtimal dâhilindedir.

2. Hadis

الرُّكْبَةُ مِنْ الْعَوْرَةِ

"*Diz kapağı avrettendir.*"[166]

Hadisi, Dârekutnî aynı lafızlarla rivâyet etmiş ve senedde yer alan ravilerden Ebû'l-Cenûb'un zayıf olduğunu belirtmiştir.[167] Ayrıca Nadr b. Mansûr'un da aynı şekilde zayıf olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir.[168]

Hanefîlerin avret mahalli ile ilgili delil getirmiş olduğu Mergînânî'nin de nakletmiş olduğu iki hadis vardır. Bunlardan birincisi avretin göbeğin altından diz kapağına kadar olduğunu ifade eden şu rivâyettir:

مُرُوا صِبْيَانَكُمْ بِالصَّلاةِ لِسَبْعٍ وَاضْرِبُوهُمْ عَلَيْهَا لِعَشْرٍ وَفَرِّقُوا بَيْنَهُمْ فِى الْمَضَاجِعِ وَإِذَا زَوَّجَ احَدُكُمْ عَبْدَهُ امَتَهُ اوْ اجِيرَهُ فَلا تَنْظُرُ الامَةُ إِلَى شَيْءٍ مِنْ عَوْرَتِهِ فَإِنَّ مَا تَحْتَ السُّرَّةِ إِلَى رُكْبَتِهِ مِنَ الْعَوْرَةِ.

"Çocuklarınıza yedi yaşına geldiklerinde namazı emredin, on yaşında (kılmazlarsa) darb edin, (yine bu yaşta) yataklarını ayırın. Sizden birisi köle, câriye veya ecîre olan kölesini evlendirdiği zaman, kölesi, o kimsenin avret mahalline bakmasın. Onun avret mahalli göbeğin altından diz kapağına kadardır."[169]

166 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/54.

167 *Peygamber (sas) → Ali → Ebû'l-Cenûb (Ukbe b. Alkame) → Nadr b. Mansûr el-Fezârî → Mûsâ b. İsmâil el-Cebbulî ed-Darrâb → el-Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî → İsmâil b. Muhammed es-Saffâr → Dârekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, I, 230, no. 877.

168 Bkz. Zeylaî, Nasbu'r-Râye, I/297.

169 *Peygamber (sas) → Dedesi → Babası → Ömer b. Şuayb → Ebû Hamza es-Sayrefî (Sevvâr b. Dâvûd) → en-Nadr b. Şümeyl → Ahmed b. Mansûr Zâc → Muhammed b. Mahled → Darekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, I, 229, no. 875.

İkinci hadis ise diz kapağının bizzat avretten olduğunu belirten, yukarıda zayıf olduğunu zikrettiğimiz (الرُّكْبَةُ مِنَ الْعَوْرَةِ) "Diz kapağı avrettendir." hadisidir.

İbnü'l-Hümâm bu iki hadisten iki farklı mânâ çıkarılabileceğini ifade etmektedir. Bunlardan birincisi diz kapaklarının avrete dâhil olmadığı, ikincisi ise diz kapaklarının da avretten olduğudur.[170] Tespitlerimize göre avretin diz kapağına kadar olduğunu ifade eden rivâyet daha kuvvetlidir. Fakat Hanefîler, bu ikinci rivâyeti de kapsayacak şekilde amel etmeyi ihtiyata daha uygun bulmuşlardır.[171] Serahsî, dizlerin avretten sayılmasının ihtiyata daha uygun olduğunu belirtir ve bu gibi hususlarda ihtiyatlı davranılmasının (مَا اجْتَمَعَ الْحَلالُ وَالْحَرَامُ فِي شَيْءٍ إلا غَلَبَ الْحَرَامُ الْحَلالَ) "Eğer bir şey (hakkın)da hem helal hem de haram (hükmü) bir araya gelirse, bu durumda haram helale galebe çalar" hadisine dayandığını ifade eder.[172]

Bidâyetü'l-Müctehid'de, uyluğun avret olup olmadığı konusu ile ilgili hüküm verilirken senedi çok sağlam olmasa da ihtiyata daha uygun olduğu için uyluğun avretten olduğunu belirten rivâyetlerin tercih edildiği ifade edilir.[173] Hanefîler aynı şekilde diz kapağının da uyluğa dâhil olduğu kanaatindedirler.[174] Onlar da muhtemelen her ne kadar hadisin tarîkleri zayıf olsa da ihtiyata daha uygun olduğu için bu hadisle amel etmeyi tercih etmişlerdir.[175]

V. TERCİH SEBEBİ OLARAK ZAYIF HADİS KULLANIMI

Hanefîler, bazı zayıf hadisleri o konuda hüküm vermek için değil, iki hüküm arasında tercihte bulunmakta bir karine

170 *İbnü'l-Hümâm, Fethü'l-Kadîr*, I/258.
171 *İbnü'l-Hümâm, Fethü'l-Kadîr*, I/258.
172 Serahsî, *el-Mebsût*, X/120; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII/266, no.14290.
173 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, I/115.
174 Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, X/120.
175 Bu konuda *Fıkhü'l-İbâdât alâ Mezhebi'l-Hanefî* müellifi Necâh el-Halebî de aynı kanaattedir. Bkz. *Fıkhü'l-İbâdât alâ Mezhebi'l-Hanefî* I/76.

olarak kullanmışlardır. Bunun örneğine çok rastlanmamakla birlikte İbnü'l-Hümâm'ın açıklamalarına dayanarak *el-Hidâye*'deki şu hadisi buna örnek verebiliriz:

قَالَ عليه السلام فِي امْرَاةِ الْمَفْقُودِ: هِيَ امْرَاتُهُ حَتَّى يَأْتِيَهَا الْبَيَانُ.

"Kayıp kimsenin karısı hakkında Peygamber (sas) şöyle buyurdu: *Kadına (kocasının öldüğüne dair kesin bir) haber ulaşıncaya kadar onun karısıdır.*"[176]

امْرَاةُ الْمَفْقُودِ امْرَاتُهُ حَتَّى يَأْتِيَهَا الْخَبَرُ.

"*Kayıp kimsenin karısı, (kocasının öldüğüne dair kesin bir) haber gelene kadar o kimsenin karısıdır.*"[177] Beyhakî, Sevvâr b. Mus'ab'ın zayıf olduğunu nakletmektedir.[178]

امْرَاةُ الْمَفْقُودِ امْرَاتُهُ حَتَّى يَأْتِيَهَا الْبَيَانُ.

"*Kayıp kimsenin karısı, (kocasının öldüğüne dair kesin bir) haber gelene kadar o kimsenin karısıdır.*" Aynı şekilde, Sevvâr b. Mus'ab'ın zayıf olduğu belirtilmektedir.[179]

Mergînânî, yukarıdaki rivâyeti naklettikten sonra (وَقَوْلُ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِيهَا : هِيَ امْرَاةٌ اُبْتُلِيَتْ فَلْتَصْبِرْ حَتَّى يَسْتَبِينَ مَوْتٌ اوْ طَلَاقٌ) Âli (ra), kocası kayıp bir kadın hakkında şöyle demiştir: "O (bir musibete) mübtelâ olmuş bir kadındır. O halde (kocasının) ölüm (haberi) veya talâkı ortaya çıkana kadar sabretsin." şeklindeki mevkuf haberi nakletmekte ve merfû haberi açıkladığını söylemektedir.[180]

Hadisi Abdurrezzâk, Ali ve İbrahim en-Nehâî'den nakletmektedir.

176 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/475.
177 *Peygamber (sas) → el-Muğîre b. Şu'be → Muhammed b. Şurahbîl el-Hemdânî → Sevvâr b. Mus'ab → Sâlih b. Mâlik → Muhammed ibnü'l-Fadl b. Câbir → Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd → Dârekutnî.*
Dârekutnî, *Sünen*, III/311, no. 3789.
178 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII/704.
179 *Peygamber (sas) → el-Muğîre b. Şu'be → Muhammed b. Şurahbîl el-Hemdânî → Sevvâr b. Mus'ab → Sâlih b. Mâlik → Muhammed ibnü'l-Fadl b. Câbir es-Sakatî → Ahmed b. Ubeyd es-Saffâr → Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Abdân → Beyhakî.*
Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII/704.
180 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/475.

ان عَلِيا قَال في امرَأة المَفْقُود: هِيَ امرأة ابتُلِيَت ، فَلتصْبر حتَى يَأتِيَها مَوت أو طَلاق.

"Ali kayıp kimsenin karısı hakkında şöyle demiştir: "O (bir musibete) mübtelâ olmuş bir kadındır. O halde (kocasının) ölüm (haberi) veya talâkı ortaya çıkana kadar sabretsin."[181]

هِيَ امرأة ابتُلِيَت ، فَلتصْبر حتَى يَأتِيَها مَوت أو طَلاق.

"O (bir musibete) mübtelâ olmuş bir kadındır. O halde (kocasının) ölüm (haberi) veya talâkı ortaya çıkana kadar sabretsin.[182]

İbnü'l-Hümâm, yukarıda merfû olarak nakledilen zayıf rivâyetin aslında hükmün isbatı için kullanılmadığı kanaatindedir. Ona göre rivâyet bu hükmün tercih edilmesi hususunda getirilen bir delildir. O, bu konuda şunları söyler:

> Burada konu tercihle ilgilidir. Zayıf hadisin tercihi etkilemesi mümkündür fakat bizatihi konuyu ispat edecek bir delil olamaz.[183]

Konuyla ilgili İmâm Mâlik, mefkûdun karısının dört yıl beklemesi, dört yılın sonunda hâkimin onları ayırabileceği kanaatindedir. Onun bu görüşü, Hz. Ömer'in bir uygulamasına dayanmaktadır. Hz. Ömer, kocasını cinlerin götürdüğü iddia edilen bir kişi hakkında bu hükmü vermiştir.[184] Hz. Ali ise haber gelene kadar nikâhın devam edeceği kanaatindedir. İşte yukarıdaki zayıf hadis de, Hanefîlerin Hz. Ali'nin görüşünü tercih etmelerinde bir karine olmuştur.[185]

181 *Ali → el-Hakem b. Uteybe → Muhammed b. Ubeydullah el-Arzemî → Abdurrezzâk.*
Abdurrezzâk, *Musannef*, VII/90, no. 12330.

182 *İbrâhim → Hammâd → Ebû Hanîfe → Abdurrezzâk.*
Abdurrezzâk, *Musannef*, VII/91, no. 12334.

183 *İbnü'l-Hümâm, Fethü'l-Kadîr*, VI/147.

184 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV/237, no. 16982; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII/705, no. 15987-8.

185 Mergînânî, *el-Hidâye*, I-II/475; *İbnü'l-Hümâm, Fethü'l-Kadîr*, VI/147-8.

SONUÇ

Hanefî fakîhler, muhaddisler tarafından zayıf olarak değerlendirilen bazı hadisleri hüküm istidlâlinde kullanmışlardır. Onlar, bu hadisler ile istidlâl ederken kimi zaman hadislerin zayıf olduğunu kabul etseler de çoğunlukla zayıf olduğuna dair verilen hükmü kabul etmeyerek birtakım gerekçeler ileri sürmek suretiyle o hadisleri makbul yâni istidlâl edilebilir görmüşlerdir.

Hanefîlerin, zayıf olduğu tespit edilen bazı hadislerle amel etme sebeplerine baktığımızda, ilk ve en önemli sebebin, hadislerin zayıf olduğunu kabul etmemeleri olduğunu söyleyebiliriz. Hanefî fakîhlerin bazı hadislerin zayıf olduğunu kabul etmemeleri, onların hadisleri değerlendirmede takip ettikleri metot ile yakından ilgilidir. Nitekim onlar, hadisleri değerlendirirken, muhaddislerin zayıf hadisler içerisinde ele aldığı mürsel haberleri makbul sayarak istidlâl etmişler, hatta İsâ b. Ebân, Cessâs, Debûsî, Serahsî gibi bir kısım Hanefî fakîhleri, her asırdaki âdil kimselerin mürsellerinin belli şartlar dâhilinde kabul edilebileceğini ifade etmişlerdir. Fıkha dair eser telif eden fakîhlerin Hanefîler açısından âdil kimseler olarak değerlendirildiği göz önüne alındığında, fıkıh kaynaklarındaki hadislerin tamamının bu kapsamda ele alınabileceği, böylece hadislerin sıhhatleri konusunda Hanefîlerin herhangi bir tereddüt içerisinde olmadıkları anlaşılacaktır.

Ayrıca Hanefîlerin bazı hadisleri zayıf görmeme sebepleri arasında, öncelikle mezhep imamlarının fıkıh öğrendikleri şeyhlerine, sonraki dönemlerde ise, Hanefî fakîhlerin mezhep imamlarına karşı duydukları güven yer almaktadır. Nitekim Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed'in *el-Âsâr* isimli eserleri incelendiğinde, Ebû Hanîfe'nin genellikle fıkıh öğrendiği şeyhlerinden hadis aldığı görülmektedir. Bu durum, başka rivâ-

yetler olsa da onun kendi şeyhlerinden aldığı rivâyetleri daha makbul gördüğünü göstermektedir. Aynı şekilde Ebû Hanîfe'nin istidlâl etmiş olduğu hadisler de, daha sonraki fakîhler tarafından makbul görülmüştür. Nitekim farklı dönemlerde kaleme alınan fıkıh kaynaklarındaki hadis birikimini büyük oranda aynı rivâyetlerin oluşturması bunun açık bir göstergesidir. Gerek usûl, gerekse fürû' açısından mezhep imamlarının taklit edilmesi, sonraki asırlarda yaşamış fakîhlerin, kullandıkları hadislerin güvenilirliği konusunda emin olmalarına ve diğer muhaddislerden hadis alma ihtiyacı hissetmemelerine sebep olmuştur.

Diğer taraftan, mezhep imamına olan bu güvenin bir neticesi olarak; Ebû Hanîfe'nin, fıkıh usûlüne veya furûuna dair hiçbir eser telif etmemiş olması gerekçesiyle, fıkıh kitaplarındaki hadislerin aslında onun delillerini tam olarak yansıtmadığı düşünülmüş, onun sened yönüyle zayıf hükmü verilen hadisler ile değil de kendisine ulaşan daha sağlam senedli rivâyetlerle istidlâl etmiş olduğu fikri ortaya atılmıştır.

Mezhep imamından asırlar sonra yaşamış İbnü'l-Hümâm gibi bazı Hanefî fakîhleri ise, Hanefîlerin kullandıkları hadislerin zayıf olduğu yönündeki değerlendirmeler karşısında, kendi mezhebinin delillerini savunma yoluna gitmiş, gerek söz konusu hadisleri başka tarîklerle destekleyerek mânâ itibariyle istidlâle uygun olduklarını ispatlamak ve gerekse birçok tarîkten gelmeleri sebebiyle hadislerin aslında hasen derecesine yükseldiğini belirtmek suretiyle Ebû Hanîfe'nin delillerini muhaddislere karşı savunmuşlardır. Ayrıca, mezhep imamlarının yaşamış oldukları dönemlerde hasen hadis kavramının henüz ortaya çıkmamış olduğu, dolayısıyla onların kullandığı zayıf hadislerin aslında daha sonraki dönem muhaddislerinin ıstılahındaki hasen hadise tekabül ettiği düşüncesi, birçok âlim tarafından dile getirilmiştir.

Hanefîlerin hadisleri değerlendirirken, senedden çok metne önem vermeleri, muhaddisler tarafından zayıf görülen bazı rivâyetleri makbul görmelerine, sahîh görülen bazı rivâyetleri

ise terk etmelerine neden olmuştur. Onlar, hadisleri değerlendirirken, Kur'an ve meşhur sünnet gibi İslâm hukuku kaynaklarının incelenmesinden elde ettikleri ve herkesçe kabul edilen genel esaslara uygun olmalarına dikkat etmişler, bu esaslarla çatıştığı takdirde söz konusu haberleri terk etmişlerdir. Böylece kendilerine has metotları uygulamak suretiyle, muhaddislerin zayıf olduklarına dair kanaat belirttiği bazı rivâyetlerle, bu kanaati paylaşmayarak amel etmişlerdir.

Hanefî fakîhlerin, zayıf hadisler ile istidlâl etmelerinde, ümmetin o hadis doğrultusunda amel etmesinin, böylece âlimlerin de o hadisi makbul telâkkî etmiş olmasının önemli bir rolü vardır. Nitekim ümmetin uygulayagelmesi sebebiyle Hanefî usûlcüler, bazı âhâd haberleri meşhur kategorisinde ele almışlardır. Aynı şekilde muhaddislerin zayıf gördüğü hadislerin de ümmetin uygulaması esas alındığında Hanefîler tarafından makbul hadisler kapsamında ele alınmış olması muhtemeldir.

Hanefîlerin bazı hadislerin zayıf olduğunu kabul etmemeleri yanında, bir de zayıf olduğunu kabul ettikleri halde hüküm çıkarmada kullandıkları hadisler bulunmaktadır. Onların bazı zayıf hadislerle istidlâl ettikleri gerek kendi ifadelerinden ve gerekse eserlerinde kullandıkları hadisler incelendiğinde anlaşılmaktadır. Hanefî mezhep imamlarının zayıf hadislerle amel etmelerinde, sahîh rivâyetlere ulaşamamalarının etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim onların yaşamış oldukları dönemlerde hadislerin tedvîn ve tasnîf süreçlerinin henüz tamamlanmamış olması, günümüze ulaşan muteber hadis kaynaklarının o devirde telif edilmemiş olduğu, dolayısıyla hadislere toplu halde ulaşma imkânlarının bulunmadığı anlamına gelmektedir. Onlar gerek yaşamış oldukları, hadis yönünden zenginliği ile de bilinen Kûfe'de, gerekse muhtelif beldelere yapmış oldukları seyahatler vasıtasıyla pek çok muhaddis ile görüşerek çoğu hadise ulaşmış olsalar da, hadislerin tamamına ulaşmış oldukları düşünülemez.

Hanefîlerin, zayıf hadisleri kullanma sebepleri arasında, zayıf hadisin rey ve kıyastan evlâ olduğu düşüncesi de

zikredilebilir. Hanefîler, özellikle taabbudî konularda rey ile hüküm vermek yerine, zayıf da olsa hadisle hüküm vermeyi tercih etmişlerdir. Fıkıh kaynaklarında ibadetlere dair bölümlerde kullanılan hadis sayısının ve bu hadisler arasında yer alan zayıf hadislerin diğer bölümlere oranla daha fazla olması, bunun açık bir göstergesidir.

Kullanılan zayıf hadisler ile ilgili olarak, Hanefî fıkıh kaynaklarına bakıldığında çok sık rastlanmasa da amellerin faziletleri konusunda da zayıf olarak değerlendirilen hadislerle istidlâl edilmiş olduğu görülmektedir. Amellerin faziletleri konusunda zayıf hadisler ile amel edilebileceği kanaati, hem muhaddislerin hem de fakîhlerin bazıları tarafından ifade edilmiştir. Hanefîlerin de istidlâlde kullandıkları kimi hadislerin, fezâil kapsamında değerlendirilmesi mümkündür.

Bunların dışında, Hanefîler, ihtiyata daha uygun olması sebebiyle bazen zayıf hadislerle amel etmişler, bazen de zayıf hadisleri hükmün ispatında değil de, hükümler arası tercihte kullanmışlardır.

Hanefîlerin zayıf hükmü verilen hadisleri kullanmaları noktasında tespit ettiğimiz bu sebepler, bazı istisnalar dışında onların istidlâl ettikleri hadislerin sıhhatlerine ve bu hadisleri ne için kullandıklarına dair herhangi bir açıklamada bulunmamalarından dolayı ihtimalden öteye geçememekte ve kişisel çıkarımlarımıza dayanmaktadır.

Hanefîlerin zayıf hadisleri kullanma sebeplerinden daha kesin bir şekilde bahsedebilmek için, muhaddislerin ıstılahında yer alan zayıf hadis teriminin, Hanefîlerin usûlünde neye tekabül ettiğinin Hanefîlerin hadisleri değerlendirmede takip ettikleri metot göz önünde bulundurularak yapılacak ayrı bir çalışmada tespit edilmesi büyük önem arz etmektedir.

Araştırmamızda tespit ettiğimiz sebeplerin her biri ayrı bir çalışma konusu olabilecek niteliktedir. Bu sebeplerin tek tek incelenmesi durumunda Hanefîlerin hadisleri değerlendirmede takip ettikleri usûl daha net bir şekilde ortaya çıkmış olacaktır.

KAYNAKLAR

Abdurrezzâk, Ebû Bekr es-San'ânî (211/827), *Musannef*, thk. Habibür-Rahmân el-A'zamî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1403.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (241/855), *el-Müsned*, Beytü'l-Efkâr ed-Düveliyye, Beyrut 2004.

Aktepe, İshak Emin, *İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı*, İnsan Y., İstanbul 2008.

Alâeddin Buhârî, Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed (730/1329), *Keşfü'l-Esrâr an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, thk. Abdullah Mahmud Ömer, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997.

Aliyyü'l-Kàrî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (1014/1605), *Şerhü Müsnedi Ebî Hanîfe*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y..

Mirkatü'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâtü'l-Mesâbih, thk. Cemâl Aytânî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001.

el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa, thk. Muhammed es-Sıbâğ, Dâru'l-Emâne, Beyrut 1391/1971.

Apaydın, Yunus, "İhtiyat", *DİA*, XXI, 577-8.

"Hanefî Hukukçuların Hadis Karşısındaki Tavırlarının Bir Göstergesi Olarak Manevi Inkıta' Anlayışı", Erciyes ÜİFD, sy. 8, Kayseri 1992, s.159-193.

Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer (852/1448), *Bülûğu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm*, thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyr, 1424/2003.

en-Nüket alâ Kitâbi İbnü's-Salâh, thk. Rebî' b. Hâdî Umeyr el-Medhalî, Medine 1404/1984.

ed-Dirâye fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye, thk. Es-Seyyid Abdullah Hâşim el-Yemânî, Dâru'l-Marife, Beyrut ty.

Lisânü'l-Mizân, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut 1406/1986.

Fethü'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, Dâru'l-Marife, Beyrut 1379/1959.

Avcı, Câsim, "Kûfe", *DİA*, XXVI/339-42.

Avvâme, Muhammed, *İmamların İhtilaflarında Hadislerin Rolü*, trc. Hayri Kırbaşoğlu, Kayıhan Y., İstanbul 1988.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları*, Hadisevi, İstanbul 2006.

Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit Ebû Bekir el-Hatîb (463/1071), *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, thk. Ebû Abdillah es-Sevrakî - İbrâhim Hamdî el-Medenî, Mektebetü'l-İlmiyye, Medine ty.

Târîhu'l-Bağdâd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty.

Bedir, Murteza, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet (Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi)*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn b. Alî el-Beyhaki (458/1065), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1425/2004.

Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr, thk. Seyyid Kesrevî Hasen, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim Ebû Abdillah (256/870), "el-Câmiu's-Sahîh", *Mevsûatü'l-Hadîsi'ş-Şerîf el-Kütübü's-Sitte* içerisinde, Dârü's-Selâm, Riyad 1421/2000.

Târihu'l-Kebîr, thk. es-Seyyîd Hâşim en-Nedvî, Dâru'l-Fikr, ty.

Cessâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Râzî (370/981), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhamemd es-Sâdık Kamhâvî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1405/1984.

el-Füsûl fi'l-Usûl, thk. Acîl Câsim en-Neşmî, Vizâratü'l-Evkâf ve'ş-Şüûnü'l-İslâmiyye, Kuveyt I-II. cilt 1405/1985, III. cilt 1408/1988, IV. cilt 1414/1994.

Çeker, Orhan, *Fıkıh Dersleri 1*, Ensar Y., Konya 2005.

İslam Hukukunda Akidler, A.H.İ Y., İstanbul 2006.

Dağcı, Şamil, "İhsan", *DİA*, XXI/546-8.

Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî (385/995), *el-İlelü'l-Vâride fi'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye*, thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah, Dâru Tayyibe, Riyâd 1985/1405.

Sünen, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavviz, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1422/2001.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl (255/869), *es-Sünen*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1417/1996.

Debûsî, Ebû Zeyd (430/1040), *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, trc. Ferhat Koca, Ankara Okulu, Ankara 2002.

Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (275/888), "es-Sünen", *Mevsûatü'l-Hadîsi'ş-Şerîf el-Kütübü's-Sitte* içerisinde, Dârü's-Selâm, Riyad 1421/2000.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Mevsılî et-Temîmî (307/919), *el-Müsned*, Dâru'l-Me'mûni li't-Türâs, thk. Hüseyin Selim Esed, Dımeşk 1984/1404.

Ebû Yûsuf, Yakub b. İbrâhim el-Ensârî (182/798), *el-Âsâr*, thk. Ebû'l-Vefâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1355/1936.

Ebû Zehra, Muhammed (1394/1974), *Ebû Hanîfe*, trc. Osman Keskioğlu, DİB, Ankara 2002.

Erul, Bünyamin, "Hicri II. Asırda Rivâyet Uslubu (I)", *AÜİFD*, XLIII (2002)/27-61.

Fesevî, Ebû Yûsuf Yakub b. Süfyân (347/958), *el-Ma'rife ve't-Târîh*, thk. Halîl Mansûr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty.

Güler, Zekeriya, *Zâhirî Muhaddislerle Hanefî fakîhler Arasındaki Münakaşalar ve İhtilâf Sebepleri*, TDV, Ankara 1997.

"İmâm A'zam Ebû Hanîfe'nin Hadis İlminde Zayıf Olduğu İddiasının Tahlili", Haskefî'nin *İmâm Azam Ebû Hanife Müsnedi* isimli eseri içinde, Armağan Kitaplar, Konya 2005.

Hâkim, Muhammed b. Abdillah Ebû Abdillah en-Neysâbûrî (405/1014), *el-Müstedrekü ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, (1990/1411).

Hamidullah, Muhammed, *İslam Hukuku Etüdleri*, Bir Yayıncılık, İstanbul 1984.

Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekr (807/1405), *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1412/1991.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf el-Kurtubî (463/1071), *el-İntikâ fî Fedâili's-Selâseti'l-Eimmeti'l-Fukahâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşki (1252/1836), *Haşiyetü Reddi'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1421/2000.

İbn Adî, Ebû Ahmed el-Cürcânî (365/975), *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, thk. Yahyâ Muhtâr Gazzâvî, Daru'l-Fikr, Beyrut 1988/1409.

İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdrîs, Ebû Muhammed er-Râzî et-Temîmî (327/938), *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru İhyâi't-Türâsü'l-Arabî, Beyrut 1271/1952.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebi Şeybe el-Kûfî (235/849), *Musannef*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru's-Selefiyyeti'l-Hindiyyeti'l-Kadîme, yy. ty.

İbn Halîl, Şemseddin Yûsuf ed-Dımeşkî (648/1250), *Avâli'l-İmâm Ebî Hanîfe*, thk. Halid Uvvâd, Dımeşk 1422/2001.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (456/1064), *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut ty.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban (354/965), *el-Mecrûhîn*, thk. Muhammed İbrâhim, Dâru'l-Vaî, Halep ty.

İbn Kayyım, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşki el-Hanbelî el-Cevziyye (751/1350), *er-Rûh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1395/1975.

İ'lâmü'l-Muvakkıîn an Rabbi'l-Âlemîn, thk. Taha Abdurraûf Sa'd, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1392/1973.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (273/886), "es-Sünen", *Mevsûatü'l-Hadîsi'ş-Şerîf el-Kütübü's-Sitte* içerisinde, Dârü's-Selâm, Riyad 1421/2000.

İbn Nüceym, Zeynüddin (970/1562), *el-Bahru'r-Râik Şerhü Kenzü'd-Dekâik*, Dâru'l-Marife, Beyrut ty.

İbn Râheveyh, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî (238/853), *el-Müsned*, thk. Abdulgafûr b. Abdülhak, Mektebetü'l-İman, Medine 1991/1412.

İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî (595/1198), *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktasıd*, Mısır 1395/1975.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (230/845), *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, Mektebetu'l-Hanci, Kahire 2001.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî (643/1245), *Ulûmü'l-Hadîs*, Mektebetü Farâbî, yy. 1984.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî (728/1328), *Ref'u'l-Melâm ani'l-Eimmeti'l-A'lâm*, thk. Abdullah b. İbrâhim el-Ensârî, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut t.y.

İbnü'l-Cevzî, Ebül-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bagdâdî (597/1201), *el-İlelü'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1403.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî (861/1457), *Şerhu Fethi'l-Kadîr,* Daru'l-Fikr, Beyrut ty.

İsfehânî, Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, Mektebetü'l-Kevser, Riyad 1415/1994.

Kahraman, Abdullah, *İslam'da İbadetlerin Değişmezliği*, Akademi, İstanbul 2002.

Kallek, Cengiz, "el-Hidâye", DİA, XVII/471-3.

Kandemir, Yaşar, "Hadis", *DİA*, XV/27-64.

Karadâvî, Yusuf, Sünneti Anlamada Yöntem, trc. Bünyamin Erul, Rey Y., Kayseri 1998.

Karaman, Hayrettin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz yayıncılık, İstanbul 2004.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed (587/1191), *Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi'ş-Şerâi'*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, yy. 1982.

Kâtip Çelebi, Hacı Halife (1067/1657), *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ty.

Kevserî, Muhammed Zâhid b. Hasan (1371/1952), *en-Nüketü't-Tarîfe fî Tahaddüsi an Rudûdi İbn Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe*, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, yy. 1420/2000.

Hanefî Fıkhının Esasları, trc. Abdulkadir Şener/Cemal Sofuoğlu, TDV, Ankara 1991.

Te'nîbü'l-Hatîb alâ mâ Sâkahû fî Tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-Ekâzib, nşr. İzzet Attar el-Hüseynî, Matbaatu Vevreşe Teclîdi'l-Envâr, Kahire 1361/1942.

Koca, Ferhat, "Mergînânî", DİA, XXIX, 182-3.

Koçyiğit, Talat, *Hadis Istıahları*, AÜİFY, Ankara1985.

Hadis Tarihi, TDV, Ankara1998.

Hadis Usûlü, AÜİFY, Ankara 1993.

Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (1304/1886), *el-Ecvibetü'l-Fâdıla li-Es'ileti'l-Aşrati'l-Kâmile*, Dâru's-Selâm, Kahire 1423/2003.

el-Câmiu's-Sağîr ve Şerhuhû Nâfiı'l-Kebîr, şrh. Leknevî, Âlimü'l-Kütüb, Beyrut 1406/1995.

Zaferü'l-Emânî bi-Şerhi Muhtasarı's-Seyyidi'ş-Şerîf el-Cürcânî fî mustalahi'l-Hadîs, notlandıran: Abdülfettah Ebû Gudde, thk. Takıyyüddin en-Nedvî, Mektebetü'l-Matbuâti'l-İslâmiyye, Beyrut, 1416/1995.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemeni (179/795), *Muvatta (Rivâyetü Muhammed ibnü'l-Hasan)*, Dâru'l-Kalem, Dımeşk 1413/1991.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alîb. Muhammed b. Habîb el-Basrî (450/1058), *el-Hâvî fî Fıkhi'ş-Şâfiî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1414/1994.

Merdâvî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleyman b. Ahmed el-Merdâvî (885/1480), *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr fî Usûlü'l-Fıkh*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1421/2000.

Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhâneddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî (593/1197), *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, Dâru'l-Erkam, Beyrut ty.

Mevsılî, Abdullah b. Mahmûd Ebü'l-Fazl (683/1284), *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, thk. Abdullatif Muhammed Abdurrahman, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1426/2005.

Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc en-Neysâbûrî (261/874), "Sahîh", *Mevsûatü'l-Hadîsi'ş-Şerîf el-Kütübü's-Sitte* içerisinde, Dârü's-Selâm, Riyad 1421/2000.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (303/915), "el-Müctebâ mine's-Sünen", *Mevsûatü'l-Hadîsi'ş-Şerîf el-Kütübü's-Sitte* içerisinde, Dârü's-Selâm, Riyad 1421/2000.

Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şerîf ed-Dımeşkî (676/1278), *Ravdatü't-Tâlibîn ve Umdetü''l-Müftîn*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1405.

el-Ezkâr, Dâru'-Fikr, Beyrut 1414/1994.

Nu'mânî, Muhammed Abdurreşîd, *İmâm-ı Â'zam Ebû Hanîfe'nin Hadis İlmindeki Yeri*, hz. Abdülfettah Ebû Gudde, trc. Enbiyâ Yıldırım, Rağbet, İstanbul 2004.

Öğüt, Salim, "Ebû Yûsuf", DİA, X/260-5.

Özafşar, Mehmet Emin, *Hadîsi Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu, Ankara 2000.

Özel, Ahmet, "Hanefî Mezhebi", DİA, XVI/21.

Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu, Ankara 2005.

Pezdevî, Ali b. Muhammed (482/1089), *Usûl*, Matbaatü Câvid Press, Karaçi ty.

Polat, Salâhattin, *Hadis Araştırmaları – Tarih, Usûl, Tenkid, Yorum*, İnsan Y., İstanbul 2003.

Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri, TDV, Ankara 1985.

"Mürsel", *DİA*, XXXII/52.

Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman (902/1497), *Fethü'l-Muğîs Şerhu Elfiyeti'l-Hadîs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 1403/1982.

Semerkandî, Alâeddin (539/1144), *Tuhfetü'l-Fukahâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984/1405.

Serahsî, Şemsüleimme Şemseddin Ebû Bekir Muhammed b. Sehl (483/1090), *el-Mebsût*, thk. Halil Muhyeddin Elmis, Dâru'l-Fikr, 2000/1421.

Usûl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, (1993/1414).

Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *Tedrîbü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbü'n-Nevevî*, thk. Abdülvehhab Abdüllatif, Mektebeü'r-Riyâdi'l-Hadîs, Riyad, t.y.

Şaban, Zekiyyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, trc. İbrahim Kâfi Dönmez, TDV, Ankara 2004.

Şâfiî, Muhammed b. İdrîs (204/820), *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.

Şahyar, Ayşe Esra, *Zayıf Hadis Rivâyeti*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.

"Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel Edilebilirlik Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, I, 2003, ss. 31-49.

Şâ'rânî, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdurrahman, *Rahmetü'l-Ümme Fi'htilâfi'l-Eimme*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987/1407.

Şengezer, Salih, *Hadisleri Tedvîn ve Tasnîf Düşüncesinin Tarihsel Seyri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2007.

Şeybânî, Muhammed b. Hasan Ebû Abdillah (189/805), *el-Asl (el-Mebsût)*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî, İdâretü'l-Kur'an ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, ty.

el-Câmiu's-Sağîr ve Şerhuhû Nâfii'l-Kebîr, şrh. Leknevî, Âlimü'l-Kütüb, Beyrut 1406/1995.

el-Hucce alâ Ehli'l-Medîne, thk. Mehdî Hasan el-Keylânî el-Kadirî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1403/1992.

Şeyhizâde, Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman (1078/1667), *Mecmau'l-Enhûr fî Şerhi Mülteka'l-Ebhur*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998.

Syamsuddin, Sahiron, "Ebû Hanîfe'nin Âhad Hadisi İslam Hukukunun Bir Kaynağı Olarak Kullanması", trc. Abdullah Kahraman *Cumhuriyet ÜİFD*, VII/2, s. 319-331.

Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb Ebû'l-Kasım (360/971), *el-Mu'cemü'l-Evsat*, thk. Tarîk b. İvadullah b. Muhammed, Abdulhasen b. İbrahim el-Huseynî, Dâru'l-Harameyn, yy. 1415/1994.

el-Mu'cemü'l-Kebîr, thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefî, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musûl 1404/1983.

Tahâvî, Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdülmelik b. Seleme Ebû Ca'fer (321/933), *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1399/1978.

Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osmânî (1394/1974), *İ'lâü's-Sünen*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1421/2001.

Kavâid fî Ulûmi'l-Hadîs, Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, Beyrut 2007.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (279/892), "el-Câmi'", *Mevsûatü'l-Hadîsi'ş-Şerîf el-Kütübü's-Sitte* içerisinde, Dârü's-Selâm, Riyad 1421/2000.

Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV, Ankara 1992.

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ömer b. Mûsâ (322/934), *ed-Duafâu'l-Kebîr,* thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1404/1984.

Uzunpostalcı, Mustafa, "Ebû Hanîfe", *DİA*, X/131-9.

Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, DİB, Ankara 2001.

Ünal, Yavuz, *Hadislerin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, Etüt Y., Samsun 2001.

Yücel, Ahmet, *Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi (Hicrî İlk Üç Asır)*, İFAV, İstanbul 1996.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Tehzîbü't-Tehzîb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1404/1984.

Tezkiretü'l-Huffâz thk. Zekeriyyâ Amîrât, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998.

Zencânî, Ebû'l-Menâkıb Şihâbüddin Mahmud b. Ahmed (656/1258), *Tahrîcü'l-Fürû' Ale'l-Usûl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1404/1984.

Zerkeşî, Bedrüddin Ebû Abdillah Muhammed b. Cemâleddin Abdullah b. Bahâdır (794/1392), *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Muhammed Tâmir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2000.

en-Nüket alâ Mukaddimeti İbnu's-Salâh, Edvâu's-Selef, Riyad 1419/1998.

Zeylaî, Cemâleddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed (762/1360), *Nasbu'r-Râye li-Ehâdîsi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Avvâme, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut, 1418/1997.

Ziriklî, Hayrettin, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm, Beyrut 1980.

DİZİN